

Vikerkaar

5/1986

Paul-Erik Rummo, Andres Ehini, Ene Mihkelsoni luuletused; Jaak Jõerüüdi, Andres Vanapa jutud; Ele Süvalepa artikkel «Noor Betti Alver» ja intervjuu poetessiga; Rein Raua artiklisarja «Sissevaateid luulelukku» esimene osa, Anu Raud Malle Antsoni vaibaloomingust, Ilmar Vene arvustus Voltaire'i «Filosoofilisele sõnaraamatule»

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 1 aastakäik.

November 1985. Nr 5

Sisukord

- Paul-Eerik Rummo *** 1
Jaak Jõerüüt *Mr. Warma ja täiskuu valgus* 2
 Andekas K. D. 10
Andres Ehin *Luulet* 15
Andres Vanapa *Prototüüp* 17
 Ausammas 20
 Lektor 21
Ene Mikhelson *Luulet* 22
Ahti Arak *Hilisõhtu Hongkongis* 25
 Kohtumine vana sõbraga 26
 Noorkirjanikuks sündimine 27
Kalev Kesküla *Luulet* 28
Peep Ilmet *Wana, see kuradi kummut* 30
Edgar Savisaar *Võitlus mõtteviisi pärast. Teine lugu* 37
Lehte Hainsalu *Aeg kõnelda, aeg kirjutada II* 42
Ele Süvalep *Noor Betti Alver* 47
Rein Raud *Sissevaateid luulelukku I* 52
Anu Raud *«Kaasavara» Malle Antsonilt ja kaasavara Malle Antsonile* 64
Dixi
Paavo Kivine 65
Meie intervjuu
Betti Alver *«Mu hingevõlg...»* 67
- Lugeja kool**
Ain Kaalep III 69
Poeetika lühikursus
Mihhail Lotman *Kunsti aimest* 71
Filosoofi märkmik
Ülo Kaevats 74
Lendlaused. Püsimõtted
Linnar Priimägi *«Hüüdja hääl kõrbes...»* 77
Lugemissoovitus
Mihkel Tiks *Tonnkilomeetrites Ameerikast ees!* 80
Vaatenurk
Ilmar Vene *Küll irvitaja, kuid...* 83
Vikerkaak
Vilen Künnapu *Fluidum kontoris* 86
Andres Vanapa *Supp* 87
Jaan Viil *Kahe kõne* 87
Viktor Melihhan *Aforismid* 88
Jutusaba
Robert Lewis Stevenson *Kõver Janet* 88
Kaleidoskoop
Mihkel Mutt *Teatri ümber* IV 93
Andres Lepp *Ühe sündmuse tähistamiseks*

Kujundus: Jüri Kaaruga

Fotograaf: Kalju Jõul

Esikaanel: Malle Antson, «Aidavaip», pindpõime, 1984. Fragment.

Tagakaanel: Malle Antson, «Aidavaip», pindpõime, 1984.

PAUL-EERIK RUMMO

ÜKS ÕHTU, kui ma enese laiskuse pärast kaua kütmata seisnud
köögis

enne magamaminemist jalgu pesin, taipasin äkki,
et kommunism on tõepoolest kogu maailma tulevik.
Vaatamata sellele, kui palju on seda kuulnud,
ja vaatamata, kellelt. Jäin
ühe jala peale seisma: ilmnenu perspektiiv,
et kõik on tõepoolest alles ees, ei päästnud mind kaugelgi tardumusest.
Vastupidi. Võibolla ainult see, et needki, kes seda praegu ütlevad
iga jutu alla ja sekka, just nagu sügaks nina,
nii palgaliselt ja mõtlemata või teatava tagamõttega, mis
on ka juba ammu isetoimiv nagu maailm (mille looja
käima lükkas ja ise kohe rahuga olematusse läks) —
tagamõttega era-turvalisusest, kõigile mõistetava,
igaühele tuttava tagamõttega, jah, võibolla see, et neilgi
tuleb veel see ilmutus tõepoolest ära näha,
kuidas nende väikene taltsas igapäevane automaatvale,
juba sellepärast vale, et automaatne, äkki tohtuks tegelikkuseks
osutub,

osutub tegelikkuseks, ja ka neil nagu kõigil teistel,
igaühel neist nagu igal kellel tahes teisel,
tuleb seal uues maailmas elama õppida, jah, võibolla
et sellest kujutluspildist leiaks sogast kahjurõõmsat lohutust. . .
Kahjurõõmsat, vääritut. . . Seisan siin justkui mingi kurg,
teine jalg põrandal ja teine kraanikausis
külma joa all. . .

1970

JAAK JÕERÜÜT

MR. WARMA JA TÄISKUU VALGUS

Oli umbes viieteistkümnes mai. Sooja oli kõige rohkem kuus kraadi. Kell kaksteist öösel paistis kõle keskööpäike. Siis meil veel musta koera ei olnud.

Hiirekõrvul tikripõõsa taga tapsid naised suurt havi. Tema lehe-roheline keha oli mereveest alles jääkülmal. Haugile löödi kirvesilmaga pähe, kuni ta enam ei viselnud. Soomused roogiti seljast ja seejärel lahutati kalapea pussnoa abil kere küljest, nii et selgroog naksus. Siis jäid kalatükid minutiks üksi, ja kui tagasi tuldi, oli pea haaranud mahavisatud pussi oma lõugade vahele.

Jälle liikus täiskuu öösiti üle taeva ning jälle tuli tema eest varju pageda, nagu oleks ta elusolevus. Kui valgusest kõneldi, siis päevavalgus lohutas, lambivalgus valgustas, päike kõrvetas, aga kuuvalgus kohutas ja ujutas kõik üle. Ujutas. Kuukiired ei tohtinud magajale pähe paista, seda peeti kõige ohtlikumaks. Ainult muinasjuttudes muutus Kuu laia pannkooginäoga olevuseks, istus aknalauale ja puhus lastega magusat juttu. Ainult luuletustes kõndisid armastajad merre mööda kuukiirtest teed. Tegelikuses tõi Kuu magajaile halbu unesid. Tõi ohte täis ja rahutu unenäo. Kardinad tuli tihedalt, et ühtegi pragu ei jääks, akna ette tõmmata, kui olid käes need märkimisväärsed ajad, mil täiskuu üle selge taeva liikus.

Sõitsingi järgmisel päeval peale havitappu linna ja tõmbasin ööseks kardinad ette.

Üldse olid saabunud halvad ajad. Olin olnud kellegi vastu ülekohtune, kedagi solvanud, olin kevadiselt väsinud ja inimestes pettunud. Kevad muudkui tuli, aga kellel sellest rõõmu! Tänavanurkadel sebis külaliste gruppe. Väga palju ja väga nõudlikke kirjanikke oli kohale sõitnud, meie linnas pidi toimuma üks järjekordne kolleegide-kirjanike konverents, suur, pikk ja rahvusvaheline. Raske oli otsustada, keda külalistest kutsuda puuda soola sööma. Kelle juurde kiirustada, kust otsida sugulashinge? Ja kui palju on ausal pererahval üldse õigust külalisi sikkudeks ja lammasteks lahutada, isegi mõttes?

Kümmekonna välismaalase seas oli ka üks hindu.

See oli teine hindu minu elus ja ta ilmus mu ette äkki ning ette teatamata. Järgmise konverentsipäeva lõuna ajal, kui välismaised inimesed kodumaistest pisut eraldunult restorani väikeses separees lauanõudega klobistasid, ilmus tühjalt seisvate toolide juurde hindu koos tõlgiga. Nende tulekut oli ammu ennustatud, kuid siiani oli kõik lahtine olnud.

Nüüd olid nad päral, nagu kuu pealt kukkunud.

Lõunat sööva ja lõbusalt tooste ütleva — sest hilisemat joovastavate jookide piiramise seadust polnud veel olemas — seltskonna keskele saabuda on tavaliselt lihtne. Selle hinduga läks keerulisemalt. Tema tõlk teatas mulle, et härra Warma (niisiis härra varma, soome keelest tõlgitult «kindel», üldiselt ka tšehhi nime moodi, mõtlesin) on taimetoitlane. «Kas te seda ette ei teadnud?»

Vaatasin talle ja hindule kiiresti otsa. Teine hindu mu lühikesel eluteel, aga mitte sugugi esimese sarnane. Too, kunagine, oli lühike, kuivetu ja väle. Härra Warmal seevastu oli õllekõht, natuke kortsus riided ja tähtsalt pungis põsed. Ainult tume nahavärv ja sinkjasvalgelt välkuvad silmavalged olid samad.

Kuid tõlke anti hindudele Moskvast endiselt ühe malli järgi. Maša, nagu ta ennast tutvustas, oli taas uje, mitte nii pikk kui Nataša viie aasta eest, kuid samasuguse rahuliku silmavaate, ovaalse näo, tasaste sujuvate liigutuste ja vaikse häälega.

«Ma ei tea praeguse hetkeni sedagi, kust, millal ja millega te lõpuks saabusite,» vastasin. «Mis siin veel menüüst rääkida!»

Kutsusin kelneri ja tegin talle olukorra selgeks. Tahtmatult kerkisid vaimusilma ette pekk ja rasv, või ja liha, sült ning verivorst. Ninasõõrmeisse tungis rammusa restoranikarbonaadi kordumatut lõhna. Palusin kelnerit köögipersonali isiklikult mõjutada. Ütlesin, et «Kalevipoega» ei tõlgita iial tamili keelde, kui ta nüüd kööki läheb ja lihtsalt viriseb, et väljamaalastele ei lähe enam meie sink ka sisse.

Härra Warmale toodi riivitud porgandeid, rohelisi soolatomateid, marineeritud kurke, õlis keedetud kartuleid ja pärast lühikest selgitustööd ka kausike keedetud munadega. Kõvaks keedetud kanamunad löid selgelt nähtava mõra mu ettekujutusse vegetariaansest filosoofiast. Kuid seevastu sain kohe teada, et hindu viinapitsi pole vaja täita, ja nii võis veel rahvusvahelisemaks muutunud lõuna uuesti rööbastesse minna.

Siis kaotasin mr. Warma poolteiseks päevaks silmist. Tallinna tänavaid täitis peaaegu maapinnani laskunud udu. Vahetevahel vilksatas majakatuseid, enamasti oli aga keskpäevalgi näha ainult autobusside suuri musti rattakumme ja inimeste õlgu, kõik sellest ülevalpool asuv oli mattunud niiskesse helehalli olematusse. Arvasin, et mööda raamatukogusid ja koole rändav hindu võis sellist ilma lausa karta ja olla õnnetu. Baltikumi ebainimlikus kliimas pidi ta kohtuma siinsete raamatusõpradega ja olema neile oma kauge maa kultuuri esindaja lihas, tões ning vaimus.

Ometi, kui me ükskord jälle hommikusöögilauas kohtusime, selgus, et härra Warma oli just päeval ringi liikudes olnud rahulolev ning armulik. Kõik kohtumised olid möödunud rõõmsalt, vabameelses ning huvitavas õhkkonnas. Kõikjal oli leidunud Rabindranath Thakuri austajaid ning ühes kohas olid väikesed lapsed skandeerinud

tervituseks «hindi-russi-bai-bai», mis on teatavasti kahe riigi vahelise sõpruse väljendamisel üks vana hea loosung.

Seda oli mõnus kuulda. Oma piskule elukogemusele toetudes kujutlesin endale väga hästi paljusid progresseeruvate naeratuste seeriaid, tervitus- ja lahkumiskumardusi, põhjamaa kevadisi arglikke lillekimpe pruunis lõunamaises peos.

Mr. Warmat olid häirinud hoopis ööd. Selgus, et kahekümnendal hotellikorrusel oli udu öösiti palju hõredam kui maa peal. Ja taevas olevat täiesti selge olnud. Hindu silmade jaoks hämmastavalt kahvatust öisest laotusest aga olevat kuu kumanud otse tema voodisse. Tõsi, polnud enam täiskuu aeg, kuid kahanedeski häiris tujuka taevakeha valgus hindut väga.

Kui Maša oli selle kõik mulle ära jutustanud, palusin teda härrale öelda, et ka minul on täiskuu valgusega halvad suhted ja et ma seetõttu mõistan teda täiesti.

Maša tõlkis ja äkki välgatasid hindu kiirgavalt heledad, sinkjad silmavalged erilise helgiga, kui ta mind vaatas. Mind haaras imelik tunne. Nagu peaks see silmade välgatus midagi meenutama, kuid mida, ei ole võimalik aru saada. Ühtki teist inimest, ka eelmist Tallinnas käinud hindut mitte. Kuuvalgust öötaevas? See oleks liiga lihtne. Koos tundega, et süda jääb meenumata mälestusest vaevama, kerkis hingest üles ka tunne, et see välgatus härra Warma silmadest ei pruugi olla meenutus. See ise võib kunagi saada tänase päeva meeldetuletuseks, märgiks, mille külge tulevikus klammerduda. Meie elud on juba kord täis tipitud neid imelikke mineviku- ja tulevikusähvatusi nagu taevaruum selgel sügisööl tähti.

«Kas te ei jutustaks lähemalt oma suhetest Kuuga,» andis Maša suu edasi hindu palve.

«Oo jaa! Mis oleks lihtsam!» vastasin.

Rääkisin, et ükskord kaks aastat tagasi sain ma ootamatu honorari ja ostsin endale kingituseks tugeva suurendusega binokli. Uurisnin sellega inimesi ja katuseid, metsas linde ja loomi, mere ääres püüdsin vaateväljale kauguses lainetel kiikuvad luigid. Võin kinnitada, et ma olin binokli üle õnnelik. Binoklis oli tõde. Läätsed ei valetanud mitte kunagi. See, mis palja silmaga paistis, oli üks tõde, mis läbi binokli paistis, oli samuti tõde, aga juba teistsugune. Binokli õpetus oli õpetus kahest tõest.

Kõige hämmastavam oli aga vaadelda binokliga Kuud, eriti täiskuud. Nagu polekski ta enam inimese jaoks kaugel, paisus Kuu särav ketas binokli okulaarides ootamatult suureks, muutus hämmastavalt lähedaseks. Ilus ümmargune sõõr osutus äärtest krobeliseks! Ketta servadele jäänud kraatrid joonistusid musta universumitaeva taustal teravalt välja. Ja nägemise kõrval oli selgelt tunda, et seal taga on ka veel midagi. See taevane laik oli tegelikult kera, mille pind ei tundunud binoklist uurides enam tühjana. Valgus aga, mida Kuu pind edasi andis, oli niimoodi vaadates iseäralikult särav, eriliselt kiirgav. Kirka valguse taga tundus

midagi varjatavat. Nii tühi, nagu see tühjus läbi binokli paistis, ei saanud ükski asi olla, isegi Kuu mitte. Midagi oli seal peidus. Aga mis? Ma poleks imestanud, kui oleksin näinud Kuu pinnal liikumist.

Vahel vaatasin binokliga, vahel läbi binokli ja vahel tundus, et see, mis paistab, on binokli sees.

Kuu kinnitas binokli käsulaudu. Tõdesid oli mitu.

Ajutiselt olime leidnud mr. Warmaga ühise keele.

Ta liigutas end toolis elavalt ja küsis, kas ta võiks meiega kohe varsti uuesti kohtuda mitte kui konverentsi külaline, vaid asja pärast. Ta uuris, kas mul on võimalik kohale kutsuda ka mõned kirjastamisega tegelevad inimesed. Leppisime kokku, et näeme kahe tunni pärast neljateistkümnenda korruse baaris.

Sinna saabus ta mahuka musta diplomaadikohvriga.

Koos ühe kogenud kolleegiga olime otsustanud kõik ametiasjad ja salapärased kirjastusküsimused oma õlgadele võtta, meil olid selleks teatud leebed volitusedki. Varem kohal, olin tellinud meile kolmele — ka Mašat arvestades — konjakit, hindule ainult tassi kohvi.

Kuid kohe selgus, et härra Warma on muutlik nagu see taevakeha, mis teda magada ei lasknud. Täna oli päev, mil ta soovis meiega klaase kokku lüüa.

«Kaks päeva on ta täiesti karske olnud,» sosistas Maša, «kuid päeval enne siiasaabumist seda küll öelda ei saanud.»

Väikese serveerimisviperuse heaks teinud, asusime asja kallale. Härra Warma avas kohvi ja puistas meid algatuseks üle kingitustega. Sandlipuust paberinoad ja elevantikujulised amuletid, punasest puust rinnakad tantsijannad võtmerõngaste küljes, pikad paksud mitmekeerulised kaelakeed, tehtud mulle tundmatutest kollastest ja pruunidest, punakaist ja rohekaist helmestest. Minu ja mu kolleegi ette lauale tekkisid klõbisevad ja magusalt lõhnavad suveniiride kuhjad. Meie seltskonnast juhuslikult mööduv ja meile viipav tuttav daam sai samal hetkel kaela ühe värvilistest palmikutest, mille otsas rippusid punased kivist pisarad. Ei jõudnud me veel ohhetada ega ahhetada, kui hindu oli ladunud enda ette lauale rivisse kolm väikest pruuni pudelikest. Ta kruvis ühe neist lahti, kummutas pudelit sõrme peal hoides ja äkki ootamatult üle laua kummardudes toksas mulle näpuga nina alla. Mu sõõrmetesse paiskus vänge õline aroom, raske soe lõhn täitis meeli. Härra Warma naeris aga laialt ja uhkelt.

Sellest lõhnast sain ma lahti alles järgmisel õhtul saunas, kuid lõhna mälestus saatis mind kuni kesksuveni. Oli see muskus? Või patšul? Kõik me kolm saime pudelikese, kuid küsida polnud aega, sest järgmise pooltunni jooksul tegi härra Warma meile intensiivselt selgeks tähtsama osa oma eluloost. Ta oli vaestest oludest, alamast kihist ülestõusnud mees, nüüd kirjastaja, koguni kirjastuse omanik.

Tema igatsus oli sidemeid sõlmida ja ta tahtis mõnda enda kirjastatud raamatut ka siin väljaandmiseks soovitada.

Kohvrast kaevati esile terve virn toodangut — raamatuid, brošüüre, buklette, värvilisi kaardikesi ja pildikesi. Täis loomulikku professionaalset huvi ja aina süvenevat nõutust uurisime kõike seda. Tegu oli peamiselt algkoolilastele mõeldud õppekirjandusega, millest suurem osa oli piltide järgi otsustades koostatud kristlikus vaimus. Illustratsioonidelt vaatas vastu kummalise tumeda nahavärviga Kristus, kes laotas oma käsi väikeste tõmmude, kuid laubatäpist hoolimata täiesti inglispäraste näojoontega pisikeste tüdrukute kohal.

Härra Warma tahtis neid raamatuid meile müüa, ta tahtis, et me need siin välja annaksime. Kuidas oleks väikesi hindu tütarlapsi õnnistav ingliskeelne Jeesuke pidanud sobima Tallinna kooli? Mida mõtles härra Warma õppeprogrammide ja ajaloolistest erinevustest, keele-, tõlke- ja usuprobleemidest, mida teadis ta meie ateistlikust maast, see jäi meie ees paraku saladuseks. Kumbki meist kahest, Mašast juba rääkimata, ei söandanud seda pärima hakata.

Salaja hiilis mu südamesse kahtlus, et kõik need sisulised mured, mis meid vaevasid, ei puutunud üldse hindusse. Ta oli piltlikult võttes ikka veel kahekümnendal korrusel, selge tähistaeva lähedal ega teadnud, mis maapealsetel elukorrustel toimub. Kas polnud nii, et vaevaga end ülestöötanud mees tundis tõelist mõnu ja lakkamatut joovastust sellest, et ta sai lavastada ka siin kauges maailmanurgas ühe ausa äritehingu? Tema pakkus kaupa ja meie endi asi oli sellest hoolida või mitte hoolida. Turukonjunktuur ei puutunud temasse. See oli t e m a e n d a kaup ja midagi polnud tähtsat. Need olid t e m a k a u b a g a kaasas käivad kingitused. Läbi pakkumise sai ta end ikka ja jälle teostada. Läbikäidud elutee muutlik valgus peegeldus ta paksupõselisest näost. Ta silmad läikisid vaoshoitud eufooriast.

Mulle meenus, et üks päev toodi meile koos ajalehtedega koju kana pildiga postkaart ja rahakaart. «Jumal saatis sulle täna musta kana ja mulle üheksakümmend rubla!» Nii ütlesime naisega teineteisele, nii oli meil kombeks naljatada. Nüüd oli siis jumal meile kõigile saatnud muskuselõhnalise tüseda hindu kirjastaja.

Järgmisel õhtul läksime hinduga hotelli sauna. Tema näost võis aimata, et tal on südames ärilisi lootusi. Me olime endile viisakalt mõtlemisaega palunud.

Sauna ei tasuks nimetadagi, kui see poleks eriline, ei asuks kahekümne viiendal korrusel hotelli tipus ja kui lavalt ei paistaks vaade otse vana keskaegse hansalinna peale. Saun põhjamaa taeva all, keset piiritajate lennuteid ja kriiskamist, ja higistav hindu vaatamas sauna akendest vanalinna siluetti ning mere kauget triipu — selles stseenis oli midagi uut. Proovisin samas oma tundeid vähemalt endalegi sõnastada, kuid ei suutnud. «Suvi tuleb, kohe on puhkus,»

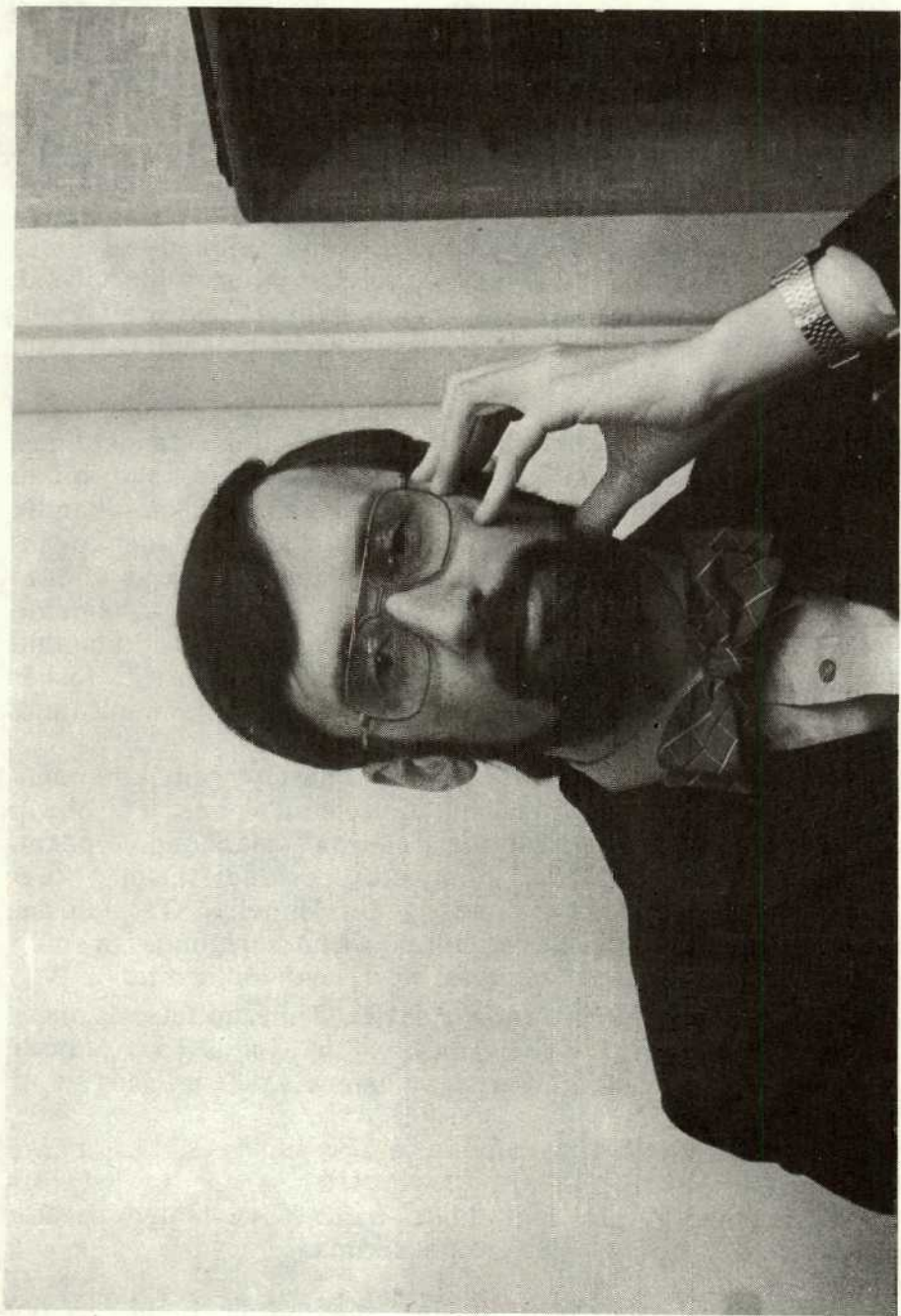

Foto Tõnu Tormis

mõtlesin rutiinselt. Lavaruumist kargas välja uljas hindu ja lartsatas julgelt basseini.

«Seda, mis maailmas praegu sünnib, pole vaja kommenteerida! Mitte ühegi lausega! Mitte ainsagagi! Kõik on näha!» hüüdis ta puisest inglise keeles ja sukeldus jälle vee alla.

Lõpuks ronis ta basseinist välja, kuivatas end ja vajutas jälle nii enda kui minu nina alla sõrmeotsaga sooja intensiivse lõhnatäpi, millest ma alles vaevaga olin lahti saanud. Pani punkti.

Täna ei joonud hindu õlutki.

Kõigest paistis, et ta on kõhukusele vaatamata väga tujukas.

Nagu seesugustel konverentsidel alati, läks ka nüüd lõpus kiirelt, nii umbes *allegro molto*. Endised saabujad muutusid tabamatu kiirusega teisteks inimesteks, lahkujateks. Nende silmadesse ilmus melanhooliat ja närvilisust, lõplikke küsimusi ja arutuid palveid.

Nagu veevirvendus kadus aja kurku lõpubankett, uute, alkoholi-põlglike aegade ettekuulutaja, kus organiseerijate näpuvea tõttu pakuti igäühele vaid sõrmkübaratäis likööri.

Hindule oli koondunud esimese päevaga võrreldes kümnekordne tähelepanu. Ettehoiatatud kelnerid ümmardasid ainsat taimetoitlast orjaliku kannatlikkusega. Bankett peeti rootsi lauaga; aga hindu selja taga või kõrval võis alati näha valvast kelnerit, käes kandik salatikausikeste, kombineeritud kastmete, puuviljade ja muidugi kõvaks keedetud munadega. Kui omad inimesed või euroopalikud võõrad sirutasid vilkalt käsi suitsuangerjatükikeste ja kaaviariga täidetud taigakorvikete järele, valis mr. Warma tema poole ulatatud õunte ja apelsinide vahelt napakese riivitud porgandit ja torkas sellesse majesteetliku aeglusega oma kahvli. Taas oli ta muutunud. Ta oli vaikiv ja mõtles midagi.

Läbi Maša sordiinse tõlke ja delikaatse sõnastuse sain lahkumis-päeval ometi kätte härra Warma banketimeeleolu võtme. Tal olevat just sellel õhtul olnud tahtmine maitsta jääkülma vodkat. Maša ise oli ärasõidupäeva hommikul ostnud turult kaks tokki ehtsat eesti maavillast lõnga ja oli õnnelik. Ta kihistas natuke naerda. Ta oli hindu meeleolumuutustega harjunud. Õigemini — need ei puutunud otseselt temasse, need olid tõlkimatud.

Kuid me lahkusime siiski naeratuste saatel. Enne taksosse istumist ütles hindu paar ülivõrdelist tänusõna ja palus siis Mašal väga täpselt tõlkida. Mr. Warma viimane pikem lause oli ümberpandult selline:

«Elu on täis märke lahtilugemiseks ja arusaamiseks, täis märke nagu linnutee tähti.»

«Ning mõned märgid on muutlikud nagu Kuu tähtede seas,» oleksin pidanud vist kummarduse saatel lisama.

Aga ma vaikisin.

Vaatasin lõunamaisele teele asuva hindu ja teda saatva Maša sõbralikesse nägudesse. Vaimusilmas tekkis nende kõrvale

veel teinegi paar — pikk Nataša oma lühikese hinduga. Ma imestasin südamest, millised ühtemoodi ujedad, õhulised, malbed olid need kaks nii erinevate hindude tõlki-neidu, ainsad, keda ma selles ametis kohanud olin. Nad oleksid võinud õed olla.

Takso sõitis lennujaama, ma lehvitasin pikalt ja läksin puhkusele.

Sõitsin tagasi saarele.

Tikripõõsas uhkeldas täies lehes ja oli rohelisti marjapunne täis. Suure havi pea kõdunes sügaval kompostihunnikus, mahaniidetud putkede ja musta mulla all. Taevasse tõusis uus täiskuu, tuletades meelde hindut, kes teel.

Kirkal juunihommikul ererohelist ümbrust vaadates meenus mulle, et eriti jubedalt mõjub kuuvalgus talvel. Sellest ma hindule ei rääkinud. Suvel võis alati mõelda magusale kuuvalguseromantikale või meenutada Tretjakovi galeriis rippuvat Kuindži maali, kus tihe igavene rohelus jääb igavesti kuuvalgust pehmenutama. Talvel aga tardus kõik jäiselt ja vaikselt. Ei muud. Talvel tuli meelde, et lõunamaa inimesed ei teagi tõeliselt, mis asi võiks olla aatomitalv (*nuclear winter*), olgu neil kui tahes värsked ajalehed, kust kõmulisi lugusid lugeda. Teadlaste võikad ja täpsed prognoosid võiksid jõuda ehk tõmmude ja kollaste lõunamaalaste hingeni, aga mitte nende nahani. Soomlastel, rootslastel, laplastel, norralastel, islandlastel, eskimotel, tšuktšidel, evenkidel, eestlastel, kõigil põhjamaadel elavatel inimestel on lihtne ette kujutada, kuidas jaanuar jätkub, kestab juunini ja ikka edasi, jälle jaanuarini ning veel ja veel. Kui tuiskab tihedat lund, kui taevast on üleni kaetud paksude pilvedega, kui pakane lõikab põskedes, siis võib tekkida suuri kahtlusi.

Aga kuu, ehkki jääne ja saatuslik, meenutab siiski, et aatomitalve (*nuclear winter*) ajal ta ei paistaks.

Ma istusin maja seina ääres pingil ja ei liigutanud parajasti sõrmegi. Juunikuu, sinitaevas ja kollane päike. Lage vesi ümber väikese Läänemere saare, nii roheline, nii jahe ja nii armas...

Ma ihkasin vastukaalu intensiivsele elule, lõpmatule kohustuslikule suhtlemisele inimestega. Mul oli vaja puhkust. Rahu. Piima. Lihtsaid rõõme. Õnneks lähenes südasuve astronoomiline algus. Väikestel saartel on valged ööd eriti heledad, lausa läbipaistvad, sest meri on seal alati lähedal ja peegeldab kogu taevase napi suveöövalguse mitmekordseks. Ning täiskuu kahtlane jõud lahtub ajutiselt neis valgetes öödes.

Ma ei tõmmanud oma katusekambri akendele kardinaid ette. Kuu paistis teiselt poolt.

Isegi saarel, suveöö hämaruses mõtlesin hindule ja tema india öödele, sootuks teistsugustele. Neis hulguvad inimsööjad tiigrid ja inisevad pühad lehmad. Aga sealgi ilmub vahetevahel taevasse täiskuu, pimedas kuumas öös võõrast värvi, kuid sama muutlik ja salakaval kui põhjamaine.

Ja nüüd oli meil juba must koer. Tüse sile loom valges suveöös, alles kuuekuune. Maast madalast torkas ta silma suurte kolmnurksete nahkhiirekõrvadega, mis lössis ninaga näo õige tontlikuks muutsid. Tal oli julge süda ja kange loomus. Oma buldogihammastega haaras ta puupulkadest ja kinganinadest sama tugevasti ja otsustavalt, nagu varakevadine äralõigatud havipea oli napsanud kinni teda tapnud pussist. Kutsikas haaras, ajas silmad punge, tiris meeletlikult ja välgutab silmavalgeid. Need läigatasid tema mustas ümaras näos eredalt nagu väikesed valged kivikillud. Ta kõõrpilk oli sinkjasvalge ja kuidagi tuttav. Ning ootamatult taipasin, mida hindu silmade välgutatus ette kuulutas. Kevade lõppu ning musta koera tulekut.

ANDEKAS K.D.

Ma kohtasin K.D-d esimest korda tuhande üheksasaja kuuekümneseitsmendal aastal ühes Tallinna kohvikus.

See kohvik oli minu jaoks eriline juba poisikeseeast peale ja kõik, mis seal minuga hiljemgi toimus, jäi meelde nagu ajusse raiutult. Aga eriline oli kohvik «Moskva» mulle väga lihtsal põhjusel: ma olin õrnas eas just seal käinud esimese omateenitud rahaga.

Kesklinna tenniseväljakutel toimusid kunagi ammu üleliidulised meistrivõistlused ja ma pääsesin sinna pallipoisiks. Valged tennised jalas ja valged riided seljas, jooksin tundide kaupa valgete tenniseballide järele ja viskasin neid meistritiitlite taotlejatele kätte. Kõik algajad pallipoisid olid välja õpetatud. Me ei tohtinud punkti mängimise ajal liigutada, me ei tohtinud palle loopida üle väljaku üksteisele, vaid pidime maad mööda veeretama. Me ei tohtinud mängijale palli otse kätte virutada, vaid pidime viskama nii, et see maast põrgates talle tasakesi peopesale maanduks.

Meile anti palju keelde ja käske, kuid meil polnud peaaegu mingeid õigusi. Välja arvatud ainus ja suur õigus — jagada mängijatele vabalt sümpaatiat ning antipaatiat. Saladusi kandsime südames. Minu lemmikuks sai üks noor naine, kelle nime ma ammu enam ei mäleta, kuid kelle lühike valge seelik lehvib tänaseni mu poisikesepilgu ees.

Minu väljavalitul jäi parematest kohtadest natukene puudu.

Võistlus lõppes, mängijad sõitsid laiali ja pallipoistele maksti raha. Suured rahareformi-eelsed rublased ja viielised täitsid mu taskuid ja rahakotti kõhedaks tegeva summaga. Kolmkümmend viis vana rubla! Kolmekesi läksime kõige lähemasse esinduslikku kohvikusse ning istusime punase sametiga kaetud looži. Väikesed valged poisid ääretul punasel. Nagu lordilapsed Orient-ekspressi salongvagonis. Me sõime oma raha eest häid viiekümnendate aastate viini vorste, õrna krõmpsuva nahaga ja mahlase sisuga peeni

vorstikesi. Jõime sõrmi põletavatest klaasidest tulist koorekohvi ja võtsime lisaks veel ohtralt lumivalge tuhksuhkruga üleriputatud kohevaid saiu. Meie suur raha oleks vastu löönud kümnetele sellistele kohvikuskäikudele! Istanbulini!

Kuid aastad möödusid, muutusid rahakurs, elustandard ja unistused. Kohvikus vahetati mööblit ja värviti seinu. Seal kadus hiigelsuur peegel, mis asus pika saali otsaseinas. Trepikäänakutele aga tekkis moodne, kunstnikule ilmselt head honorari andnud veider sepis. See metallist räga pidi kujutama ühte kahest: linna või loodust.

Selles lapsepõlvega seotud kohvikus polnud ma kuuekümneseitsmendal aastal kuigi sage külaline. Minu ja mu tuttavate kohtumispaik asus siit mõne kvartali kaugusel, ühes teises kohvikus.

Tol õhtul aga oli stammlokaal mingil põhjusel suletud. Koos ühe sõbraga tulin «Moskva» uksest sisse heas lootuses leida väike tühi laud, kus saaks kahekesi segamatult juttu ajada. Ma tahtsin talle näidata oma luuletusi ja tema mulle enda omi ning selle asjaga oli väga kiire.

Kuid suured ruumid sumisesid ebameeldivalt kõvasti. Kusagilt ei paistnud vaba lauda. Vabu toolegi oli siin-seal ainult üksikuid. Vahesaalis akna all suurema laua ümber märkasin aga kirjut seltskonda, kellest poolte näod olid mulle tuttavad. Sinna mahtus ilmselt veel toole juurde. Meil polnud valikut. Kiiluda end tuttavate inimeste pilkude all võhivõraste liköörijoojate vanamuttide juurde oleks olnud liiga väljakutsuv.

Läksime ligi ja istusime.

See oli kärarikas, ja nagu selgus, juhuslikult kokkukleepunud seltskond.

Äkki, endalegi ootamatult, tundus kõik võlts ja ahistav, nii suitsune õhk, vastasistuja väikesed kopikakujulised silmad kui narmendav õhtuvalgus. Ma naersin hammaste välkudes, põselihased krambis nagu tsirkuseklounil. Elu polnud mulle veel selgeks teinud, kui kiirelt võib astuda unelusest masendusse, õndsusest meeleheitesse, hommikust õhtusse.

Juhuslikult kogunenud seltskonna jutt oli eksalteeritud ja tühi. K.D. istus mu kõrval ja meid tutvustati. Silmapilk jutustas ta mulle ühe tähendusriikka unenäo.

Selles unes oli tegevuspaigaks kontserdisaali riiehoold, kuhu hiilis üks pikkade lotendavate kuuehõlmadega varas. See kobas mantlitaskutes, sai ühe naistemantli taskust kätte kõhna väikese rahakoti, vaatas sinna sisse ja nägi, et on natukene raha. Unenäovaras libistas unenäosaagi oma unenäokuue küljetaskusse. Kuid tema äraandlikust unenäopõuest kukkus põrandale teine unenäorahakott — paks nagu pörsas. Eks varga senine saak! Seda varas aga ei märganud, ta hiilis minema. Samas tuli riiehooldja ja nägi maas, otse neiumantli all paksu portmoneed, paberraha pungil täis.

Arg naeratus unenäolisel näol, pani ta selle nutsaka neiumantli taskusse.

Patt sai palga ja õiglus võitis.

Unenägu meeldis mulle ja K.D. muutus sümpaatseks. Tema kitsas nägu paistis nüüd mitte enam kuri, vaid aristokraatne.

«Miks on inimesel juuksed?» küsis üks ülelauainimene seosetult.

«Sellepärast, et nii on ilus,» vastati talle.

Kuid ma andestasin teistele inimestele nii selle vaimuvaesuse kui kõik järgmised, mille pildumisel K.D-gi laskus labase mõtteni: lehm olevat vanakuradi õde. Andestamine oli mu südames.

Maailm tundus ühe hetkega tükkideks lagunevat, õhku paiskuvat, tundus koosnevat unenägudest, üksikutest lausetest, südamelöökidest, vere hõõguvast survest näonaha all ja palavikulisest unustusest. Enam ei olnud tuhksuhkrut saiadel ega Oriendi-ekspressi, mis kihutab unistusest unistusse. Kuid oli uus kirglikum maailm.

Häbenemata võtsin taskust masinakirjalehe, millele olin ühe oma kümnerealise luuletuse trükkinud nii, et see asus lehe keskpäigas, seda ümbritsesid aga risti-rästi, poolviltu ja tagurpidi trükitud üksikud read ja paarisread, tükid ja jupid sellest samast luuletusest.

«Braavo! Väga hea!» hüüdis K.D., luuletuse ühe hetkega neelanud ja paberit käes keerutades. Mulle tundus kohe, et ta on kaugele jõudnud inimene, et tal on edu ja autoriteeti. Kõiksuguseid asju tundus.

«Hiilgav! Vaimustav! *Urbi et orbi!*» ütles K.D. «Koega-moega-poega-toega,» kordas ta, naerdes mu luuletuse riime.

Järgmistel aastatel ma teda ei näinud.

Vahetevahel räägiti temast kuulujutte, kuid neid ei pruukinud meelde jätta. Kellest ja millest küll ei räägitud! Kuni ühel kaunil päeval võis ajakirjast lugeda, et ta oli iga-aastaselt novelli-võistlusel esimeseks tulnud.

See oli sensatsioon. Esimesi auhindu ei antud kunagi välja. Ja andekad inimesed üldse võistlustest osa ei võtnud. Nüüd olid käsulauad lõhki. Mida teha? Kuidas olla?

Tema nime juurde oli kirjutatud, et ta õppivat ühes Läti ülikoolis kunstiajalugu. Ise eestlane ja Tallinnast pärit.

Kõik näis väga saladuslik ja huvitav.

Pärjatud novell trükiti ära ja see osutus ootamatult heaks, imelikult peeneks, väljapeetud stiilis kirjutatud jutuks. Seda me kartsimel! Võistlusi saab võita mitut moodi, tihti piisab aplombist, reipast rahvalikkusest või osavalt valitud tähtsast teemast, mille puhul žürii andestab väikesed esteetilised vääratused. Aga tema võit oli puhas.

K.D-d tuli nüüd tahes-tahtmata tõsiselt võtta. Novellile tuli juurde mõelda tema elu lugu (millest me tegelikult midagi ei teadnud, kuid seda enam!). Tekstile tuli asja huvides lisada ärevus,

mis oli meis endis. Maailm oli koos meiega ikka veel noor ning selles lõõtsusid me endi kuumad kired. Ootamatult oli välgatanud kuulsuse sära, see oli väga väike kuulsus, aga see-eest väga lähedal, otse kõrval, vasakul käel. Sellest oli tarvis mõelda.

Tundus, et aega on.

Iga nelja aasta tagant jäi pealegi üks päev üle.

Sellel liigaastal pühendasime pealekauba saadud päeva erilistele tähelepanekutele. Me panime erandite nimekirja tuttava mehe, kes tahtis, et iga sõber talle Baltikumist, Kaukaasiast, Ukrainast, Kesk-Aasiast tualettseepi tooks. Ta tahtis ka peale pesemist võõralt lõhnata. Me leidsime veel, et N.N-i maalid on nagu riia šnitslid — rohelist värvi palju nagu rasva, aga mõtet vähe nagu šnitslis taid. Me sõnastasime ka ekstravagantse eestpalve uskmatutele: «Kaitsku sind kõik need jumalad, keda sa tead!» Me olime ühtlasi veendunud, et ühe mehe naine näeb välja nagu vanakuradi õde. Meil oli kõiges õigus.

See oli viimane kord, kui ma märkasin liigaastast mõelda — viimane kord, kui mul selleks aega oli.

K.D. kadus jälle silmapiirilt.

Järgmisel aastal ilmus temalt üks novell ja ülejäärgmisel samuti üks. Liikus ka jutt, et ta pole mingis Läti ülikoolis kunagi õppinud. Jälle müstifikatsioon. Mõlemad ilmunud novellid olid esimesest, auhinnatud jutust igavamad ja tühisemad. Müstifikatsioon aga oli tõeline.

Ent siiski liiga vähe oli K.D. andnud ainet temast mõtlemiseks. Oma elu tuli täie hooga peale ning ma unustasin K.D. mõneks ajaks, unustasin ta novellid, ta näo, temast räägitud kuulujutud. Unustasin kohtumised temaga ja unustasin tema puudumise.

Äkki, väga äkki oli saanud seitsmekümnendate aastate keskpaik. Taevaruumis juhati ameeriklaste ja venelaste kosmoselaevad kokku, see oli suursündmus, see oli tuleviku märk. Müügile paisati sündmuse sümboolikaga varustatud sigarette, odekoloni, vimpleid, postmarke, ümbrikke. Mulle aga tehti ootamatult ettepanek koostada noorte kirjaniike kogumik. Kõikjal hakati pidama rohkem koosolekuid, ka algajate omi. Mitmeid kadunud poegi ilmus välja, nagu oleksid nad Kuu tagant saanud. Kõigil oli suur rahahimu ja vähe aega.

K.D. oli jälle olemas.

Leppisime kokku, et ta toob mulle mõne oma novelli ja kirjutab ise oma lühikese eluloo. Kogumiku käsikirjaga polnud viivitada midagi, tuli tegutseda. K.D. lubas heal meelel, aga ütles, et tal on parajasti kohutavalt kiire, sest tegeleb keerulise korterivahetusega, millesse on segatud viisteist inimest, neli leibkonda ja peale Tallinna veel kaks linna. Ahvatlev eesmärk oli tal aga silme ees nagu Arkaadia ja see teda innustas. Kui kõik õnnestub, pidi ta endale saama eluruumi vanas majas keskaegses all-linnas, Dominiiklaste kloostri müüri sees.

Me kohtusime sel suvel veel korduvalt.

Tallinn oli soe ja pidulik, vanalinnas lõhnasid pärnad uskumatult tugevasti. K.D. kutsus mind oma tulevast elupaika vaatama.

Seisime lagedas ruumis paljaste sopiliste paekiviseinte vahel. Aknaorval oli luuk ees, alasti lambipirn rippus juhtme otsas ja heitis kõledat valgust. Põrand oli mulla- ja lubjasegune, konarlik nagu keskaegne maantee. Silmade särades näitas ta, kuhu tulevad raamaturiiulid, kuhu ehitatakse kamin, kuhu jääb sirmiga eraldatud kööginurk. Seina poole viidates ütles ta naeru kõhistades, et selle taga elavad retsidivistid. Ta oli kindel, et tema ruumis kummitab, ja oli selle üle uhke. Akna taga oli midagi eriti põnevat: katuse-terrass nagu Pariisis, lillekastid ja korvtoolid!

Jah, see oli tema elupaigaks sobiv. Nagu kõikjal ta elus oli ka siin midagi ebatõelist ja midagi ehsat.

Siis ta veel lubas mulle novelle. Ta ütles, et pole ainult saanud aega valida, tal on üks sumadan täis häid käsikirju. Nimelt sumadan, ütles ta! Kõigepealt tuleb panna kokku eraldi raamat ja viia kirjastusse ja ühtlasi näeb, mida tal minu jaoks üle jääb. Kannatust!

Kuid pikapeale hakkasin lootust kaotama. Ta vilksatas küll tänavanurkadel, kõneles mõne sõna oma toa müüride remondist ja pärastpoole sellest, et on riigiametisse tööle läinud. Just nii ta ütles — riigiametisse! Ta andis lubaduse nädala või paari jooksul mulle kindlasti üks kuni kaks novelli tuua. Kuid ei toonud mitte kunagi.

Milline olin neil lubaduste andmise ja saamise hetkedel mina? Milline ma üldse olin sel ajal? Ei, ei tahtnud ma tagasi lapsepõlve punastesse loožidesse ega nooreea uimasesse kohvikusse. Kõige rohkem tahtsin ma edasi pääseda, pääseda tulevikku. Kuid et samal ajal ei kaoks kusagile võimalus nukraks minevikunostalgiaiks! Lõpuks hakkasin aga kahtlema, kas see K.D., kellega mina räägin, on ikka seesama K.D. Või on ta ära vahetatud? Või on ta hoopis teine inimene? Tolmu ja tuvisid lendas vanalinna katustelt õhku ja talviti sadas raskeid tapvaid jääpurikaid kõnniteele, otse jalgade ette.

Ja jälle kord, märkamatu ning otsustavalt, sai aeg ümber.

Järgnevatel aastatel jäid meie kohtumised väga juhuslikuks. Mul oli oma elu, temal oma. Meie viimasel kokkusaamisel rääkis ta terava häälega A. Resnais' filmist «Providence». See näitavat vana kirjaniku elu. Ta tsiteeris filmist paari fraasi, sõnu rütmiliselt hääldades nagu tuntud luuletaja: «...pime/dus hiilib ver/re... pi/meduse obsidiaansõr/med...»

Lõpuks ilmus kirjanik T.U. novell, mille peategelaseks oli K.D. Ja seda lugedes saabus mu hinge rahu ning selgus: K.D. oli muutunud tulevases kirjanikust müstilise novelli kangelaseks.

See võis saatus olla, aga igal juhul oli see äkki tõde. K.D. kadus areenilt enne, kui ta sinna üldse jõudnud oli.

Märkasin ehmunult, et tosin aastat oligi läbi.

Nüüd, tükk aega hiljem lugesin ühest kuivast raamatust, et 1979. aasta viimases minutis oli kuuskümmend üks sekundit. Üleliigne sekund tekkis Maa tiirlemiskiiruse ebastabiilsusest. Arvan, et võiksime selle sekundi lohutuseks K.D-le kinkida.

ANDRES EHIN

ida! ida!

haigutavast kaugusest tõuseb unine valgus
nagu väsinud leierkastimees
ning ta näol peegeldub
monotoonse muusika tardumus

üksik päikesekiir on vedurivile
mida keegi ei vaja
ja uuesti saadetakse ta siniste pilvede süngi

kuid miski on nagu laudlina
katmata pühadelaul
ja üks uus sündmus
on paljude vanade mälestus
ja kõik toimub nii
nagu mulluses unenäos
mida ma enam ei mäleta

kas ka edaspidi katab
tundmatu möödaniku vari
homsete päevade samme
või polegi ta vari

ennemini on ta ebatavaline nõõpnõel
võpatas mis valgustab varjatut
seda
mida tundsimisega kunagi varem

mai 1959

poolpidusest pimedast varavalgeni

must ja narmendav öö
hõljutab enda tänavale
üks valge lill on purunenud
keegi murdis ta kriginal
hoorad lükatakse kähku hoovidesse
korstnaist kilkab suitsu
tähistaeva kämmal kortsutas öövahi
ta on nagu tükk kollast ajalehte
maaling majadest
akendest koidab
mis saab olla enam sorakil
kui põõsad pärast pilgariööd
punane tütarlaps
ta silmad liiguvad liiga ruttu
asfalt hakkab sellest tantsima
majadki veerevad eemale
purejad penid lükitakse pesunöörile ritta

mina torkan randmesse põhjanaela
ja sean sammud lõunaristile

1959

surm indias

öö ninaga surmas
läbi okste vaatab
täiskuisse näoga

liigutab rahutult
okstesõrmi
näljasel pilgul
vahib tulesid

gadžapramjanti
gadžapramjanti
elevandid hulguvad
elevandid hulguvad

elevandid hulguvad
kui täiskuu tõuseb
elevandid hulguvad
kui täiskuu vilgub
elevandid hulguvad
täiskuu suunas

maa suur roheline müts
on surmjas
tähed mollusklevad
õhtuse lahenduse järgi
hommiku otsust oodates
virvendavad plejaadide
vahakollased näpud
huilgavast ööst
astub kumer surm
korrapäratut sakilist sammu
tähelendmadude keskel
sigar suus
astub surm

paljastab kuu
paljastab päikese
paljastab õhulised saladused
surm naerust kõver
valge labidaga
kahvatavas taevas
taandab pimeduse

ah vahtige õhe
vahtige päikest
vahtige lendavate päevade nägusid

surm rahutult kumer
teab oma teed
mõnikord kantakse
tuulde kandraame
päevadega
gadžapramjanti
hulguvad elevandid

1959

mis must saab?

heidan oma silmad vaikuse taha
heidan oma kõrvad nähtava taha
heidan oma jalad kõrva taha
ja hambad varna
käed on ikka puusas

1959

ANDRES VANAPA

PROTOTÜÜP

Nüüd oli Ukapill läinud teisele poole. Veerenud nii-öelda üle ääre.

«Läks ära ilma mürtsuta,» mõtles kirjanik Archibald Kikas.

Ja alles suvel veeti naabrimehega vägikaigast. Vana oli siis triksis-traksis poiss.

«Contraria contrariis curantur,» mõlgutas Kikas kirjamehelikult.

Naabri Albert oli alustanud, ässitas Ukapilli kuke kallale oma kannusekandja.

«Kui tema väimees on Kikas, siis minu kukk käib ikka üle,» seletas Albert.

Kole häbematu kirjanikku solvata. Eks jumal karistaski. Alberti kukke nahutati armetult. Polnud tast hommikul asja enam äratuskellanaagi. Kõõritas, suu lukus, Ukapilli kanaaeda. Pettunud Albert varitses võitjat, nabis kinni ning kastis pesupalisse. Seebiveest lige kukk jäi solvangust haigeks.

Kuke eest pidi nüüd keegi hea seisma, sest väimeespoeg Kikas suutis enda eest seista ise. Ukapill muretses koeraeluka, kellel polnud tegu ega nägu. Vanuseta, sugupuuta ja soota. Palju näinud Ukapill pööras pea kõrvale, kui ta hoolealusele kõrti viis. Pärast söömaega ronis peni kuudile, kus ta roostetanud häälega ulgus, ennast vastu üleaedse planku nühkides.

«Mis sul viga on, Albert?» küsis Ukapill.

«Tule siia, Albert!» hõikas peremees koera.

«Pole sust suuremat, kirpe oled täis,» noomis Ukapill.

Kui niisuguse kantseldamise peale naaber ilmus, siis taheti teada: kas peni piri sööb, on ta ennast kraadinud, tunneb ükskordühte . . .

Päris Albert, kes röötsatas aial, kuulas seda epistlit, suu ammuli.

«Su koer on raisk ja sa ise oled raisk,» ütles elajast Alberti nimekaim, ning kuigi ta ähvardas, kohtusse asi ei läinud, sest sinne rannaküla oli midagi muud kui Vargamäe lauskmaa.

Naabri Albert passis nüüd hoolega, enne kui ta õuele tuli, et õhk oleks Ukapillist ja tema penist puhast. Üksikult seedis ta neid ehk veel, koos mitte.

Seesama Ukapill oli siis üle ääre, teisele poole veerenud. Mõlemad Albertid elasid endiselt.

Asula peatänav oli täiesti tühi. Mitte ühtegi vastutulijat. Need mõned kaasreisijad, kes bussi lõpp-peatuses maha astusid, pudenesid laiali. Asfalttee läikis.

«Asfalt ja suvitajad,» püüdis Kikas mingisugust mõtet seostada.

Ta vibutas nahkkohvrit ja tundis üksindust. Ilus ja kalk oktoobripäev lõhnas kaduvusest. Meil aiaäärne tänavas.

Kikas hingas sügavalt, tõmbas kopsud õhku täis.

See Alberti lugu polnud Ukapilli esimene ega viimane. Ukapill pajatas üht-teist juba nende tutvuse esimesel õhtul. Sellest oli hulk aega tagasi. Kikas otsis siis endale suveks pesa ning leidis selle siin — Ukapilli juures rannakülas. Siis oli suvitajaid vähem, rannaküla polnud veel moes. Peatee oli asfalteerimata ja ümber rändrahnude tuli sõita kaarega.

Nad olid esimesel õhtul istunud mingisugustel pakkudel. Suitsutamisahjus küpsesid lestad. Merelt hoovas soolast niiskust. Ukapill oli just sajamogrammise suveniirpudeli rahumeeli alla kulistanud.

«Teenisin Vene kroonut tsaari ihukaitseväes. Kord seisime Talvepalee ees smirnas. Nikolai ise läks mööda, jäi minu ette seisma ja küsis: «Juhan, sina ka siin?» Põrutasin vastu: «Tak totšna, vaše velitseštvo!» Nikolai ütles: «Mis sa, Juhan, sellest vene keelest!»

Niisuguseid lugusid oli Ukapillil varrukast võtta. Oli argisemaid, nukraid, isegi roppe. Nagu too lugu alaealisest tüdrukust sadamas, keda Ukapill pidi jungana puhtaks küürima. Kikas oli paar noomivat sõna öelnud ning sisemiselt lõksatanud. Raske oli arvata, mida Ukapill ise kaasa teinud, mida välja mõelnud. Lopsakas kuju, paras suutäis kirjanikule.

Teelohku oli korjunud vihmavett. Kikas kummardus. Taevasinast, nahkmantlist ja mütsist hägus raam, mille keskelt virvendas täidlane neljakümneaastane nägu.

Kikase vahekord Ukapilliga kujunes teistsuguseks, kui esialgu arvata. Ukapilli Roosil hakkas meeldima. Roosil olid lopsakad rinnad ja tore tagumik. Peagi elasid nad, nagu mees ja naine ikka elavad. Ukapill ei teinud sellest märkamagi. Küll aga märkas asjaolusid Kikase naine, kellega patustajal oli kaks peaaegu täiskasvanud last. Naine oli Kikasest tükk maad vanem — kriitilises eas.

Kusagil kriiksatas värav ning Kikas sammus edasi. Merd võis aimata valjeneva müha ja kajakate kisa järgi. Üks koolilaps tuli vastu ja teretas. Suvel patseeris siin samal kellaajal supelsakste rodu. Kikas väristas õlgu.

Naine korraldas inetuid stseene. Nuttis ja sõimas. Kui sõnad said otsa, tuli kätega. Ägestunud Kikas andis vastu. Pärast hoidis naine käsivart nii, et mündisuurune sinine plekk oleks hästi nähtaval. Rahvakohtus laabus asi kähku. Mõlema soov ning tuntud kirjamehelt polnud sünnis ülearust pärida. Pisut sõneldi mingi maali pärast — kunstirahva asi.

Kikas maigutas suud. Isikupärane harjumus. Näolt tuttav mees tuli käruga vastu. Käis võrku välja toomas.

«Kas on?» küsis Kikas.

«Ju teda on,» vastati.

Kikas seadis Ukapilli juures elamise sisse. Andis remondiks raha. Nüüd oli Kikasel maja, noorik ja Ukapill pealekauba. Suurema osa talvest veetis Kikas endises kodus linnamajas. Mahukas raamatukogu ja temale jäetud avar töötuba. Võib-olla loodeti. Suvel elas Kikas uues kodus. Roosil linna ei kippunud, jäi Ukapilli juurde.

Tee pöördus paremale ja tuttav maja hakkas kuju võtma. Tagamal kadus vahune meri silmapiiri rüppe. Maja meenutas tulijale Ukapilli. Pikk kõhetu kassis silmadega vanamees. Ilmetu nägu, millest raske lugeda, mida tunti või mõeldi. Seitsekümmend kuus aastat.

Raamatusse oli ta tolle Ukapilli raiunud. Sellest sai sündmus. Täisvereline kuju rahva hulgast, irvhammas. Vembumees, kes kõverate käikudega ennast ja teisi pilkab. Ukapilli suu kaudu sai Kikas nii mõndagi elunähtust ja isikut pista. Mõnus kordaläinud kirjutamine. Asjatundjad avastasid Kikase loomingus uue tahu, patsutasid õlale. Seni tunti teda lüürikuna, kes üksnes aimamisi inimese sisemaailma näitas. Malbelt, peente vihjetega. Jutustuses «Läbi saju» viis keegi lapsepõlve armastatule lilli. Muud midagi. Aga mismoodi kirjutatud!

Kikas pani kohvri maha. Tuul paugutas väravat, vintsutas õuel kuivavat pesu. Rändlinnud ja öökülm olid pihlakatest üle käinud.

«Aeda tuleks värvida.»

Ukapill sai kindlalt paigale pandud. Raamat ilmus, seda osteti ja loeti. Vahest olid kujud ja olud liiga tuntavad, kuid võrtsiks seegi. Ega's kirjandus pole apstrük. Küla muheles. Nüüd oli midagi ka siin

sündinud. Võõrale näidati — see seal on meie Ukapill, too, kellest raamat kirjutati.

Kikast huvitas Ukapilli arvamine. Ta juhtis jutu sinna.

«Las olla,» ütles Ukapill.

Oleks nagu sõnaahtramaks jäänud. Viimati solvus, arutas Kikas.

Kuid mis solvumist sai siin olla. Ei puudutanud ju Kikas vanamehe elukäiku. Ja millest siis üldse saab ja tohib kirjutada? Peab ta kirjutama endast ning kui kaugele võib niiviisi minna? Nagu oleks kirjutatu alati kirjutaja vastand.

Kikas astus kööki. Pliidi all praksus tuli. Ämber ja põrandalapp jäid jalgu. Pesemine nähtavasti pooleli. Kikas otsis kuiva kohta, istus kolmjalale.

Kojast kuuldus tuttavaid samme.

«Papa!» langes noorik mehele kaela.

«Kus isa on?» küsis Kikas, justkui võiks Ukapill veel mingisuguseid teid tallata.

«Saunas. Unda Reesi peseb puhtaks.

Isa jättis sulle kirja.»

«Testament,» mõtles Kikas.

Ta avas ümbriku. Pooleks murtud ruudulisele vihikulehele oli väriseva käega kirjutatud:

«Ära matusele tule.

Juhan»

«Oh jumal!» puhkes Roosi nutma, silmad ennegi punased.

Mõne aja pärast kõndis Kikas tuldud teed tagasi. Tuul oli järele andnud. Kikas haletses ennast. Ta neelatas kurku tõusnud kibedust. Maailmas on nii palju kurbust. Ah kui palju kurbust!

AUSAMMAS

Käabusriigi pealinna bulvarid suubusid keskväljakule, mida kroonis valitseja kuju. Turistid viidi kõigepealt ikka sinna, ausamba juurde. Giidid raiskasid võõraste aega tuntud ja teada jutuga, mida niisuguses paigas tavaliselt räägitakse. Kohalik päevapiltnik pakkus oma teeneid, et turiste ausamba taustal pildistada. Tema käest sai althõlma osta ka ülesvõtteid endistest valitsejatest, kes siin kunagi sambana seisnud. Kivvi raiutud ja metalli valatud võimumeeste kollektsioon: valitsejad koos abikaasadega ja ilma, lastega, vuntsidega, habemega, mundris ja tsiviilis, püsti, istumas, ratsa ja koertega, üks koguni vannis. Kõige kõrgem oli kääbusriiki õnnistanud arvukate valitsejatega. Rahva hulgas liikus jutt, et seni, kuni igamees pole endale ausammast püstitanud, ei lakka ka riigipöörded.

Monument ise oli nagu mingisugune indikaator, mille järgi võis uut võimuhaaramist ennustada. Kõigepealt kadusid valitseja ausamba jalamilt lilled. Siis hakati sellest kaarega mööduma. Isegi varblased

ja tuvid ei lennanud enam riigimehe pähe ja õlgadele. Vahetult enne pööret loopisid koolipoisid sammast tindipottidega, täiskasvanud tomatitega. Nii etendas ausammas kääbusriigi elanike hulgas kindlat rolli. Kui valitseja juhtus tossike, siis küsiti: kes meid siis õieti valitseb, kas ausammas või valitseja?

Järjekordne võimuvahetus oli kääbusriigi pealinnas seljataga. Ausamba alus tühi. Endise valitseja kujule tross kaela pandud, kuju maha tõmmatud, autokraanale tõstetud ning sulatama sõidutatud. Uus valitseja pidas parasjagu skulptorite ja arhitektidega plaani. Tema monument pidi tulema eelmistest uhkem. Siis aga sündis sedasi, et kohalikud võllaroad kohtasid öösel, just ausamba tühja aluse juures, jalutut veidrikku, kes kandis kulunud silindrit, valgeid kindaid ja kuuel paberist lõigatud rosetti. Pikemalt arutamata upitasid nad jalutu ausamba alusele, ulatasid talle veel veinilähkri, ning tegid minekut. Jalutu kulistas veini ja jäi tähistaeva all magama. Kuni külm üles ajas. Hommikul, kui inimesed tööle läksid, nägid nad järgmist pilti: ausamba kõrgel alusel seisis oma kõntidel jalutu, silinder peas, valged kindad käes, paberist rosett rinnas, ning hüüdis appi. Nuta või naera! Alla see mees siiski toodi ja pokri pisteti. Ka uus valitseja sai oma tahtmise. Temale püstitati monument, kus valitseja vaatab, seaduseraamat kaenlas, otse enda ette. Tõsi küll, kokkuhoiu mõttes, riik oli vaene, kasutati vana alust.

Kõik olnuks ju parimas korras, kui linlased, kes ausambast möödusid, naeru poleks kihistanud. Nende kujutluse kerkis nimelt nägemus jalutust veidrikust. Päevapiltlikul oli sellest ka ülesvõte, millega ta althõlma kauples. Linnavalitsus aga murdis pead: mida teha rüvetatud alusega, ning kuhu püstitada uus ausammas?

LEKTOR

Lektor sõitis maale. Tuli koju ema juurde puhkama. Oli palju kõnelnud ning ära väsinud. Eit lõi poega nähes käsi kokku — jummalimme! ja kukkus vaaritama. Liha ja munad pannile. Toit sai valmis. Eit vaatas, kuidas poeg sööb. See oli tema rõõm. Sööma peale tegi lektor suitsu. Eit rääkis oma elust, lektor jälle omast. Võeti läbi ka sugulased ja tuttavad. Räägiti suu puhtaks. Siis nihkus eit lähemale ja päris:

«Kuule, on tõsi, et atumm lõhub ilma sodiks?»

«Aatomisõjas võib inimkond hukkuda küll,» kinnitas lektor. Ta ei viitsinud suurt seletada.

«Mis see atumm õige on?» käis eit peale.

«See on aine kõige väiksem osa, ning kui aatomituumas toimub ahelreaktsioon, siis sünnib võimas plahvatus,» püüdis lektor selgitada.

«Ah sa räppetäpp! Ise pisike ja kurjust täis,» manas eit. «Kas seda atummi silmaga näha ka saab?»

«Ei saa,» ütles lektor.

«Mina ei usu, et säherdune nähtamatu kirp võib ilma hukka ajada,»
kahtles eit.

Lektor oli kimbus. Kuidas emale seda aatomisõja värki selgitada?
Lõpuks ta lausus:

«Vaata ema, kui aatomisõda puhkeb, siis pole sul enam mahti
lihagi süüa.»

«Esiteks ikka,» ütles eit.

Selle peale ei mõistnud väsinud lektor midagi kosta. Ta tõmbas
veel ühe suitsu ja läks magama.

Eit talitas köögis.

«Liha süüa esiteks ikka,» kinnitas ta endale.

ENE MIHKELSON

*

Eluülesanne selgub alles
hiljem Siis kui teoks on saa-
nud sisemine sund Kui pole
enam jõudu tarkus aitab
üle Teostab noorusunistused
eksimatult nagu kaaludel
Kitsi käega jaotab päevi
Ajast teab ja sõprusest
Nüüd on selgus kahes sil-
mas aga jahe südamel

*

Konn hüppas vikatist läbi
ja viiksatas Oli nagu oleks
see vikati enese hääl
vastu elusat puutudes

*

Linnud on hakanud koputama mu aknale
pea viltu vaatavad sisse nagu ootaksid
midagi Luuletust võib olla Olen eestlane
ja Liivi tihane juba lapsepõlvest tuttav
Need ongi tihased Ei usu et targad et millegi

ootel Nad on linnud ja vaatavad mu aken-
desse See olen mina kes mõtleb endeile
ja Liivile ja nende kes teab millest tekki-
nud harjumusele mind hommikuti tervitada kui
lõön kardinad lahti ja vaatan tühjale teele
kas sealt kedagi ei tule Silmad on vaatamisest
võib olla haigekski jäänud aga ma ise ei tea seda
Kas näevad tihased mu silmade palavikku
või on teeltulijad muutunud tihasteks
nõnda et ma lõpuks siiski natuke kartma hakkam

*

Kuidas roheline paistab sellest peeglist
ükskõik mis nurga alt sa vaatad sisse
valgus peegeldub ja puude õrnad oksad
Suur tüvi sekkub võradesse lähenedes aina
kasvab Mul on tihnikutest tulnu nägu
Valge tugitool on hoopis teisest ilmast

*

Kõik jaamad segunesid Valisime keeli
Kes mäletas et esivanem oskas saksat kes
jidišit kes teadis prantsust emakeeleks
talle võtta Ise rääkisime venet
Oli juuli lõpp mis aina eesti keeles
kordus ja ööd veel valgevarused

*

Vaikus väljadel kõneleb enese eest
toad on köetud (toad on tõesti köetud)
ja vihma sajab Järved jakobipäevast saadik
külmetavad sest üks kivi visati neisse
(Kahekümne viies juuli on see päev)
ma vaatan marjapõõsaste rida oma akna all
ja õitsvat kartulit Mul on õdus ja soe nagu
suure looma kõhus kes laisalt end pöörab
Kella üheteistkümneks kustutatakse külades
tuled Vihm jääb üksi Vihm jääb täiesti üksi
krabisema lehtedel nõrguma eterniidil
Muster tapeedil on mulle lõpuni selge
paberi koostis värvide ülekanne
diktori kogelusteta kõne

*

Küla vaikib salalikult nagu toona
Luku taha kinni pandud uks Ei kosta
heligi Sa vaata teede süvenevat
tühjust Keegi kaevul pillab ämbri
See kõlab kaugele kui plahvatus
Välja mõeldud lehmad mäletsevad
koplis (praegu kindlasti ju lautades)
ja mu oma tuba vaatab aknast alla
kui lapseõlve mälestus

*

Suits sajab korstnaist maha
terve küla suitsukattes Matab
hinge pisut tuulemeelne kaitsevaim
Ei paista läbi ka see külm ja kuri
ilm mis on tulekul ja ära võtab õuna-
aiad paradiisi viimse lootuse
Küllap madugi nüüd kuskil vinguvines
lämmatavas loobub oma salalikust
plaanist ja Aadam Evaga ei näe
iial teineteist

*

Vana-aja külm on suveõhtuis juba
August ukse ees ja sügis tulekul
Kas mäletad septembriõhtut kalki kollast
valgust palavikus käsi ühel staadionil
Me võistlusala oli jäänud hilja peale
kohtunikud koristasi juba pinke
Pealtvaatajaid siis hulgakaupa lahkus
ja tribüün kui tühi redel laisalt
haigutas Päeva tulekahju kumas me
näod nii mahajäetult hõõgusid
Veel tänagi ma tunnen seda ängi
Mõõdulint ei näita mingit tulemust
Su nägu vajub hämarusse Linn taandub
Nüüd ühes kauges külas meenubki see
viimne võitlus enne pimedust

Aeg on karm ja ühepoolne Meid
vanaks teeb ja lähendab
Ma algasime eluloost ja lõpp
sai kirjanduseks

AHTI ARAK

HILISÕHTUL HONGKONGIS

Võtsin kaaslastega istet. Lennujaamas, rõdukohvikus.

«Mitmes ta oleks?» küsisin naljatades.

Lennukite vilkuvad pardatuled tõusid ja laskusid. Hämarusse mattuvad maandumisrajad. Õhtutaevas. Lennukid saabusid ja lahkusid. Euroopa linnad olid täis inimesi.

«Mitmes ta oleks,» küsisin.

«Alustame pingeliselt,» märkis kaaslane.

«Alustame siis uuesti,» häälitsetes kolmas.

Istusime kolmekesi pingil. Kolmekesi istusime pingil. Kohviku rõdul. Kõrgust muutvad lennukid roomasid üleval.

Istusime rõdupingil. Kujutades akadeemilist seltskonda.

Olime õhinal vait. Vaatasime igatsevat aasia naist rõdu äärel. Ja tegime oletusi.

Oletasime, kuidas hakkas selle naise igatsus. Ja millal ta igatsus lõppeda võiks.

Me olime tihti üksteise võidu vait ja mõtlesime. Mõtlesime, et oleme targad.

Päike oli loojumas, sellepärast olime natuke kurvad. Et päike oli loojumas. Näitasime ennast mõtlikena.

Inimesed liikusid ümberringi. Paljud tulid ja läksid. Tulid lennukitelt, läksid lennukitele.

«Kõik lähevad lennukitega kaugele,» ütlesin targalt.

«Kuhugi New Yorki, kuhugi Zürichisse, kuhugi Moskvasse, imeilusale Hiinamaale, Pekingisse ja Šanghaisse,» nohises kaaslane.

«Ja igal pool on igatsevad naised,» märkis ta veel.

«Mida olemas pole, peaaegu,» kohmas kolmas.

«Mida pole?» küsisin juhmilt.

«Imeilusat Hiinamaad pole. Pole ka New Yorki ega Pariisi. Pole Mekat,» seletas kolmas.

«Pole tiigreid. Pole pingviine. Kõikjal pole ka igatsevaid naisi,» lamaskles kaaslane pingil, kõht vastu õhtutaevast.

Hakkasin taipama: «Kõik on. Kõigesse sellesse on aga raske korraga uskuda.»

Rõdukohviku valguses helendas aasia naise hele kleit.

Stardiradade valgusread. Lennukite vilkuvad pardatuled samuti. Paljud lennukid liikusid Euroopa suunas.

«Kui igatsus hakkab,» ütles üks nendest. Kolmas ütles.

«Kui naise igatsus hakkab,» kordas teine küsiva tooniga.

«Kuidas siis nimetada hakkamisviisi,» küsis kolmas.

Siredad põõsalehed läikisid kohviku valguses aasia naise kõrval. Paljud lennukid olid Euroopast juba saabunud.

«Kui hakkab, siis hakkab peale,» pakkus teine.

Olime targad, päike loojunud, ja jalg üle põlve, olin ka mina tark.

«Kui igatsus hakkab, siis hakkamisviis on pealetulemine. Kui igatsus hakkab, siis polegi midagi muud teha. Ja sellepärast on ükskõik,» nohises teine pimedusse.

«Kas on ükskõik. Ei. Ei ole,» seletasin kaaslastele kätega vehkides.

«Üskõik on siis, kui pole midagi. Kui pole igatsust, kui pole muudki. On see võimalik, et ainult oled? Et tunned ainult juuste lehvimist või ei tunne sedagi. Kui lehvivad, tunned, et oled. Kui tuul puudub või on nõrk, ei olegi sind olemas.»

Vaikisin. Olin õlnud lektor. Ka teistel on õigus kõnele.

Aga aasia naise mõõtmatud silmad uurisid nüüd meid. Ja ta pahan-
das mahedalt, emaliku õrnusega: «Neetud eurooplased! Niigi on ju
hea olla!»

KOHTUMINE VANA SÕBRAGA

Keerasin numbriketast, valisin numbrit. Köhatasin hääle puhtaks ja naine sosistas kõrva: «Hallou! Hallou!»

Rääkisin. Laususin. Jutustasin.

«Ma tulen, tulen, aga hiljem. Naine, sina ära tuku! Ära tuku, mine magama. Ole ergas, tulen varsti. Käin ainult sõpra vaatamas. Sina, naine, mine, mine magama. Ära tuku, ole ergas. Tulen varsti.»

Läksin siis külla. Läksin sõpra vaatama. Sõber elas linna taga linnas. Suurepärasest linnas.

«Tere,» ütlesin väravas.

«Tere,» ütles sõber, vana sebra.

«Tere! Tulin sulle külla.»

Sebra noogutas pead. Õhk oli udus. Sebra kodu oli udus. Ja sebra noogutas selles pead.

Küsisin: «Kuidas . . .»

Küsisin: «Kuidas on? Mis uudist?» Küsisin vanalt sebralt. Sebra oli minu sõber.

«Paljud ronisid urgu,» ütles sebra. See oli taust, see käis naabrite kohta, puudutas ilmaelu.

Küsisin siis: «Kuidas uudistega on?»

Sebra noogutas pead. «Suslik kangestus jälle,» ütles sebra.

Ikka ja sama. Tulen sebrat vaatama. Sebra on seesama. Seesama sebra noogutab pead. Samad sõnad sebral suus:

«Suslik kangestus jälle.»

Vaatasin sebrat. Olin sebra juures niisama. Teised sebrad... neid polnud. Need olid ära kõndinud. Võtsid kätte ja kõndisid ära. Üks sebra oligi jäänud.

«Aga kuidas muidu elad?» küsisin sebralt.

«Ootan ilmade paranemist.»

«Kas ootame koos,» tahtsin viisakalt teada.

Sebra ütles: «Urud on täis.»

Sain sebrast aru.

Olime natuke aega. Niisama koos. Kui öö saabus, kui oli juba pime. Komberdasin koju. Võis ju veelgi udusemaks minna.

NOORKIRJANIKUKS SÜNDIMISEST

Nii mõnelgi on suur tahtmine iseendale otsa vaadata ja küsida, kus on piir, kust algab see õige, see elu ja see kirjandus.

Tahetakse olla kindel, et võiks enesele öelda: «Seal on see tõeline algus, mis tegelikult hakkab allikana voolama.»

Allikale mõeldes mõeldakse ainsamale, mis on enam allikas kui kõik teised allikad kokku. Seal on algus, sellepärast. Sealt algab üks sündimine peale, sellepärast ka.

Tegelikult polegi nii raske sünnitada, luua midagi sellist, mis on pseudo sinu enese jaoks, mis on sinu enda vari, peaaegu nähtamatu, aga huvitav.

Noorkirjaniku sündimisel tehakse ilm või valgeks, noorkirjanik ise on nabaks saamas, täielikult nabastumas. Kõik vaatavad seda imet ja plaksutavad käsi. Noorkirjanikule meeldib selline mäng ja see, et temaga tahetakse niimoodi mängida.

Jaa. Muidugi pole hirmus raske sünnitada midagi, midagi varjulist, kuhu inimesed saavad varju minna ja sellega oma vajadust rahuldada. Noorkirjanik, kes selle läbi nabastub, vaatab tegelikult alles alguse allikasse ja mõtleb ennast konnaks. Võib ju nii mõelda ja olla allika juures. Sest sellise konna vari, mis kükitab voolava vee ääres, on sarnane varju kogunenud inimkonna enesega.

Noorkirjanik tahab oma allika juures olla nii, nagu ta on, ainult mõned võivad siis varjust teda vaadata kui isekonna ja mõned kriitikud nuuskavad nina seal, kus pole nende koht.

Noorkirjanik alustab julgelt ja bravuurselt, sest siis ei olda kelleagi ühel nõul.

Kirjutamisel peaks siiski ka vaatama ilmaruumi. Et kirjutada ilmaruumist ja sellest, mis seal sees on.

Võibki inimene noorkirjanikuks hakata. Mõnusa enesetundega veel pealekauba!

KALEV KESKÜLA

Kunstnik

Ta tõuseb, ta tõuseb
nagu džinn
läbi õunaveini- ja likööri-korkide
nagu diivanivedru
läbi ballikleidi
nagu rohukamar
läbi välihalli takukalevi
nagu aatemõök
läbi nõest ja lutikatest
musta elulae
ta tõuseb, ta tõuseb
pea pilvedes
veretav pilk
minevikus ja tulevikus
kojata ja rahata
naist ja lapsi
järel lohistades
kõrtside ja kontorite
uksi murdes
muusadega magades
kirk südames
võidulaulud huulil
paberipahn portfellis
ta tõuseb
ta tõuseb
Ons ta inimene?
Ons s e e inimene?
Das ist nur ein Künstler
Das ist noch ein Künstler

*

Põhjamaa metafüüsiline valgus
naivistlikel elupiltidel
etendumas kontoris ja kodus
lokaalides ja tänavail
päikese tolmukullas
hõõgveini lõhnas
suurmeeste sammaste jalamil

seltskonnadraama
moraalse langemise stseeni
nostalgilises malbuses
saab siinpoolsus vanaks hääks naljaks
õlale patsutavaks sõbrakäeks
vastuoludeta naise naeratuseks
vastuoludeta olude sümboliks
Elu kahetisuses oleme meie ju üks, kallis!

Harva nii harva
lähevad sõbrad
mõistlikud inimesed
igaüks omas näivuses nii tegelik
liimist lahti:
räägivad
ajaloo ülekohtust
oleviku seksuaalelamustest
Ei sõnagi
põhjamaa metafüüsilisest valgusest
naivistlikel elupildidel

*

Sina
läbematu julge ja valus
leek taliöös
hõbekopika kolin
talivarjupaiga laudpõrandal
inimeste seltsis liikuja
kehast ja häälest rõõmutundja
kui puutumata plika
hingekiik üles-alla
Sina
raamatupakk kaenlas
Kadrioru libedal muinasjututänaval
sõdureid ja lapsi kaldast variseb
majad vaaruvad
Lihtne öelda:
enam neid pole
nagu saaks neist lahti
nagu teeks kaotus vabaks
Talv on kaotuste laul
Kes on talisõja võitjad
taliöö kaotajad?
Sina ja mina
talitänaval

käest hoides
hingeikiik üles-alla
raamatuilma mäletajad
keldripoodide lõhna nuusutajad
ilmahulkujad
õhtused uinujad
hommikused ärkajad
selguse saajad
varju ja vastupeegeldusega
maal ja merel
meie päralt on usk lootus armastus
ja kättemaks

PEEP ILMET

W A N A, SEE KURADI KUMMUT.

«Miks elu tähetund on kordumatu?»

B. Alver

Kärbsed, need kurjavaimu vaenlased, olid soemyyripealse pilu kaudu tagakambriisse rynnanud. Ennelõunane suvepäike piilus läbi pruuniks tõmbunud pitskardinate, valgustades õhus hõljuvaid tolmuteri. Yle vanaaegse kasepuise sängiveere ulatus õieli krõnksus varvastega jalapaar. Tolmusegases valguses keeriseid tekitades tuiskasid kärbsed ringi, maandusid tundetutel taldadel, nokitsesid varvaste vahel, kogunesid himuralt ymber korbatanud haava kederkondil. Häirimatult pidasid kärbsed oma pidu, otsekui oleksid nad just värske laiba avastanud. Kusagil kaugel myrises traktor, maanteelt kostis sumbutajata irra terav plärin, ent kambri vaikust häirisid vaid kärbeste lennumin ja sigimispinin.

Järsku kolksatasid jalad nagu rondid põrandale ning kõrge sängi-jalutsi tagant ilmus nende omaniku krimpsus nägu. Suur kõrisõlm kerges habemetyykas jonnaka lõua all jõnksatas mitu korda yles-alla ja toas kostis sama mitu neelamisklõnksatust. Järgnes paar rögisevat kõhatust, aga kurku läinud kärbes istus kõris kõvasti kinni. Wana ajas oma pikkades aluspykstes, pikkade käistega alussärgis kere sängi-gist yles ja tatsas kööki. Köögilaul «Rahva Häälega» kaetud leiva-taldriku kõrval seisis äralõigatud otsaga kolmnurkne keefiripakk. Wana murdis leivaviilust palukese, pistis suhu, neelas ilma mälumata alla ning imes pakist paar lonksu keefiri peale. See oli kõdistaja lõpp.

Wana pöördus tagakambri ukse poole, aga mõtles siis ymber, astus akna alla ning lykkas selle pärani lahti.

Kadastiku kohal väreles õhk eredas päikesepaistes. Pisitiivulised välklesid ämblikuvõrkude ja okkapuhmaste vahel. Kerge tuuleil liigutas üksiku pihlaka leheryyd. Kärbsenäpp vupsas nagu õhku visatud kivi kadakate kohale ja langes nagu kivi tagasi nende ryppe. Kõrgemal sõtkus tuuletallaja oma igapäevast leiba.

Midagi erilist selles kõiges ju polnud, vähemalt Wana jaoks, aga tema muudkui vaatas ja vaatas ning ta kortsulisele syngevõitu näole sigines ilme, mis oli yhekorraga hajevil nagu eemalviibijal ning pyhalikult tõsine nagu matuselisel.

«Ah täna siis ongi see päev,» ytles ta aeglaselt ja pidulikult, otsekui kannaks iga sõna mingit enneolematut tähendust.

Wana astus ojapurdele — siit kaudu pääses kõige otsemini suurele maanteele. Keset purret jäi ta kahevahel olles seisma. Wanale turkas pähe, et peab ju lambad kadastikku laskma, aga otsekohe meenus, et ta oli juba sygisel kõik lambad maha myynud. Siis tuli talle meelde, et on unustanud maja ukse lukku keerata. Wana käänas end juba kodu poole, aga nõjatus siis hoopis purde käsipuule ning jäi silmitsema kraaviks syvendatud ojas voolavat sogast vett. Rahvas kutsus seda Valuojaks ja oja omakorda oli nime andnud Wana talule.

Paar piiska langes voolavale veele. Mehe esimene mõte oli, et kus see vihm nyd selgest taevast. Siis sai ta enda peale pahaseks, äigas varrukaga yle silmade ning pobises kurba mõtet peletades: «Äh, ärajoomiseks palju, uppumiseks vähe! Tyhja sest uksest nyd enam,» lisas ta nagu vabandades ning pöördus minekule.

Tolmust teed mööda poe poole kõndides ja ymbrust uudistades muutus Wana meeoleu jälle heaks.

Enne kodust väljatulekut oli ta end toredasti yles löönud; oli ajanud habet ja pannud selga valge särgi ning musta ylikonna, isegi aluspesu oli ta enne ära vahetanud, oli pähe surunud oma armsa, kulunud rantidega, seest võidunud nahksoni, oli tykk aega end muheldes peeglist imetlenud, lõpuks oli ta kuuma ilma kiuste ka oma pea maani pika kantis õlgadega musta nahkmantli välja võtnud ning selga ajanud.

Lagedal kõrgendikul, kus Wana nyd sammus, puhus priske mere-tuul ja nii ei hakanudki tal oma rängas varustuses eriti palav. Veoauto kihutas mööda, mattes ta korraks tolmupilve. Kohe pyhkis kylgtuul tolmu eemale põldudele, ainult Wana läikivmust mantel oli hoobilt mattmustaks muutunud. Eemalduva veoauto kastist, kus kõõlus trobikond õpilasmaleva kirjutes yripides jõmpsikaid, lendas õhku koos tolmuga põldudele kanduv, äratundmist väljendav ulakas hõige: «Näe, kuradi kummut!»

Lõuna paiku jõudis Wana puude vahele peitunud kylapoe juurde. Kaupa sel päeval ei toodud ning pinkidel puude varjus ei istunud yhtegi uudiseid vahetavat kylaeidekest. Kaubakastidel poe nurga taga ei lösutanud yhtki õlut tinistavat kylameest, ainult poe koristajamuti valvas oma taburetil enelaheki ääres, vardad näpu vahel ja kudumis-

töö syles. Sedapuhku oli käsil labakinnas. Wana astus mutist mööda. Muti tõstis korraks pilgu ning noogutas kudumist katkestamata.

Poeruumis polnud kedagi peale myyja, kes sõimles kellegagi läbi telefoni. Järjekordse sõnavalingu ajal heitis myyja silmanurgast pilgu tulijale: «... mis kasu on mul tellimisest kui mulle midagi ei tooda kas mina pean alailma kolhoosist autot manguma just nagu see oleks minu erapood kui te neid asju lõpuks korda ei aja siis mina annan lahkumisavalduse mul kodus tööd kuhjaga selle näruse palga pärast ma kyll ei lase oma närve rikkuda.» Plärts, käis telefonitoru hargile, justkui oleks ka see syydi sandis asjaajamises. Ja päris tõsi, ega see telefon vajalikku numbrit valida ei tahtnud, või kui yhendaski pika käiamise peale, siis kostis teise kõneleja hääl nagu põhjatutest kosmose avarustest, segi kõiksugu raginate ja viledega.

«No mis sa tahad?» käratas tigidaks aetud myyja tervituse asemel. «Eilsest pole midagi järel ja homme ei tea ka, kas saab, nagu ise kuulsid.»

«Yks magus vein,» ytles Wana.

Ringi pööramata haaras myyja selja tagant riulilt pudeli ja pani selle letile, arvelaua ja kaalu vahele.

«Ja viin,» ytles Wana rõhuga.

Myyja silmis välgatas uudishimu; huvitav, kuhu see viin nyd küll läheb, viinamees see kuradi kummut ju pole ja teistele vana kitsipung pole kah ilmaski ostnud.

«Kilu vorsti ja kilu sokulaadikommi!» katkestas Wana ta mõlgutused. Myyja avas suu.

Kohe hakkab seletama, et tal pole midagi, kõige vähem minusuguse vastiku tuiami jaoks, mõtles Wana ja kõrgendas häält:

«Mul on vaja terve kilu vorsti ja kommi, sest oma pika ning vaevarikka elukesega olen ma ära teeninud yhe ekskursiooni. Just täna ma sellele ekskursioonile lähen.»

Myyja suu vajus yllatusest kinni — veel kunagi polnud ta kuulnud selle Valuoja vanamehe suust, kes isegi tervitamiseks sõnu ei raisanud, nii pikka sõnavõttu. Masinlikult kadus ta taharuumi kylmkapist vorsti tooma. Sõnatult kaalus ta nõutud jupi vorsti, keeras kommid tuutusse ja klõbistas arve kokku. Sõnatult viskas Wana raha letile, pistis pudelid põue, vorsti ja kommituutu toppis aga mantli avaratesse kyljetaskutesse.

«Aga...» alustas myyja ega jõudnud kaugemale.

«Head päeva!» kraaksatas Wana ning marssis poest välja.

Myyja vajus löödult oma toolile leti taga.

Trepil Wana korraks seisatas. Koristajamuti, kes oli läbi akna piilunud, mida see Valuoja tymikas ka ostab, kohendas oma sassiläinud näputööd.

«Täna luban ma endale yhe ekskursiooni,» teatas Wana selge ja kõva häälega poe ees kasvavale kastanile. Siis sammus ta, yht vana marsiviisi valesti vilistades, minema. Ta ei läinud tee poole, vaid

marssis metsa. Koristajamuti saatis teda pika pilguga; poolik labakinnas yhes, väljatõmmatud vardad teises käes.

Wana jõudis puude vahele, aga siin kyttis päike lausa armutult liikumatut õhku ja oma paksudes rõivastes hakkas mehel kole palav. Ta käänas kõrvale, murdis nahkmantli rabinal läbi võsa ning võttis suuna heinamaa taga kõrguvale kingule. Tõus kinguharjale pani päris lõõtsutama — aastatekoorem andis end tunda.

Keskpäevane ilmamuutus oli möödas, tuul oli keeranud ja vähe-maks vaibunud. Wana vaatas ymbruskonna puisniidutukki, põlde, kadastikke, rannakarjamaad ja kerges edelatuules sillerdavat merd nende taga. Ta vedas ninaga pikalt õhku ahmides endasse kõiki neid lõhnu, mida soolakas meretuul temani kandis.

Wana otsustas pisut puhata, sest koht oli kena, päike paistis õige kandi pealt ning nägema-segama ei olnud tulemas yhtki inimest. Ta koukis kommid ja vorsti mantlitaskust välja ning laotas siis mantli murule. Pannud suupisted mantliäärele, võttis ta istet, otsis taskust vana, ehtsast luust kylgedega käänispeanoa ja avas veinipudeli. Mõelnud hetke, pani Wana pudeli kõrvale, vorsti tagasi mantlitaskusse ning hakkas kommide ymbert pabereid ära koorima. Peo täis saanud, haaras ta vaba käega pudeli uuesti pihku.

«Hea on juua heas seltskonnas!» kuulutas ta valjul häälel, nagu kartes, et kujutletav kaaslane teda muidu ei mõista. Oma sõnade kinnituseks kummutas Wana pudeli suule. Pudel poole peal, pani ta selle kõrvale ning pistis terve peotäie kompekke korruga suhu. Šokolaad sulas suus, jõudis veinile järele ja tekitas mõnusa täiskõhutunde. Wana kooris lahti järgmise peotäie komme, jõi veinipudeli vägevate lonksudega tyhjaks, sõi kommipeotäie peale ning heitis mantlile kyllakile. Päike paistis, linnud laulsid, putukad sumisesid — Wana ohkas kõigest sydamest ja vajus kummuli.

Teab kelle lambad olid lõa otsast lahti pääsenud ning lähenesid nyyd omapead hulkudes ja rohtu napsides mäekylge pidi kohale, kus päikesepaistel lebas laial mustal mantlil mustas ylikonnas inimkuju. Jääru, kes ikka teistest ees ja eemal tõllerdas, nägi mustendavat kogu esimesena. Ehmunult rapsas ta peaga ja kepsles teiste juurde tagasi. Need ajasid kaelad õieli, aga et yhtki vaenlast kusagilt ei ilmunud, jäid paigale. Veidi aja pärast olid kõik lambad lamaja ymber kobaras koos. Iga hetk valmis põgenema, tammusid nad kohapeal jalalt jalale. Viimaks võttis üks julgem ja myksas tundmatut ninaga — ei juhtunud midagi hirmsat. Lamma myksas uuesti ja juba tugevasti.

Yhe ropsuga kargas Wana istuli ning ehmunud lambad pagesid, mydin taga, kingult alla. Wana oli magades näinud kole tobedat ja naljakat und, seepärast oli ta meel niimoodi järsku ärgates lausa lustlik. Vaat sulle oina unenägu, mõtles ta endamisi muheldes ja vaatas siis päikese poole. See kaldus juba õhtusse. Maanteelt ei kostnud enam jõuvankrite myra — ju oli ametlik tööpäev lõppenud. Wana sirutas oma kangestunud luid-liikmeid ning muutus korraga ärevaks.

«Oot-oot, ma ei või ju täna pimedada peale jääda. Igal juhul pean selle tyki valges ära tegema,» pomises ta tõtlikult mantlit selga toppides. Ta märkas paberituutut rohus, korjas selle yles ja pistis taskusse. Siis kiirustas ta kingult minema, silme ees eemal mererannal kõrguv rännakusiht.

Wana lõõtsutas kõvasti ning peatus. Eesmärk oli siinsamas paarisaja sammu kaugusel, sellest lahutas teda veel vesine roopuhmastik. Puhmastiku loikudest nirises rannakivide vahele roostekarva vett. Rand oli siin tymavõitu. Wanal olid jalas tema tublid pyhapäevakingad. Ta ei tahtnud neid mudaseks teha, aga ringimineks oleks võtnud hulk aega. Tyhja kah, katsun siitsamast, otsustas ta kiiresti ja hakkas libedatel kividel yle mädamaa turnima.

Rysijää myksis ja veeretask neid kive ilmast ilma. Osa logisesid jalge all reetlikult. Just yhele sellisele astudes Wana libastuski; jal plärtsatas porri, libises kõrvale, ja et mitte kõhuli kukkuda, astus ta porri ka teise jalaga. Wana vandus ja kokkus siis järsku koledamal kombel — roopuhmast, paarikymne sammu kauguselt lahvatask õhku suur must tiivapaar. Veripunane nokk piigina õieli, eemaldus jõudsate tiivalöökidega must toonekurg. «Toonelind, toonelind, pole seda eluilmaski enne näinud,» pomises Wana nina ette. Ta pilk peatus mudastel kingadel. «Hea, et mul surnukingad jalas pole, välismaal pidada neid papist tehtama.» Ta hakkas naerma ja ehmatus haihtus. Wana solistas läbi madala rannavee, uhtes pori kingadelt minema. Ja siis oligi ta päral.

Kõrvalisel neemetipul, otse mererannas kõrgus taevasse vana tulepaagi sõrestikmast. See polnud enam kasutusel, endisest otstarbest andsid tunnistust siin-seal kivide vahel vedelevad gaasiballoonid.

Vaevalt oli Wana peatunud, kui mastitipust kostis paar koredat kronksatust ning must kaaren kiirustask neemelt metsa poole. «Hm, veel yks murelind,» yhmas Wana ja istus hinge tõmbama.

Tuul oli täiesti vaikinud ja lahevesi neeme all oli täitsa plekk. Läbi selle kaugusesse ulatuva plekktahvli ilmus õhtuvalgusesse tutt-ptytipaar. Veidi edasi ujunud, laotasid linnud endi järele yha laienevad lehvikud ja vupsasid siis yhekorraga tagasi veealusesse ilma. Sulelised olid juba silmist kadunud, kui veesolin randa jõudis.

Wana pööras end torni poole ja mõõtis pead kuklasse ajades selle kõrgust. Myts hakkas peast maha libisema, aga ta sai selle viimasel hetkel kätte.

«Tuleb julgust võtta.» Wana otsis lagedale viinapudeli ja vorstijupi. Kohe pärast esimest lonksu tundis ta tugevat nälga. Viil viilu järel lõikas ta vorsti ja pistis need hea isuga pintslisse. Jupist oli järel vast kolmandik, kui Wana selle paberisse keeras ning taskusse tagasi torkas. Siis tõusis ta otsustavalt pysti.

Ta ronis mööda kivimyrakaid tulepaagi betoonalusele — siit algas järsk, ilma käsipuuta trepp. Trepi servad olid nurkrauast, poltidega nende vahele kinnitatud astmelauad olid aastate jooksul lageda

taeva all tublisti pehastunud. Jalg esimesel astmel, lõi Wana korraks kõhklema, aga ta ei saanud ega tahtnud enam ymber mõelda. Kätega ylemistest astmetest haarates, jalgu astmete kinnituskohtadele säti-tades, hakkas ta ettevaatlikult yles ronima.

Esimesele platvormile jõudis Wana suurema vaevata. Ka platvorm oli tehtud laudadest, millest mõned olid jõudnud juba katki murduda. Torni sõrestikust kinni hoides, jalaga laudade vastupidavust kompides, nihutas Wana end järgmise trepiotsa juurde. Ta vaatas ka korraks alla kõrvale. «Oh, pole midagi, minu maja katusehari on igatahes kõrgemal,» pobises ta enda julgustuseks.

Teine trepp ei läinud enam nii libedalt. Käed värisesid pidevast pingulolekust, pikk mantlihõlm jäi mitu korda jala alla ja ajas närvi krussi. Siiski alustas Wana vapralt, ilma puhkamata kolmandat treppi. Poole peal tõmbus vasak jalg krambieelselt kangeks. Sõrmed klammerdusid ümber roostes trepiääre. Vinkelraua serv soonis valusalt peopesi. Hetkeks haaras teda paanika. Ise kartes, et astmelaud kohe laguneb, surus ta vasakut jalga jõuga selle vastu ja kramp jäi seekord tulemata. Pingutusega rebis ta sõrmed raua ymbert lahti ning upitas end järgmisele astmele. Kui ta kolmandale platvormile jõudis, oli ta omadega ysna läbi. Yle trepiotsa roomanud, ajas ta end põlvili, sest pysti ei julgenud ta tõusta.

Kogu elu oli Wana kõrgust kartnud. Juba iga redel või järsk trepp tekitas ta kõhus imeliku õõnsa tunde. Ehituste peal lisa teenides sokutas ta end ikka maapealseid töid tegema. Iga-aastane korstnapyhkimine oli tema jaoks selge eneseyletamine ja alati lykkas ta seda senikaua edasi, kuni hirm tulekahju ees kasvas kõrgusekartusest suuremaks. Teistele ei tahtnud ta seda muidugi tunnistada. Alati uuris ta võimaluse korral ääriveeri, kas siis teised kõrgel mitte sugugi mitte midagi ei tunne. Kuskilt ajalehesabast oli ta lugenud, et üks terve indiaanihõim elatab end New Yorgi kõrghoonete montaažitöödest. See teade valmistas talle palju peamurdmist, sest kuidas sai nii olla, et terve hõim juba syndimisest peale kõrgust ei kartnud. Või kui see tuli kasvatusest, siis mis imeline kasvatus neil kyll oli. Lapsena oli ta mänginud koos teistega igasuguseid mängu, aga juba siis tuli välja, et seal, kus temal läks kõht õõnsaks ja kubemesse lõi veider surin, ei tundnud teised mitte kui midagi. Nii et see kõrgusekartus oli ikka kaasa syndinud, aga kuidas saab siis terve hõim olla kõrgusekartmatu. Seda asja ei suutnud Wana kuidagi selgeks mõelda.

Nyyd põlvitas ta väsinult kolmekymne meetri kõrgusel tulepaagi platvormil, millel polnud käsipuidki ümber, ega teadnud, mis edasi teha. Pinnulised laudad panid põlved valutama. Valu tuletas end meelde, valu sundis midagi tegema. Ikka tornisõrestikust kätega tuge otsides seadis Wana end trepiotsale istuma. Ta teadis väga hästi, et ei tohi allapoole vaadata, aga kuidas sa vahid ainult lagedat taevast. Tahes-tahtmata langes pilk silmapiirile, rändas mööda merd alul esimese, kõige kaugema saareni, siis järgmiseni, mis oli juba tykk maad lähemal, siis järgmiseni, ja juba ta peatuski otse torni jalamil. Otsekohe oli

Wana kõht imelikult õõnes ja kubemesse lõi kõditav värin. Talle tundus, et kohe-kohe libiseb ta trepiotsalt ja langeb musta mantli hõlmade nagu tiibade lehvides alla rannarahnuudele. «Siis olen ma täna kolmas must lind,» mõtles Wana ja talle meenus, et enne surma pidi inimesel terve elu silme eest läbi jooksma. Ta ei suutnud mõista, kuidas on elavad niisugustest asjadest teada saanud, sest surnud mitte ainult ei kõnni, vaid ka ei räägi, aga sellegipoolest katsus ta ise midagi meelde tuletada.

Kummalisel kombel tormaski linnutiivul mööda selgete yksikpiltide katkendlik ahel: sinises pakkepaberis suhkrupea töölisbaraki noasälgulisel laual; kartulikoore kook sealsamas mõni aasta hiljem; esimeste säärikute juubeldav kriuks kohmas aguliuulitsal; vabrikudirektori õlalepatsutus pärast kuu aega ööd kui päevad kestnud kiirtellimuse täitmist; sel ajal veel naeruse näoga naine kolme lapse keskel nende enda ehitatud majakese trepil; jälle kartulikoore kook, aga sedapuhku ta enda tehtud ymmargusel söögilaua; pimedal tänaval kõnnitaktis õõtsuvad fosforkarikakrad; pimeduse tulekul kartlikuks sosinaks vaibuv laste kõne; needusi kisendav raevust moondunud naisenägu; esimesed sibulapealsed oma peenramaalt; end kadastikus ketti poonud esimese tõulamba liikumatud silmad — kõigi nende piltide taga aastakümnete pikkuselt halli kotiriidena lahtirulluv igapäevane töö.

«Kuradi kummut!» Kangas lõigati hoobilt katki, pildid olid olnud ja läinud, enam neid ei ilmunud. Wanale tundus, nagu oleks keegi otse siinsamas kõrval need kaks sõna talle kõrvu käratanud. Terve elu temas pesitsenud trots ajas selja sirgu. «Ikkagi teen selle tyki ära!»

Wanamees ajas end pysti, ta pea oli selge, kui ta kaalus, kuidas plaanituga toime tulla. «Mantli jätan siia, see takistab ronimist,» tegi ta otsuse, ja kooriski mantli seljast. «Peaasi, tasa ja targu,» manitses ta ennast ja nihkus ettevaatlikult neljanda trepi juurde.

Neljandast trepist sai ta jagu sama hõlpsalt kui esimesest, aga viiendal trepil olid kolm esimest astmelauda puudu. Wana vaatas otsivalt ringi, kas pole siin midagi jalge alla panna, aga mida saab olla hyljatud tulepaagi platvormil. «No kurat, mina oma jonn ei jäta! Pole kunagi jätnud, ei jäta ka nyyd!» Kitsukestele astmekinnitustele toetudes hakkas Wana end aegamisi yles trepile vinnama. Vaba käega järgmist astet kobades surus ta isegi hambad lauda. Pika punnimise peale tabas üks jalg juba terve astme ja võidurõõmsalt ronis Wana ylespoole — kõrgusekartus oli kadunud.

Esimene asi, mida ta tornitippu jõudes märkas, oli pirakas jämedatest raagudest rongapesa. Miskipärast tegi see avastus talle suurt rõõmu. Pesa oli muidugi tyhi, aga nyyd oli ta seda ikka oma silmaga näinud ja käega katsunud, oli niimoodi selle omaks teinud. Ylemist platvormi ymbritses nurkrauast käsipuu. Wana jättis pesa sinnapaika, astus platvormi äärele ja haaras kahe käega käsipuust kinni. «Nyyd olen üleval, allaminek läheb siit libedalt,» mõtles Wanamees ylemeeli-

kus elevuses. «Ilus on siit ikka vaadata kyll,» leidis ta rõõmsalt, lastes pilgul mööda kaugusi ringi rännata. «Jaah, palju kaugemale näeb siit kõrgelt, palju kaugemale kui minu maja korstna kõrvalt. Näe, laiud kõik nagu peopeal, tea, mis nende kaugemate nimed peaksid olema. Vaat, vaat, mu oma majagi paistab kätte ära! Ja naabri nõiamoor on oma heinamaal pisike nagu täi. Ei tea, mis see lappaja nii hilja sealt vastuvõtupunkti poolt tuleb? Kyllap jäid vennikesed liiga pikalt pudeli juurde molutama. Ilus mis ilus, aga olgu. No ja nyud . . .» Wanamees tõmbas kopsud lõhkemiseni õhku täis, käed krampis ymber käsipuu, kallutas ta kere yle selle, ja nagu oli juba ammuilma valmis mõelnud, kisendas: «Siin hyyan ma nyud yle maade ja merede, yle maade ja merede! Täna, suve harjal, kolmeteistkymnendamal heinakuu päeval tuhande yheksasaja kaheksakymnendamal aastal saab Vambola Ferdinand Tallermäe kaheksakymnend aastat vanaks!»

EDGAR SAVISAAR

VÕITLUS MÖTTEVIISI PÄRAST

Teine lugu

Bürokraatia *contra* kiirendus

Vaadakem tähelepanelikult enda ümber. Kõikjal on probleemid. Aga samas kõrval ka lahendused ning ainuõiged otsused, mis oleks vaja ellu viia. Paljud nendest lahendustest on juba aastakümneid oma aega oodanud. Nüüd tuletatakse meelde 60ndail, 30ndail ja isegi 20ndail aastail valminud kirjatöid, mis käsitlesid sotsialistliku ühiskonna arengut, majandamist ja rahvamajanduse planeerimist ning sisaldasid ideid, mida järgides me oleksime võinud takistamatult Skylla ja Charybdise vahelt läbi pääseda ning majandusliku õitsengu avarele purjetada. On ammugi teada, et tootmissuhteid tuleb kvalitatiivselt uuendada, täiustades majandamisvorme ja -meetodeid. Ometi on see jäänud tegemata, mistõttu probleemid pole lahenenud, ja seda mitte aastate, vaid aastakümnete jooksul. Kes pidurdab arengut?

Seda vesikikivi, mis ühiskonnal kaelas ripub ning arenguprotsesse negatiivselt mõjustab, nägi NLKP XXVII kongress bürokraatias. NLKP Keskkomitee poliitilises ettekandes hoiatati, et «tänapäeval on bürokratism tõsine takistus meie peamise ülesande lahendamisel — Nõukogudemaa sotsiaal-majandusliku arengu kiirendamisel ja sellega seotud majandusmehhanismi

põhjalikul ümberkorraldamisel» (M. Gorbatšov. NLKP Keskkomitee poliitiline ettekanne NLKP XXVII kongressile. Tln, 1986, lk 95). Kongressil mitte üksnes ei nenditud bürokratismi suurenemist hulga aastate vältel (lk 6), vaid ka tauniti bürokraatiat ja kroonulikkust konkreetselt nõukogude aparaadis ja muudes riigorganites (lk 66). Bürokraatia võimutsemisest ja ebakompetentsusest erinevatel tasanditel rääkisid paljud NLKP XXVII kongressi kõnetoolis sõna võtnud delegaadid.

Bürokratismi probleem pole meil uus. Selle nähtusega puutus kokku juba V. I. Lenin, kes 1920. aastal nentis VK (b)P Moskva kubermangu konverentsil, et «meil tuli välja bürokratismi elustamine,» ning jätkas: «Seepärast pidimegi ütlema. . .nii-suguses dokumendis nagu partei programm, et bürokratism on uuesti elustunud ja tema vastu on vaja süstemaatiliselt võidelda. On arusaadav, et nõukogude asutustes elustunud bürokratism pidi avaldama laostavat mõju ka partei organisatsioonides, sest partei ladvik on nõukogude aparaadi ladvik: see on üks ja seesama» (V. I. Lenin. Teosed, 31. kd, lk 368). Aasta hiljem hoiatas Lenin kõnes II ülevenemaalisel mäetöölaliste kongressil, et «. . .igauks, kes teile ütleb, et me vabaneme otsekohe bürokratismist, kui võtame vastu bürokraatiavastased platvormid, on lihtsalt šarlatan, sõnakõlksutaja. Tuleb need bürokratismi

äärmused tabada ja ära parandada, nime-tamata halba heaks ja musta valgeks» (V. I. Lenin. Teosed, 32. kd, lk 37).

Bürokratlik omavoli ja voluntarism on hukka mõistetud kõigis partei programm-dokumentides alates Lenini aegadest ja lõpetades praegu kehtiva programmiga nii selle esialgses kui ka uues redaktsioonis.

Niisiis ei ole võitlus bürokraatiaga mitte ainult ajakajaline, vaid ka ajalooline, kuid seni paraku mitte kuigi edukas. Lehitsedes 70.—80. aastate teaduskirjandust ning publitsistikat leidsin pooltosinat artiklit bürokraatia ajaloost Vana-Hiinas ja tsari-Venemaal; paaris kirjatöös iseloomustati bürokraatiat marksismi klassikute käsituses ning lühidalt anti ka hinnang sellele mõistele kodanlikus sotsioloogias (peamiselt Max Weberi tööde põhjal). Kuid sotsia-listliku ühiskonna bürokraatimüüningute teoreetiline analüüs meie ühiskonnateaduses praktiliselt puudub. NLKP Keskkomitee poliitilises ettekandes öeldi, et ühiskonna-teadused on elu nõuetest irdunud. See järeldus seondub ka meie teemaga. Tõhus võitlus bürokraatiaga on mõeldamatu seni, kuni ei tunta selle ilmingu olemust ja omadusi. Paraku näib bürokraatia sotsia-alse nähtusena olevat meie teadlaste jaoks ikka veel riiklik saladus, mida ei tohi puutada.

Tootlike jõudude arengu teatud tasemel, kui on vajalik võimu ja ressursside tugevam tsentraliseerimine ning tegevuste parem koordineerimine, võivad bürokraa-tiale iseloomulikud juhtimisvõtted end isegi õigustada. Seda aga vaid teatud piirini, mille ületamise järel edu osutub näiliseks, algatused formaalseks, juhtimissüsteem aga raskepäraseks ning tegelikust elust irdunud. V. V. Menšikov määratleb bü-rokratismi «niisuguse sotsiaalse positsioo-nina, mis realiseerub ühiskonnale kahju toovas tegevuses» (vt «Научный комму-низм» 1984, № 4, с. 70).

Bürokratlik mõtteviis rajaneb ülemate ja alamate suhetes valitsevale sügavale austusele ametkondliku hierarhia ning subordinatsiooni vastu. Talle on omane kõrgemaisevate kriitikavaba kummarda-mine juba nende koha tõttu ametialases hierarhias. Reaalne maailm on lakkamatus ja mitmekesisel liikumises, kuid bürokraadi maailma ainsaks liikumisvormiks on edasi-tagasi nihkumised ametiredelil. Hasartmäng «Kes millisele kohale saab?» võib viia ta sama hästi ekstaasi kui traagikasse.

Mis tahes ametikohal loeb bürokraat oma peamiseks ülesandeks korra loomist ja säi-litamist, kusjuures ülalt antud instruksiooni või eeskirjaga kehtestatud kord võrdub

tema jaoks korraga üldse. Ta ei tee vahet tegelikkuse seaduste ja paberil kehtestatud eeskirjade vahel. Igasugune tegevus on tema jaoks õigustatud vaid siis, kui see vastab ettekirjutustele ja korraldustele. Autasude jagamisel eelistab bürokraat eeskirjade paremaid täitjaid, ka siis, kui need reaalses majandustöös vähikäiku teevad. Samal ajal jätab ta tähele panemata tege-likud nihked paremusele, kui need saavuta-takse «määrustega kehtestatud korda» rikkudes.

Bürokraat loob korra oma paberites ja see võib teda niivõrd, et ta ei pruugi panna täheleegi korralagedust tegelikkuses. Kui tema tähelepanu juhitakse negatiiv-setele nähtustele reaalses elus, siis mõistab ta neid kui instruksioonide pahatahtliku eiramise või ebatäpse täitmise tagajärge. Võitlus olukorra parandamise eest tähendab talle tegelikkuse kooskõlla viimist tema käes olevate paberitega. Selle saavutamiseks püüab ta instruksioonide täitmist rangemalt kontrollida ning nõuab nende vastu eksinulle karmimaid karistusi.

Igasugusesse loomingusse suhtub büro-kraat umbusuga, mille ületamiseks annab välja mitmesuguseid loometegevust innus-tavaid (loe: korrastavaid, lahterdavaid ja reglementeerivaid) juhtnõure.

Bürokratlik mõtlemine on võõrandunud teadvuse vorm, mille üheks tunnuseks on vahendite segiajamine eesmärkidega. Va-hendid, s. o protseduurid, normid ja reeglid muutuvad bürokraadi käsituses eesmärkideks omaette, tegelikud sihid aga jäetakse samal ajal tähelepanuta.

Oma käitumises arvestab bürokraat enam vormi kui sisu, asjaajamises eelistab ta paberit inimesele. See on ka mõistetav, sest inimene kujutab endast häirivat või isegi segavat tegurit, kes võib rikkuda paberile pandud eeskirju ning kelle eest korda tuleb kaitsta. Bürokraadi silmis pole inimene tähtis isiksusena, vaid vastava ametkonna esindajana (näiteks bürokraat, kellele ei meeldi käesolev kirjatöö, ei võta ühendust mitte autori, vaid selle ametkonna juhiga, kus autor töötab, kuigi ametkonnal ei pruugi artikliga midagi tegemist olla). Sõltuvalt selle ametkonna prestiižist, kellega suheldak-se, muutub ka bürokraadi toon ja otsustuste laad.

Ametkondlikud korraldused ja eeskirjad tõstab bürokraat põhiseaduse tasemele, isegi kui need on omavahel vastuolus. Näiteks kehtib tänaseni igiammune instruksioon, mille kohaselt kõrgkooli päevasesse osa-konda võetakse isikuid kuni 35. eluaastani. Ametniku vaatevinklist on vastav konstitu-tsiooniline säte selle eeskirjaga lahti mõtestatud ja konkretiseeritud. Tegelikult

aga on sellega tehtud kitsendused konstitutsiooni 45. paragrahvi suhtes, mis ütleb, et NSV Liidu kodanikel on õigus haridusele. See pole erandlik näide. Elus ümbritseb meid mustmiljon kõikvõimalike ametkondade poolt kehtestatud eeskirja, mis üht-teist lubavad, aga paljut keelavad. Me pörkame nende vastu igal sammul, nad on muutunud omamoodi osaks meie elust. Oleme taoliste eeskirjadele juba sedavõrd alistunud, et ei oska mõeldagi, kas ja kuivõrd nad inimesi arvestavad. NLKP XXVII kongressil anti vastavatele organitele ülesanne välja töötada konstitutsiooniga ettenähtud seadus, mis käsitleb ametiisikute kohtusse kaebamise korda kodanike õigusi kitsendavate seadusvastaste tegude eest. Bürokratliliku ametkonna igal tasandil on oma väärtuste hierarhia: madalamal astmel on ülitahtis, et ametnikud kellast kellani töökohal viibiksid; keskmisel astmel osutub peamiseks pidada kinni kirjadele vastamise tähtaegadest; kõrgemetnikele on aga kõige olulisem, et kirjad oleksid korrektselt vormistatud (et neis poleks mitte ainult kirjavigu, vaid ka parandatud kirjavigu).

Eraldi tähelepanu väärivad bürokratliliku suhted, seda nii administratsiooni eri tasandite vahel kui ka ametnike suhetes juhtimisobjektiga. Bürokratasisesed suhteid kirjeldas juba Karl Marx (vt selle kohta A. Zverevi kirjutist ajakirjas «Социологические исследования» 1986, № 1, с. 149—154) ning tema tähelepanekutes võib leida teatud analoogiaid ka praeguse olukorraga. K. Marx kirjeldas bürokratiat hierarhilise suletud süsteemina, kus ametkonna kõrgemad ja madalamad lülid loovad vastastikku illusioone ja viivad üks-teist tegeliku olukorra suhtes eksitusse. Kõrgemad lülid valdavad üldisi põhimõtteid («kuidas peab olema») ja usaldavad alamaid konkreetsete üksikasjade suhtes. Madalamad lülid teavad konkreetseid üksikasju ja peavad hierarhias kõrgemal olivaid pädevaks tegema üldistusi. Üksteist eksitatakse sel moel, et bürokratiat madalam aste varjab ülemuste eest neid asjaolusid, mis lähevad lahku üldistest põhimõtetest; sellele vastavalt teeb kõrgem aste ühekülgse ja moonutatud informatsiooni alusel väärraid üldistusi. Häiriva informatsiooni edastamisest püüavad alama astme ametnikud hoiduda, kuna see kahandaks nende karjäärivõimalusi. Nimelt kujundaks see «üleval» seisukoha, et alumine ešelon ei ole võimeline nende poliitikat piisava efektiivsusega ellu viima, mistõttu on vajalikud kaadri karistava iseloomuga ümberpaigutused. Tegelikult aga ei olegi võimalik seda poliitikat ellu viia, kuna tema aluseks on olnud moonutatud lähteinformatsioon.

NLKP XXVII kongressil nenditi selgelt väljendatud omanikupüüdlustega inimrühmade esilekerkimist. Samamoodi võib rääkida ka bürokratiat sotsiaalse grupi tekkest, s.o bürokratlilikest olemisest, mis on hakanud toimima ahelreaktsiooni kujul. Kehtib reegel: «Keegi ei saa olla bürokrati, kui tema ülemus pole bürokrati!» Selle grupi suurust on raske hinnata. Päriselt ei saa teda samastada ka juhtimissfääriga, kuigi mingil määral on iga ametnik, kes töötab selles sfääris, juba enesealalhoiu hvides sunnitud omandama bürokratliliku võtteid. Teinekord aga võib bürokratliliku mõtteviisi ja vastavate arusaamade kandjaid kohata kaugel väljaspool juhtimissfääri. Oma tõde on selleski ütlemises, et «Kuhu sa ka ei astuks, ikka komistad bürokrati otsa!». Bürokratliliku mõtteviisi võib seega leida igast eluvaldkonnast, aga juhtimissfääris toob ta kõige enam kahju.

Bürokratiat on oma kaitsemehhanismid, mis on aidanud tema visa hinge säilitada ning viinud isegi bürokratiat positsioonide tugevnemisele. Väga õpetlik on jälgida bürokrati reageeringuid tema kohta viimasel parteifoorumil tehtud kriitikale. Kriitika pole sundinud teda varjuma, vaid püüdma oma olemasolu õigustada, selleks mõtleb ta välja tööd nii endale kui ka teistele. Võlusõnaks on talle «abinõude plaan» koos täitjate ja tähtaegadega, mida saab kasutada kaitsekiilbina iga ründaja vastu. Paberipuritus ongi kasvanud ning asjaajamine hakanud senisest veelgi enam venima. Käesoleva aasta 27. augusti «Rahva Hääles» kirjutas takse paberipuritusest ENSV Ehitusministeeriumis. Tänavu kaheksa kuuga on ministeerium saanud rohkem kui kuus tuhat kirja ja korraldust, mis hakkab lähenema möödunud aasta kaheteistkümneme kuu paberihulgale. Põrmugi parem pole olukord ka teistes ministeeriumides, ametkondades ja täitevkomiteedes. Kuna enamik ülesandeid, ettekirjutusi ja korraldusi antakse viitajaga, siis võib järgmiseks aastaks ennustada kirjavahetuse edasist kasvu. Nõuab ju iga ülesande täitmine kirjavahetust süsteemi all-lülidega, aga samuti nii jooksvaid kui ka lõpparuandeid ülespoole.

Mõned aastad tagasi võis endale lubada julgust jätta ilmselt süüdimatut ettekirjutused täitmata või vähemalt pidurdada nende «saatmist orbiidile». Nüüd on see riskantne, kuna kontroll ettekirjutuste täitmise üle on muutunud tihedamaks ja jäigemaks.

Kiirenduskursi läbiviimise vahendite valikul on selgelt välja kujunenud kaks bürokratlilike-äärmuslikku suhtumisviisi. Mõlemale on iseloomulik suur tühikäigul sebumine, mis nõuab palju aega ja energiat, aga annab vähe tulemusi. Esimene suund püüab kiirendust ellu viia fragmentaarsete

muudatuste ja tühiste kosmeetiliste silumiste abil. Ühiskonnas stagnatsiooni- ja kriisinähtud kaasatõonud mehhanismi enda aga jätab ta seejuures puutumata. Kui enne kongressi kultiveeriti mõttelaadi «kuidas parandada olukorda, sealjuures midagi muutmata», siis nüüd murravad samad inimesed pead, «kuidas parandada olukorda minimaalsete muutustega». Ei muretseta mitte logiseva majandusmehhanismi pärast, vaid sellepärast, et muudatustega ei mindaks «liiale». Mõnede ametiteeste esinemistes on märgata juba tendentsi asendada parandamine nüansrikkama «arendamisega» ning kujutada kiirenduskursi kui hea muutmist veelgi paremaks. Kui võimalik, raporteeriksid nad juba täna, et kiirenduskursus on edukalt ellu viidud ning pealegi ettenähtust lühema tähtajaga. Külma dušina pidi neile mõjuma M. S. Gorbatšovi Vladivostoki kõnes esitatud järeldus, et «kvalitatiivseid muutusi, mis tõepoolest kindlustaksid kiirendatud kasvu tendentsi, ei ole meie maal veel toimunud» ning «tähtsamat majanduslikku, sotsiaalset, organisatsioonilist, ideoloogilist ja ka muud laadi abinõusid alles hakatakse ellu viima».

Teine suund ei näe edasimineku tagatist mitte administreerimise asendamises majanduslike hoobadega, vaid administratiivsete mõjutusvahendite järjekindlalt kasutamises.

Ometi on meie seadused juba piisavalt karmid. Suur osa kriminaalkoodeksi paragrahvidest näeb ette pikaajalise vabaduskaotuse. Ka administratiivõigusrikkumiste eest karistamiseks annavad seadusesätted laialdasi võimalusi. Väär oleks öelda, et neid ei kasutata või et seda tehakse loiult. Administratiivaktide arv ja trahvisummad kasvavad jõudsasti. Pärast viimastel aastatel tehtud muutusi ja täiendusi tööseadusandluses on järsult suurenenud ka vallandamine töödistsipliini rikkumise eest. NSV Liidus tervikuna vallandati 1983. aastal töötajaid sel põhjusel 18% rohkem kui 1982. aastal (vt «Советское государство и право» 1984, № 10, с. 51, 52). Karmistunud on ettevõtete sisekorra eeskirjad, mõnel pool isegi seadusandlusega vastuollu sattudes. Üleliidulise ajakirjanduse andmeil on mõnedes ettevõtetes keeldutud töödistsipliini rikkujale järelemaksu õiendit andmast, kvalifikatsiooni tõstmise taotlusi läbi vaatamast jms.

Ajalugu on aga tõestanud, et ainuüksi administratiivvahenditega pole võimalik distsipliini tagada. Isegi perioodil, mil NSV Liidus kehtis ettevõtetel omavolilise lahkumise eest kriminaalvastutus, läksid paljud töölised mitmesuguse ettekäändega ikkagi ühest ettevõttest teise, kus töötingimused tundusid neile sobivamad.

Sotsialistlik riik on igal oma arengu-

etapil olnud töötajate riik, sellepärast ei saa ta oma suhteid kodanikega rajada sunnile. Sotsialistlik distsipliin on oma olemuselt seltsimehlik, teadlik ja vabatahtlik. Veenmisel peab alati olema prioriteet sunni ees. Seda ei tunnista vaid need, kes püüavad endalt ära veeretada kohustust inimesi kasvatada.

Elementaarse korra hoidmisel (mida samuti igal pool ei jätku) võivad karmid seadused kasu tuua. Ka nõudmised seadusi järjekindlalt rakendada on mõnel juhul täiesti omal kohal. Karm seadus võib aga ennast kergesti kompromiteerida, kui tema kasutamine ei ole avalikkuse kontrolli all. 1985. aasta 22. oktoobri «Õhtulehes» teatas miilitsakaptenist kainestusmaja ülem, et «... see polegi tähtis, kui palju keegi joonud... Esimesed tunnused, mille puhul miilitsapatrull peab vajalikuks sekkuda, on liigutuste koordineerimise häired. Meil siin teeb arst kindlaks, kas inimene on haige, lihtsalt väsinud või purjus». Kõhklusin kaua, kas tsiteerida seda lauset. Aga trükipaber on selle aasta tagasi juba korra välja kannatanud ja öeldu nõuab meeldetuletamist. Tahaks küsida, kas esimesi kuid rase naine, kel väliseid muutusi veel pole, aga kes tänava ääres oksendab, viiakse olukorra selgitamiseks tõepoolest kõigepealt kainestusmaja ja alles siis koju? Lugeses korra-kaitsjate selliseid mõtteavaldusi võib isegi hakata uskuma mõõdund sügisel liikunud kuulujutte kohvikute ja restoranide juures korraldatud varitsustest, kainestusmajaga otseühendust pidanud taksojuhtidest ning isikliku (või ametkondliku) kättemaksu ajendil joodikust tembeldatutest. Ühest taolisest juhtumist kirjutati möödunud aasta 19. detsembri «Edasis». Sündmustik Tartu Katseremonditehases oli järgmine. Kuu viimane päev venis ettevõttes ebaseaduslikult pikaks. Kui avastati purjus töölised, ei kõrvaldatud neid töölt ega vormistatud protokolle, vaid paluti plaani täitmise huvides tingimata tööd jätkata. Seda töölised ei teinud ning järgmisel päeval, ajalehe sõnutsi «justkui kättemaksuks», pandi kirja süüdistussõnad nende purjusolekust. Tegi seda meister, kes ise eelmisel õhtul ühtki joobnud töölisel polnud näinud.

Sisimas kujutab bürokraat iga inimest nende korralduste ja eeskirjade vaenlasena, mille kaitsel tema seisab. Ta ei suuda ette kujutada, et nende eeskirjadega kehtestatud põhimõtted võivad paljudele inimestele ka ilma mingi välise sunni ja õpetuseta omased olla. Kuna bürokraat lõppkokkuvõttes ikkagi ei suuda tegelikult oma paberitele vastavaks muuta, jääb tal üle kujundada nõuetekohaseks vähemalt nähtuse välised parameetrid. Tekib lavastatud reaalsus, mis ajaloos on tuntud

ka potjomkini küla nimetuse all. Üldiselt on teada, kuidas lavastatakse koosolekuid. Need, kes seal osalevad, on stsenaariumi juba varem nii üksipulgi läbi harjutanud, et kui koosolek tegelikult kätte jõuab, siis on osalejatel hästi teada, et midagi rohkemat kui see, mis režiiga ette on nähtud, ei tule ega saagi tulema. Kõik on sellega nii harjunud, et plaaniväline sõnavõtt võib juba oma ootamatuse tõttu koosoleku juhtides peataolekut, saalis aga hämmastust ja naerukõhinat tekitada. Reageeritakse umbes nagu näitlejale, kes laval lausub repliigi, mida tekstiraamatuk kirjas pole.

Kahjuks märkab potjomkinlust ka märksa tähtsamate ühiskonnanahtuste puhul kui koosolekute lavastamine õppe- või töökollektiivis. Isegi niisuguse populaarseks saanud töökorraldusvormi nagu brigaaditöö levik pole sellest vaba. Vaevalt jõuti ulatuslik üleminek brigaaditööle direktiivorganites heaks kiita, kui ministeeriumid ja ametkonnad hakkasid ettevõtetele jagama tööliste brigaadidesse ühendamise konkreetseid ülesandeid. Lühikesed tähtjad ning ministeeriumide surve sundis ettevõtteid kiirustades looma formaalseid tööühendusi. Ometigi pole brigaad inimeste mehhaaniline koostus, vaid see peab vastama kindlatele nõudmistele, töötama ühtse töökäsu järgi ja olema orienteeritud lõpptulemusele. Brigaaditöö eeldab ümberkorraldusi kogu ettevõtte juhtimisel ja varustamisel. Kui orienteerutakse endistviisi tsehhile tootmise algülina, siis ei muutu brigaad planeerimise ja ainelise ergutamise objektiks. Uurimistulemused hoiatavad, et brigaaditöö puhul võidakse jällegi tuua kvaliteet ohvriks kvantiteedile, nagu on juhtunud mõne teiseigi populaarseks saanud töökorraldusvormiga. Hõivatust brigaaditööga on kasvanud märksa kiiremini kui tööviljakus uutes brigaadides. Mõnelgi pool käib töö edasi vanaviisi, aga uue nimetuse all.

Ülipüüdlikkust kiirenduskursi väliste parameetrite realiseerimisel märkab ka teistes valdkondades. Juba kuuleb haridustöötajate hulgas kõnelusi vajadusest läbi viia koolireform ennetähtaegselt, paari-kolme aastaga. Formaalseid kriteeriume järgides on see ilmselt võimalik. Sisulised reformid, mis muudaksid kooli aja nõuetele vastavaks, kujundaksid temast tõelise hariduse ja kasvatuse templi, nõuavad pikemat aega.

Poolikud abinõud bürokraatiavastases võitluses jooksevad liiva. Ei saa loota ka selle eluvõitluses karastunud seltskonna omalgatuslikule hääbumisele. Tõsi küll, paberiputustele kantsleides ja büroodes teeb teaduse ja tehnika revolutsioon peatselt lõpu. Washingtonis on juba olemas esimesed niisugused asutused, kus asjaajamises on täielikult paberi kasutamisest loobutud.

Postside osa hakkavad üha ulatuslikumalt täitma telekommunikatsiooniseadmed. Kompuutriga bürokraat on aga paberiga bürokraadist ohtlikum. Marx võrdles bürokraatlikku teadvust religioosse teadvusega: asjasse mittepühendatud võivad vaid hardalt jälgida, kuidas bürokraat arvude ning sõnadega salapäraseid ja maagilisi toiminguid sooritab. Kuvar süvendab neid tundeid ja tõstab masinat valdava ametniku lausa Olümpose kõrgustesse.

Bürokraatia likvideerimist tuleks alustada ametnike armee otsustavast vähendamisest. Jutt pole mõneprotsendilisest piiramisest. Statistikaga saab mängida ja on teada küllalt võtteid juhtimisaparaadi näilikuks vähendamiseks. Tõeliseks eeskujuks võivad meile olla teiste sotsialismimaade kogemused. Hiina Rahvavabariigi vabastati oma kohalt rohkem kui miljon kaadritöötajat; ministeeriumide ja riiklike komiteede arvu vähendati sajalt 61le. Ungari RVs koondati kaubandusministeeriumis iga kümnes, ehitusministeeriumis iga kolmas ja tööstusministeeriumis iga viies töötaja. Bulgaarias koondati 70. aastate lõpul 124 000 teenistajat, eeskätt haldustöötajaid. Nad viidi üle teisele tööle, seejuures rohkem kui pooled neist ainelisse tootmisse.

Muidugi oleks see alles esimene samm bürokraatia vähendamisel, kuid piiraks oluliselt ametnikkonna võimalusi ühiskonnale kahju tuua. Võib arvata, et osa ametnikke rõõmustaks selle üle ka ise, saades tagantjärele aru, kui tühi oli tegelikult elu paberite maailmas.

Bürokraat on elujõuline vaid talle soodsas keskkonnas. Kui lõpetatakse majanduse ja sotsiaalse elu kõrgelt tsentraliseeritud korraldamine peamiselt administratiiv-direktiivsete hoobade abil ning muutuvad põhimõtteliselt majandamise tingimused kõigi majanduslülide jaoks, siis kaovad ka bürokraatlik omavoli ja voluntarism.

Bürokraatia vastandiks on avalikkus. Need kaks kategooriat ei saa eksisteerida üheskoos. Kus on avalikkus, seal püsib juhtimisaparaat oma normaalsetes funktsioonides ega kipu bürokratiseeruma. Ja vastupidi: kus omavalitsus on formaalne ja demokraatia näiline, seal peab olema tegemist hästi maskeeritud bürokraatiaga. Bürokratiiseerunud ametnik ja kroonulik-kantseleilik käitumisviis sünnivad seal, kus ei usaldata avalikkust, kus institutsioonid on kaugenenud rahvast. Bürokradile on omane eskapism: inimeste juurest põgeneb ta ametnike keskele, reaalsest elust ja sellega seotud vastutusest aga paberite valda.

V. I. Lenin õpetas, et ainult siis, kui töötajaid praktiliselt kaasa haarata riiklike

ja ühiskonnaasjade juhtimisse, võib kõrvaldada põhjused, mis sünnitavad bürokraatia: «Kuidas teisiti saab likvideerida bürokraatismi, kui mitte töölise ja talupoegade kaasa-tõmbamisega» (V. I. Lenin. Teosed, 31. kd, lk 390 jm). Bürokraatism moonutab sotsia-listlike demokraatlike suhteid, olles juba olemuselt antidemokraatlik ja surudes alla igasuguse initsiatiivi. Selles mõttes on ta vastuolus töötajate huvidega ning tekitab pettumust ühiskonna arengukäigu suhtes üldse. Kiirenduskursi elluviimise tähtsaks tingimuseks ongi vabanemine mitte ainult

bürokraatlikest ametnikest, vaid ka bürokraatliku mõtteviisi sugemetest meist igäuhe teadvuses.

NLKP XXVII kongressil rõhutas N. Rõžkov, et bürokraatlikkus on suurim kõigest majandusmehhanismi ümberkorraldamise teel seisvatest ohtudest. «Luues töö illusiooni ja varjates end tühipaljaste fraasidega võib see pidurdada majandusmehhanismi täiustamist, suruda maha iseseisvust ja omaalgatust ning seada tõkkeid kõige uue teele.»

LEHTE HAINSALU

AEG KÕNELDA, AEG KIRJUTADA

NSVL kirjanike VIII kongressi kaleidoskoop.
Moskva, Kreml, 24.—28. juuni 1986

IV

Kirgi paisutas mõttevahetus BÜROKRAA-TIANähtuste ümber: kantseleiliku stiili laiene-mine Kirjanike Liidu juhtimises, loomingulise kliima puudumine ning HALLI KIRJAN-DUSE edenemine selle tulemusena.

Džolon Mamõtov küsis Kirgiisi kirjanike kongressil: «Millega seletada ametnike-austust, omakondlust, pugemist, millega vabandada keelelist küündimatust, moraalselt pidetust, mis on tekkinud meie kirjanduses?» Ukraina kirjanike kongressil märkis Pavlo Zagrebelnõi: «Huvi luule vastu on katastroo-filiselt langenud; kui isegi kõlavad nimed ei suuda kaitsta poeesia autoriteeti, siis on tegemist äärmiselt rahutuks tegeva nähtusega: kirjaniku ühiskondliku autoriteedi devalveerumise-ga. Sõna emotsionaalne jõud on kadumas. Rääkides lakkamatult kirjanduse politiseerimisest, nõudest arendada tema publitsistlikkust, lõime ulualuse juhuslikku-dele inimestele, andetutele, aututele — ja see miski, mis ei saanud ega võinud saada romaaniks, trükiti ära ainult seepärast, et tal oli juures silt «poliitiline». — — — Tõe-line kirjandus on alati olnud poliitiline ja publitsistlik ega ole kunagi vajanud spetsiaalseid süste.»

Vladimir Beekman nentis Eesti kirjanike kongressil: «Mis võiks olla literaadile hullem tema ainsa väljendusvahendi — sõna — devalveerimisest.» Jānis Pēters küsis Läti kirjanike kongressil: «Mida mõtlevad toime-tajad, kes tervitavad järjekordset tähtpäeva konjunktuursete, seinalt mahakirjutatud loo-

sungitega, mida millegipärast nimetatakse luuletusteks? Mida mõtlevad toimetajad, kes nelikümmend aastat pärast sõja lõppu ikka veel pakuvad konfliktitud kirjutisi selle või teise tähtpäeva auks? Mida mõtlevad kirjutajad ise?»

Küsimused on mõistagi retoorilised. Vastus on igäihel käepärast: toimetajad mõtlevad, et kole küll, aga nii on kombeks, ja kes seda ikka loeb peale ülemuste, tegelikult on küll ka ülemused tüdinenud seesuguste lugemisest, aga nad jälgivad, kas materjal on olemas, ja hoia oma nahk, kui ei ole, eks ülemad karda jälle oma ülemaid. Raske on ära mõistatada, mida soovib ülemus tegelikult. Üks on kindel: sedasama, mis mina, ei soovi ta mitte, sest kui ta mõtleks samuti kui mina, siis võiksin ju mina samahästi olla ülemus, aga et ma ei ole, siis järelikult pean trükkima midagi muud, kui ise usun, nii on lootust tabada ülemuste ootusi. Mitte veendumusi, vaid äraõpitu demonstreeri-mist! Siin Kremlis Suure Lossi õhustikus mõtlen, et küllap oleksin toimetajana ise samasugune — teaksin hea lapsena juba ette, et isa ei luba nagunii, aga miks ei luba, seda ei hakkakski küsima, vaid keelaks vendadel ka kohe ära. Sellepärast ma ei olegi toimetajaks läinud. Ega kriitikuks hakanud.

«Kas tõesti kriitika annab võimalusi omavoliks? Kas tõesti on kunstnikud ja kriitikud igavesti kuulunud vaenulikesse suguharudesse? Või ehk kasutab keegi saatlik olend kriitikat selgete allikate segamiseks?»

Algul deformeerub maitse, hiljem kunstiline teadvus,» ütles J. Bondarev üleliidulisel kongressil.

Feliks Kuznetsov (Moskva): «Mida rohkem areneb meil demokraatia, seda vähem saab olla administreerimist ja diktaati, seda suuremaks tõuseb kirjanduskriitika roll. — — — Alustada tuleb kirjandusprotsessi juhtijate psühholoogilisest ümberhäälestamisest. — — — Kriitika on tuhkatriinu, kes pesab paraadtreppi. Katsuge ütelda tött Julian Semjonovi või Ajtmatovi kohta. Kunagi oli puutumatu ka Roždestvenski.» Vjatšeslav Šugajev (Moskva): «Mihhalkovi ja Tšakovski aadressil pole juba kümne aastat kriitikat tehtud.»

Ja tõesti, aadressiga kriitika taassünd üllatab tänavu. Kõige kaugemale läksid konkreetse kriitika oma kongressil kirgiisid, seal rääkis Džolon Mamõtov, et mõned nende nimekad poeedid (M. Žangazijev, S. Abõlkašõmova, M. Bularkijeva, S. Abõkadõrova), kelle hulgas on rahvakirjanikkegi, kirjutasiid oode endise vabariikliku parteijuhi naise ülistamiseks, aga toimetajad Tursinova, Issakova ja Osmonalijeva avaldasid neid oma väljaannetes. Fakt ise ei vääri tähelepanu; mis üllatab, on korrupsiooninähtuse avalik hukkamõistmine ning tõsi asi, et jutuks võetud inimesed olid seks ajaks kõik oma kohalt tagandatud — niisugune asjade käik näitab ühiskonna tahet terveneda. Ei tohi unustada, et vigu, mida teevad võimukandjad, peetaksegi sellele võimule olemuslikuks — järelikult siis üldkohustuslikult sallitavaks.

Tundub küll, et andekal luuletajal ei ole tarvidust pügeda võimukandjate ees ega kasutada konjunktuuri, andekas luuletaja võib loota oma andele, mis ju niikuinii tunnustust leiab, olgu või ainult lugejate seas, olgu või postuumselt. Konjunktuurlainel ulbib kirjanduslik käsitõuline, kes ühel mustal eneskriitikatunnil on taibanud, et tegelikult tal annet kuigivõrd ei ole, ja nii tahab ta oma pettumuse eest vähemalt ainelist hüvitust saada. Traagiline. Ja koletislik.

Võib arvata, et andetuid kirjanikke pole üks ega kaks, neid on tõenäoliselt rohkem kui andekaid, ja nad kõik otsivad oma võimalust, lootes (või juba lootmatagi) imele. Hall sünnitab halli, märkisid kongressi kõnetoolist paljud. Jalgkammitas Pegasusele viitavad tüüppealkirjadki, mida võib noppida aruandekõnedest eri rahvaste kongressidel — R. Sabirovi «Südametunnistus», A. Jakubovi «Südametunnistus» ja M. Hodžajevi «Au ja südametunnistus»; B. Oraždurdõjevi «Maa poeg», G. Mirzo «Isamaa poeg» ja V. Šebtšuki «Vabaduse poeg»; J. Berezikovi «Punane Buhhaara», J. Zbanatski «Punane kaste», J. Gaisanjuki «Punane loojang»,

R. Kašauskase «Punane päike», J. Bulakovi «Revolutsiooni päike», G. Šilovitši «Kohtumine päikesega», A. Nazarovi «Päikesevalgus», F. Mehti «Päike on alati taevas», N. Dumbadze «Päiksene õõ» jne, jne. P. Proskurin (Moskva) arutles, et nüüd räägivad kõik hallist kirjandusest, ent kuidas kirjandus saabki olla muud kui hall, kui ka riiklikud preemiad antakse just niisugusele. On kujunenud süsteem: ise kirjutab, ise kirjab, ise ka autasu annab. Mingit laia ega kitsast arutelu pole ei preemia esitamisel ega preemia andmisel. «Mitte talent, vaid tugitool otsustab kõik,» tõdes P. Proskurin.

NSVL Kirjanike Liidu I sekretär Georgi Markov märkis juba aruandekõnes: «Keskpärased, enamgi veel — lausa hallid teosed leiavad küllalt sageli tee ajakirjades veergudele ja ilmuvad vähimagi takistuseeta. Kuna andekaid hoitakse kinni, lükatakse lõputult edasi, saatjateks loendamatud retsensioonid. — — — Andeka teose toetamisega lähed muidugi välja riskile, jagad autoriga loomingulist riski, veadki on võimalikud.»

Ja seda ütleb Kirjanike Liidu kõige kõrgem ametnik. Paratamatult peab tekkima küsimus: kes seda kõike siis teeb ja kelle huvides? nii palju aastaid juba? Kongressil räägiti käsikirjadest, mis on trükiotol seisnud kaheksateist aastat, ja need ei ole esimesed ega ainukesed, mis tähtajatule järeloküpsemisele määratud. F. Kuznetsov ütles: «Enamik olulisi raamatuid, mis hiljem on saanud nõukogude kirjanduse uhkuseks, võeti vastu ettevaatlikult ja eelarvamusega.» Nii see on. Kas kirjanduspoliitika kogemused on siis sedalaadi kogemused, millest ei olegi kästud õppida?

O. Sülejmenov (Kasahstan): «Ka kirjanduses on kehtestatud tüüpprojekt ja seda ka premeeritakse. «Kasulike» teoste avaldamise «kultuuripoliitika» teeb eriti noorele põlvkonnale korvamatut kahju.» Revisjoni-komisjoni esimees V. Telpugov ütles muu hulgas: «Kirjastuste suhted autoritega kujunevad välja feodaalse sõltuvuse printsiibil. — — — Kirjastustegevusse on vaja tuua demokraatlik alge, avalikkus.» D. Granin (Leningrad): «Tööstuses peab OTK kindlustama toote kvaliteedi, meie OTK halvendab meie produktiooni. Kirjanduslikku protsessi nagu ka looduslikku protsessi ei tohi arutult vahele segada.»

Ent kuulakem ka kostjat poolt. NSVL Riikliku Kirjastuskomitee esimees M. Nenašev rääkis eneskriitiliselt kirjastamisbürookraatiast. «Novõi Miri» peatoimetaja Vladimir Karpov (Moskva) võttis ajakirja kohta tehtud kriitika õigeks, ent mõõnis, et «andekad kirjanikud ei pillu oma toimetajat kividega» ja et «mõne käsikirja eest on

ajakirja toimetus võidelnud aastaid». V. Karpov rääkis, et neil toimetuses on andekad tööarmastajad toimetajad, kes aitavad kirjannikku kogu hingest. «Kui käsikiri avaldada parandusteta, oleks paljudel väga piinlik selle pärast, mis nad avaldada on toonud,» väitis Karpov ja ütles, et neile laekub aastas 3000 käsikirja, millest saab avaldada 12 romaani pluss lühiproosat, nii et 2950 autorit on solvunud ja paljud neist kaebavad ilmingimata. See kõik on õige ja tuleb tuttav ette. Ent saalis istudes ja kaasa kannatades kerkib küsimus: kui kolme tuhande seas ei ole tosinat, mida võiks järeleaitamiseta avaldada, misasja me siin saalis siis istume, kas me ei peaks ennast teisele tööle saatma? Miks peaks tahetama avaldada just neid käsikirju, mis on veel sündimata ja vajavad ämmaemandat, või ehk üritatakse statistika huvides poislastest tütarlapsi teha? Nii või teistiti, autor jäägu alles, las olla kirjutajal häbi, paras talle, õpibki vastutama, aga toimetaja piirdugu toimetajad tööga, nõnda lühenebki kirjastamistsükkel. Praeguses situatsioonis teeb töökas toimetaja endale liiga ja samal ajal teeb ilmingimata liiga autorile, rikkudes jämedalt autoriõigust. Sest kes on see, kes teab autorist paremini, missugune peab olema tema uus raamat!

«Me teeme näo, nagu me ei teaks, miks langeb kirjanduse prestiiž. Enne kastreeritakse, siis heidetakse ette mehelikkuse puudumist. Meie kirjandus peab olema geniaalne, sest lasknud end halliks teha, on ta siiski veel suuteline täitma lugejate ootusi,» ütles F. Kuznetsov.

«Kui põeb ühiskond, põeb ka kirjandus, sellest oleks tulnudki rääkida,» ütles P. Proskurin. Avaari luuletaja Rassul Hamzatov meenutas, et pimedal XIX sajandil kinkisid kirjanikud inimkonnale niisugused teosed, nagu «Minevik ja mõtted», «Sõda ja rahu», «Kuritöö ja karistus», «Isad ja pojad», «Kellel on Venemaal hea elada?», «Kes on süüdi?», «Mida teha?», ent praegu eelistatakse kõnelda sellest, mis on süüdi, mitte aga kes.

Siiski, süüdlasi otsides heideti Kirjanike Liidu sekretäridele ette, et nad tegelevad peamiselt sekretärikirjanduse loomisega (Semjonov: «sekretärimakulatuur»), igapäevase tühjätähjaga ning paraadide organiseerimisega. D. Granin: «Heade raamatute saatus on olnud ülekohtuselt raske. Kirjanike Liit ei aidanud neid. Milleks see liit siis olemas on?» A. Mišarin (Moskva): «Viimase 10–15 aastaga on Kirjanike Liit muutunud kirjandusministeeriumiks. --- Pärast aprillipleenumit ei ole Kirjanike Liidus bürokraatia karvavõrdki muutunud, selle eest võiks neid lausa

austada.» J. Jevtušenko: «Nüüd peavad ministeeriumidki töötama nagu loomingulised liidud. Meie loomingulisel liidul pole mingit õigust sarnaneda ministeeriumiga, kes tegeleb tilkuvate katustega loomingulistest majades.»

Vladimir Beekman ütles Moskva kõnetoolist, pälvides vaheaplauusi: «Arvamus, mille kohaselt Moskva on alati ja igas küsimuses kõik paremini näha, tundub mulle vaevalt küll õigustatud eneseusaldusena. Kellele veel peale piiratud hulga kõrgeima puhtuseastmega bürokraatide suudaksid pakuda loomerõõme haaramatud üleliidulised temaatilised koondplaanid, mille koostamist võivadki teenida üksnes kooskõlastamiskartoteegid.»

Vastulauses ütles V. Karpov: «Kritiseeritakse juhatust, kuid me ise ei seisa ju eemal, oleme lugematuid kordi tõstnud kätt ja tunnistanud juhatuse töö rahuldavaks.»

Ja ennäe imet, nõnda toimisime ka seekord — tõstisime üksmeelselt käe koos punase mandaadiga ja tunnistasime juhatuse töö rahuldavaks. Ja seda see ju ka oli, kui järele mõtelda — saab siis osa erineda tervikust! Või nagu ütles G. Baklanov: «Kirjanike Liit töötab aja vaimus, paraad käis isegi üleujutuse ajal.»

V

Üheks keskeks teemaks kirjanike kongressid oli NOOR KIRJANDUS. Ja seda enesestmõistetavalt. Populatsioon, mis pidevalt ei uuene, sureb välja. Oli kaks südamevalu — noori on vähe, neid ei tule peale, ja — noori on liiga palju, nad ei mahu ära. Mõlemad mured on elus olemas, teine pärineb teisest vaatenurgast. Ja kolmas südamevalu oli mõistagi see, et noored pole need, mis loodetud.

J. Semjonov hüüatas: «Meil on vanaisade kongress! Kohutav!» Ja tõepoolest, ainult 3 kirjanikku olidki alla 35 eluaasta (kaks neist saatis Läti). Enamik kokkutulnuist olid pensionieas mehed, hea vaimse tervisega, hallides esindusülikondades. 523 meesdegaadi vastu oli 44 naist (presiidiumis ei ühtki, muide), need enamasti valges jakis või rahvuslikus kleidis. Kogu NSVL Kirjanike Liit on 1986. a 1. märtsi seisuga 9561liikmeline, sellest mehi rohkem kui kaheksa tuhat ja naisi vähem kui poolteist tuhat. Neid, kes polnud veel pühitsenud oma esimest juubelit, viiekümnendat sünnipäeva, oli 3342, sajandi teise poolde olid jõudnud 6219 kirjanikku. Ja seesuguse koosseisu esindus kõrgkogul — eriti veel kui arvestada teeneid ja aurahasid — ei saanudki teistsugune olla.

Andekate noorte vähenenud huvi kirjanduse tulemise ja kirjanduses elamise vastu tuleneb ühiskonna kliimast. Olžas Sülejšmenov ütles

kasahhide kongressil: «Ei ole ühtki uut nime poeetide seas.» — «Meilgi läheb 10% jõudu kirjutamiseks ja 90% trükkimiseks. Mis siis veel noortel!» ütles Andrei Voznessenski Moskvast. Eesti kirjanike kongressil räägiti koolialmanahhide sulgemisest ja sotsiaalsest õhustikust. Vardges Petrosjan kõneles, et protsess on laiem — Armeenias läheb üha vähem noori teadusesse, suur põud on noortest režissööridest, dirigentidest, pianistidest, viuldajatest, ooperilauljatest, tant-sijatelt, ning see loob vördjaliku tendentsi — kuulsad vanemad sokutavad oma suguseltsi esile.

Nõudlikkuse nõrgenemist Kirjanike Liitu vastuvõtmisel nenditi paljudes sõnavõttudes. V. Belov (Vologda): «Kohutav kirjutajate armee, miljonid tunglevad kirjustuste, toimetuste, teatri, raadio, TV ümber, oleme kirjanduse muutnud «söödakünaks». Neid, kes raha pärast kirjutavad, ei maksa toetada. --- Algajalt nõutakse raamatut. Aga kus see välja anda — eriti Moskvast ja Leningradis? Tõelised talendid ei tungle, nad närtsivad ja kuivavad.» S. Kunjajev (Moskva) tundis muret, et on otsustatud järsult vähendada noorte tundmatute luuletajate tiraaže. ÜLKNÜ Keskkomitee esimene sekretär V. Mišin ütles, et ka komsomoli keskkomitee ei ole huvitatud noorte konjunktuurlaste pääsemisest Kirjanike Liitu. S. Zalõgin (Moskva) tegi ettepaneku katkestada kirjanike liitu vastuvõtt kaheks aastaks, seada sisse kandidaadistaaž, tutvuda põhjalikumalt kandidaatidega. O. Sülejenov rääkis kasahhide kohalikest kogemustest — et üldine kirjaoskus meelitab kokku neid, kes tahavad kirjanikuks olemisega tegelda, siis Kasahhi Kirjanike Liidu sekretariaat tegi veel ühe lisatingimuse: iga kandidaat peab täitma sotsiaalse tellimuse, nimelt kirjutama üles ühe sõja- või tööveterani mälestused, ning viimasel kahel aastal olevat vastu võetud vaid neid, kes peale ettenähtud «oma» raamatute panevad lauale veel memuaaride käsikirja, ja sel olevat tohtu kultuuri-looline väärtus. Ei tea vaelelda kasahhi kogemuse üle, kuid saalis istudes tekib kujutlus nõelasilmast, mida aina ahtamaks pitsitatakse, et võimalikult rohkematel kaamelitel oleks sealt mugav läbi minna, kui neil peaks tulema tahtmine nõelasilm läbida. Mulle tundub küll, et järelkasvuga seotud kõigi kolme häda algpõhjus on üks — usaldamatus. Ei tea, miks me ei usalda oma noori, võib-olla sellepärast, et meidki ei ole usaldatud ja kasvatusvõlg makstakse ikka järelopõlve kätte. «Hoolitsus järelkasvu eest seisneb selles, et laseme järelkasvul kasvada,» ütles Paul-Eerik Rummo Eesti kirjanike kongressil.

VI

Väga mitmes seoses kerkib esile sõnapaar INTELLIGENTSUS JA PARTEILISUS. Kirjanike Liidu liikmete hulgas on vaevalt tuhat inimest, kellel on keskharidus või alla selle. Kommuniste on 1986. a 1. märtsi seisuga 5636, kommunistlikke noori 26, ülejäänud 3899 on parteitud. Delefaatide hulgas oli partei liikmete protsent veel suurem — 82. Tegelikuses on asi kuigi võrd keerulisem — mõnigi iseõppinu võib olla intelligentsem kui kõrgdiplomi omanik ja parteitu võib mõelda riiklikumalt mõnestki, kel pile taskus.

Veendumusega väideti, et parem osa kirjanikke on alati olnud sellel teel, kuhu nüüd partei on kursi võtnud. Alfonsas Maldonis ütles vabariiklikul kongressil: «Leedu kirjanduslikku situatsiooni võib hinnata positiivseks, me ei patusta elutõe vastu.» Jānis Pēters väitis oma kongressil: «Lātis on nn «arusaamatutel» teostel, mis vaatavad kaugele tulevikku, oma traditsioon.» Eesti kirjanike kongressil ütles Vladimir Beekman: «Meil pole praegu põhjust heita meie kirjandusele ette konjunktuurlust.» (Jaan Kross tuvastas sekundaarset konjunktuurlust ehk ütle matajātmist.) V. Beekman nägi kirjanduse arengupeatuse põhjust väljaspool kirjanikke. «Pole kahtlust,» ütles ta, «et selles suhtes seisab meil ees suur töö aegade jooksul kujunenud ja kujundatud põhjendamata piirangute, eritingimuste läbivaatamisel ning revideerimisel, mis sõnutsi seatud ideoloogilist kahju āra hoidma, sisuliselt eksisteerivad veel üksnes kunagiste, ammu aegunud tõekspidamiste, korralduste või ka lihtsalt tavaõiguse najal, ilma et neile tāna enam leiduks mingit ūhiskondlikku funktsiooni. --- Vōiksime meiegi oma suhteliselt vāikesearvulisest kirjandusest tuua nāiteid, kus teravaid probleeme kāsitlenud autoreil on tulnud ennast ja oma teoseid kaitsta alusetute etteheidete vastu. Eriti kāib see publitsistika kohta.»

Pavlo Zagrebelnōi rāakis Ukrainas: «Tāie õigusega vōime kinnitada, et meie proosal, poeesial, draamal on prioriteet kajastada operatiivselt ja julgelt kaasaja probleeme: mugandumist, vaimsete (ja ideeliste) vāārtuste devalveerimist, sotsiaalset mimikrit, inimhinge deformatsiooni, pūhade printsiipide — au, kohustuse, sūdametunnistuse moraalset vāāndumist.» Ūleliidulisel kongressil ūtles B. Oleinik (Ukraina): «Meie kirjanduse parimad teosed ei valmistanud murrangut ūhiskondlikus mōtlemises ette mitte ainult emotsionaalselt, vaid ka filosoofiliselt.» Ja teine ukrainlane Nil Gilevitš ūtles: «Kirjanikud pole ūhiskondliku arvamuse pōõramise tōõst kunagi kōrvale

hoidnud. Neid endid pole tarvis enam ümber pöörata. On mitusada seesugust nime. Andku jumal tervist ja vähem tsaaritõkkeid.» Jānis Peters ütles: «Täna on meie poolel, kirjanike poolel partei.»

Eesti kirjanike kongressil ütles Eduard Päll: «Me teeme ideoloogilisi vigu iga päev ja parandame ka neid iga päev.» EKP Keskkomitee teine sekretär Rein Ristlaan: «Partei toetab kõike andekat, mis on kantud rahvalikkusest ja parteilisusest.» Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe esimene asetäitja Indrek Toome: «Valuga südames jutt läheb igaihe südamesse ja võimendub paljude instantside ja ametkondadeni.»

Aga Olžas Süleimenov Kasahstanist rääkis, et kirjaniku ja kohapealsete ideoloogiaorganite sidemete headuse üle saab otsustada ikka lõppresultaadi järgi: kui ilmuvad head raamatud, on töö hea. «Ideoloogiatšinoovnik häbistab parteid. Ta on pandud aednikuks, aga töötab metsaraidurina,» ütles O. Süleimenov. «Miks me ei kirjuta avameelselt 30. aastatest? Kollektiveerimisest? Mitu põlvkonda vaatab sellest mööda ega mõista olevikku. --- Põlvest põlve koguti annet, et see ühes inimeses välja purskuks. Hoidke seda, ärge kustutage.»

Ja veel ütles O. Süleimenov kõige tähtsamana: «On tulnud meie parimate raamatute aeg.»

VII

Kui kongress oli rakendatud ja esimene sekretär Georgi Markov kõnetooli astus, mõtlesin erutatult: kas ta alustab, et me oleme kokku tulnud tähelepanuväärse ajal, või väljendab seda mõtet isikupärasemalt. Ja Markov alustas täpselt nii! Ise kirjanik. Saal lõi sumisema, kaotas huvi. Et midagi kuulda, tuli kuuldeaparaat kõrva torgata. Hiielsaali tundlikkus nende viie päeva jooksul oli imetlusväärne: iga kõneleja hinnati paari esimese sekundiga ära, aga kui midagi oli kuulata, vaikis saal momentaanselt. Ja kui esineja kümme minutit sai täis ning ikka ei hakanud midagi tulema, plaksutati oraator armutult maha, kes ta ka ei olnud. Saali hing pidi kõnepuldil seisjale tajutav olema. Ja presiidiumis istujatele, kuhu avapäeval ilmus ka NLKP Keskkomitee Poliitbüroo.

On tulnud viibida istungitel, kus päevade kaupa ei kuule ühtki uut mõtet. Milleks ma küll siin olen, siunan siis ennast. Milleks sellise taseme kokkutulek, küsisin kord ühelt vennasrahva esindajalt. Ainult selleks, ütles tema, et meil on vaja mõned lihtsamad asjad oma ülemustele selgeks teha. Tööpoolest, mõtlesin siis, ikka loodame veel, et nagu ülemus on selguse kätte saanud, nii

lähevad meie asjad normaalsemaks. Aga NÜÜD ON SEE SIIS KÄES. Moskvas ei jäänud mingit kahtlust, et kõik on kõigile selge. Bürookraatiavastaste väljaastumiste peale plaksutasid bürokraadid ennastunustavalt ja kummardusid üksteise kõrva poole: küll ta aga andis neile bürokraatidele, braavo!

«Bürokraatia on viirus, mis võib kiiresti tüve muuta,» nentis Belov. «Kurjus on tugevam, kui meile tundub,» hoiatas Granin. «Ei mäleta päeva, mida poleks nimetatud murranguliseks,» ütles Valton Eesti kirjanike kongressil. Hamzatov meenutas: «III kirjanike kongressil kritiseeris Tvardovski kirjanduslikku bürokraatiat ja ütles: «Nii edasi elada ei saa. Ja me ei hakka nii edasi elama.» See oli 1959. aasta, siis oli poole vähem kirjanikke kui praegu. Aga me elame siiani niimoodi edasi.»

Granin: «Kui meie kongress ei saa Kirjanike Liidu ümberkujundamise alguseks, siis tuleb välja, et kuigi oleme kõnelnud kolm päeva, kongress lõpeb ja elu läheb oma rada.» Semjonov: «Murrang ei saa toimuda murranguta.» Süleimenov: «Murranguaeg kas saab rahva lootuste täitjaks või läheb selle energia rahva huvisid kahjustavatele ambitsioonidele.» Adamovitš: «Me ei ole küpsed demokraatiaks.» Rasputin: «Osa saali on lootusetult maha jäänud, nagu polekski teada, miks me siia oleme kogunenud.» Süleimenov: «Sõitsime tuhandete kilomeetrite kauguselt kokku, et teada saada, kuidas edasi elada. Aeg on uus, aga asjad ikka samad.»

Jah, ei lähe see meil nii lihtsalt, sest see ei ole ainult meist. «Sirbi ja Vasara» 27. juuni numbris leiame Samuil Aljošini artikli iseloomuliku pealkirjaga «Ootel». Artikkel räägib teatrireformist, kauaoodatust ja äärmisel vajalikust. Seal on kõnekas lause: «Aga siiski on olemas jõud, kes oma varasemate (muide, üpris vildakate) kogemuste vangis olles püüavad kõiksuguste ettekäänete ja kahtlusavalduste teel piirata eksperimenti nii, et tegelikult ei muutuks midagi.» See on seesama skeptiline äratundmine, millest rääkis Vladimir Beekman nii Tallinnas kui Moskvas. «Sotsiaalse väsimuse sündroomi, seda pika aja kestel salatamise ja salastamise õhkkonnas akumuleerunud tõbe ei saa ära kaotada paljaste üleskutsete varal mõelda ja tegutseda nüüdsest peale uut moodi. Kahjuks on juba hakanud üsnagi laialt levima tühi lobisemine sel nii päevakohasel teemal,» ütles V. Beekman Moskvas.

Ja ometi, ja siiski jäi kongressilt veendumus, et on aeg kõnelda, aeg kirjutada. Kõige lootust-sisendavamaks sünd-

museks sai peasekretär Mihhail Gorbatšovi kohtumine kirjanikega, NSVL Ülemnõukogu saadikutega, millest kujunes neljatunnine avameelne jutuaamine. Kohtumise kulu edastas Vladimir Beekman oma eesti kolleegidele sealsamas Moskvas jaanipäeva õhtul.

Aga 31. juulil Habarovskis ütles peasekretär: «Sügavaid kvalitatiivseid muudatusi, mis kinnistaksid kiirendatud kasvu tendentsi, ei ole seni toimunud. Üldiselt, seltsimehed, seisab meil ees suur ja pingeline töö. Peamine, õelgem otse välja, on veel ees.» See annab lootust. Oleks pööraselt kahju, kui see olekski juba kõik.

Üht-teist on siin-seal toimunud. 16. juuli «Literaturnaja Gazeta» kõneleb pealkirja all «Võõrandumine» Kirgiisi Kirjanike Liidu endise esimese sekretäri T. Askarovi loost, kes oli ühtlasi Kirgiisi NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees. Kõrgele ametnikule pannakse süüks seni loomulikuks peetud asju, võimu kuritarvitamist nimelt, ja muu hulgas kõneldakse ühest kriitilise artikliga ajakirjanumbri noa alla saatmisest ja ümber trükkida laskmisest ilma selle artiklita. Vähemalt ühe vabariigi ühe juhtumi kohta saame teada: KES?

«Vaatasime, mida kirjutab keskajakirjandus ja mida kohalik. Ja näeme, et kohalikus on vaikus ja rahu. Milles on asi? Partei linna-, oblasti- ja kraikomitee sek-

retärid ei luba teravalt kritiseerida. Mis see tähendab, seltsimehed?! Rahvas peab kõike teadma. Ja kontrolli all hoidma. Ja pole vaja rahva ees salatseda,» ütles peasekretär Kom-somolskis Amuuri ääres 29. juulil. Sest nüüd on niisugune aeg, kainuse aeg.

Prohhanov ütles kongressil: «Täna ei jätku meie ühiskondlikel ja riiklikel organisatsioonidel ideid. Mitte inimesi, vaid ideid. Majanduses. Sotsioloogias. Kultuuris. Aga ideid on ülikülluses rahva hulgas. Kuidas künda maad. Kuidas ehitada reaktoreid. Milline peab olema ühismajand. Kuidas peab inimene elama inimesega ja riik riigiga. Tuleb ära kuulata kõik patrioodid sõjamehest pühameheni, ministrist tapetud sõduri emani.»

Rahvas teab kõik. Kasahhi vanasõna ütleb: viimasel kaamelil on kõige raskem koorem. Sellepärast pandi karavani lõppu kõige tugevam loom, et ta viiks ära teiste poolt mahajäetu. Sülejmenov võrdles kirjanikku kaameliga, ka kirjanikule jääb kõige raskem kandam — kaasa viia kõik eelmiste põlvkondade pärandatu, ka see, mis nagu minema visatud. Jääb vaid lisada, et kirjanikud teevad seda saatusest määratud tööd kaameli kannatlikkusega. Ja veel — kaamel ei ole küürakas mitte lõmitajahinge tõttu, vaid rännak läbi kõrbe on teda ettenägelikuks aretanud.

ELE SÜVALEP

NOOR BETTI ALVER

Kui poole sajandi eest, 1936. aastal ilmus Betti Alveri esimene luulekogu «Tolm ja tuli», võeti see kriitikas vastu üpris eriliselt. Seda nagu ei peetudki noore luuletaja raamatuks. Muidugi, kolmekümneaastane autor polnud kirjandusmaailmas enam tundmatu — temalt oli ilmunud eraldi mitu proosaraamatut ja poemi. 1927. aastal tähistas «Looduse» auhinnaromaan «Tuulearmuke» algaja prosaisti tulekut kirjandusse, 1931. aastal avaldatud poem «Lugu valgest varesest» märkis sama autori pöördumist lüroepilise värsiloomingu poole. Kui nende puhul ei üllatanud autor eriliselt muuga kui ehk tavalisest vabama ja sundimatuma sõnatarvitusega, siis Betti Alveri kolmas debüüt — lüürikuna — oli erakordselt veenev. Kogu tollase luule kontekstis torkas silma «Tolmu ja tule» kujundi-

loogika ning vormitüpsus. Alveri mõtte-tihe sümboolika andis kriitikuile ainet päris põhimõttelisteks vaidlusteks luule ja intellekti vahekorra üle. Ning veel — «Tolmus ja tules» avaldus tõsine luuletajakreedo, mis üldjoontes esindas kogu seda luuletajate-rühma või -põlvkonda, keda tunneme arbutajana.

Pärast «Noor-Eesti» ja «Siuru» luule-elevust, mis oli kirjandusse toonud hulga andekaid poeete, saabus 20ndatel aastatel ja 30ndate algul luule jaoks hoopis vaiksem aeg. Saavutused seostusid ennekõike tuntud küpsete poeediindividuaalsustega. Oleks vale öelda, et debütante polnud — nende arv oli palju suurem kui sajandi algusküm-nenditel —, ent juba kaasaegsele luulele ei tähendanud enamik neid nimesid suurt midagi. Aastaist 1920—1933 torkab oma

uudsusega silma ainult paar debüüti — Valmar Adamsi (1924) ja Juhan Sütiste (1928) omad. Ent nüüd, vaikuusele järgnenud kolme aasta jooksul tuli huvitavamaid, omanäolisi ja hea vormitundega kirjutatud esikkogusid lausa ridamisi. 1934 — Heiti Talviku «Palavik»; 1935 — Paul Viidingu «Traataed», Bernard Kangro «Sonetid», Uku (Hugo) Masingu «Neemed Vihmade lahte»; 1936 — Betti Alveri «Tolm ja tuli», August Sanga «Üks noormees otsib õnne». Veidi hilisemaks jäi Kersti Merilaasi iseseisev luulekogu — see tuli pärast ühisesinemist grupile nime andnud antoloogias 1938. aastal. Teise iseseisva koguni jõudsid 30ndail aastail Talvik ja Sang; Kangro koguni kolmandani. Viiding avaldas novellikogu ja romaani. Kuid enne esikkogu ilmumist polnud arvel proosa- ega muid raamatuid kellelgi peale Betti Alveri. «Tolmu ja tule» küpsus võlgnes oma osa ka sellele varasemale ja teistsugusele kirjutamiskogemusele.

Suure sõja eelse viimase noore luuletajate põlve väljaastumine oli jõulisemaid, mis eesti luuleloos kunagi aset leidnud. Ja teatud mõttes ka traagilisemaid. Ometi on arbutajate luule läbi heitlike aegade ning keeruliste, küllaltki lahkuminevate saatuste ulatunud praegusse kirjandusse — nii otse kui kaudsete mõjudena. Kui räägime luule jaoks olulistest asjadest — loojaisiksusest, tema andumusest kunstile, eetilisele ja esteetilisest nõudlikkusest, siis mõtleme kohe arbutajatele.

Oma tagasivaatelse poeetilise nägemuse arbutajate ajast on Betti Alver hiljem, 60ndail aastail sõnastanud luuletuses «Noorus» ning nüüd taas uues luuletuses, mis kannabki nime «Arbutajate aegu». See kaheosaline luuletus sisaldub Betti Alveri vastses kogus «Korallid Emajões» ja on dateeritud aastaga 1986, kuid selle algusread pärinevad poole sajandi tagant.

*Teispool metsi, teispool järvi,
teispool rabasid, mis roostevärvi,
teispool merd, kus murdub mõtte tüür —
kerkib müür.*

Kättesaamatu ja läbitungimatu müüri kujundile toetuv edasiarendus on tehtud hilisema Alveri laadis. Kuid mõttes, et luule suudab tungida selleni, mida ei saavuta ükski muu tunnetusviis, kõlab seesama veendumus, mida nii kindlalt väljendas «Tolm ja tuli». Usk kunsti erilisse jõusse, tähendusse, püsivusse toetas suuremal või vähemal määral kõigi arbutajate vaimset enesekindlust, julgustas seadma oma luulele avaraid ja sügavaid tunnetuslikke eesmärke, ajendas nõudma kunstiehtsust.

Taotluste tõsidusele ja teostuse järjekindlusele vaatamata pole «Tolm ja tuli»

ometi mingi varavana või ülemäära elutarga inimese raamat. Tunneme ju seda Betti Alveri küpsust ja sõnameisterlikkust, millega on hiljem kirjutatud «Leib», «Tähetund», «Tuju» ja palju teisi luuletusi. Praegust lugejat võlub ja üllatab tingimata Betti Alveri esikkogu nooruslik eluhoiak ja -häälestus, kirglik ja ehtne noorusidealism. Kaasas veendumus kunsti tunnetusjõust, läheb luuletaja vastu maailma ja inimese varjatud sügavuste, ründab kõrgusi. Tema luuletuste omapärased poeetilised maailmumudelid on ennekõike küsimused, seoste otsimised, mille puhul leidmised ja vastused ajendavad uusi küsimusi.

Ma tean, et hardus lõhnab nagu vaiking joobumus kui kõdunevad ploomid, et kiivus on sapiõunte maik ja mõtetel kui õitelgi aroomid.

Ükski luuletaja ei pääse iseenda käest, sellest «minast», keda järjest haaravad erinevad meeolud, tunded, mõtted ja tahtmised. «Tolmu ja tule» luuletajamina on õige sageli omapärase kahestunud olekus, kus üks pool jälgib teist, tema hinge seisundit või meeolu. Tabav võrdlus teeb nähtamatu nähtavaks, aistitamatu aistitavaks, nagu luuletuses «Kannibal», mis poeetiseerib nooruslikku tunnetusnälgä. Või siis meeleliselt ja emotsionaalselt mõjuv kõrvutus — kahtlustest vaevatud süda kui nälgunud varesele — mõttele — toiduks heidetud hallitanud tomat («Palju vist see süda küll ei vääri», esialgse pealkirjaga «Quasi una fabula»).

Värvid, lõhnad, maitsed, millega püütakse eristada oma tundmuste paljust üht või teist hingeseisundit, ei ulatu muidugi valgustama inimese varjatud sisemust, kus need tundmused tekivad. Ent luuletaja püüab heita pilku ka sellesse omaenda sügavusse. Visioon tohutust hotellist, mille labürintlikke käike ja lugematuid ruume asustavad pimeduse saabudes võõrad, hirmuäratavad, ei-tea-kust-tulnud ja kuhu suunduvad reisijad, on luuletaja sugestiivsemad enesenägemusi («Mitte viirastus, meeltepett»). Siin on midagi ühist Heiti Talviku luule enesesepööratusega, inimese ööpoolega.

Oma sisemaailmas toimivaid, salapärase reisijate liikumist ühel või teisel viisil suunavaid jõude on võimalik tabada eeskätt pingeseisundis, mingi kahe leeri kokkupõrkel. Nägemine vastanduse, vastandite kaudu iseloomustab tervet noore Betti Alveri maailmapilti. Inimeses omandab tema jaoks kõige selgema kuju südame ja mõtte, hinge ja mõistuse vastasseis. Kaks kurja ja hullunud öde välgutavad nuge metsikus riius, aga mõnikord, eneseteostuse hetkel siiski lepivad («Lepitus»), koguni julgustavad

ja juhivad teineteist — kas julge mõte arglikku südant («Ekstaas») või lapse-meelne hing pimedat eksinud mõistust («Hing»). Peale nende kahe pingestavad inimest veel mitmed muud vastuolulised tungid ja tahtmised, mis ei tule ilmsiks mitte omaette vaadelduna, enam-vähem suletud sisemaailma mudelis, vaid siis, kui «mina» avaneb teda ümbritseva suure maailma liikumistele. Ja peaaegu alati ongi Betti Alveri inimene neile avatud.

*Maailma saatust alati
vaekausil määrab gramm,
kateedrist hullupalati
on ainult väike samm.*

«Tolmu ja tule» maailmanägemine on teatud suhtes universaalne — ka väga tänapäevane. Ei püsi linnad ega kivised kantsid, meie näiliselt kindel jalgealune osutub äkki kuristikku kohal kiikuvaks traadiks. Oleme rohusarv, mis võib iga hetk plahvatada vägeva tungla läitest. Kujutlused, mis tänase maailmapildi kontekstis annavad üsna lohutu ja ähvardava perspektiivi. Peaksime olema ilmselt veel palju optimistlikumad ja julgemad kui 30ndate aastate Betti Alver, et millessegi kindlalt uskuda. Aga võib-olla veenab siiski tema omapärane loogika: kui näiliselt kindlasse pole võimalik uskuda, uskugem näiliselt võimatusse. Sest see, mis ümbritsevas maailmas kogu aeg toimub, paistab ju teatud suhtes vaadatuna samuti uskumatu. Luuletuses «Ime» leiame kinnituse, et v ä i k e ime oleks, kui linnadest saaksid järved, taevas pehkiis sooks või õhk muutuks «mustaks maalirivärviks». Võiksime maailmas aset leidnust neile piltidele hõlpsasti vasteid leida ning mõõnda, et tegelikult pole see mingi ime.

Aga kui maapealsesse rõksesse soosse laskuks taevane ingel? Kui meie ees haigutavasse tühjusse kuristikku kohal ilmuks äkki sild?! Või kui tavalisest väikesest pähklikoorest saaks paat — nagu Betti Alveri 1937. aastal kirjutatud poemis «Pähklikoor» — ja kannaks meid üle tormitseva vee? See oleks ilmselt suur ime, lausa võimatu. Ent kui poeetilist nägemust tõlgendada, siis kas me tõepoolest kunagi pole osa saanud millestki kaunist ja erakordsest, tulnud toime millegi enda jaoks uskumatuga? Küllap oleme, olgugi võib-olla harva, ehk isegi ainus kord elus. Suured imed sünnivadki minu endaga ja minus endas, kui ma neisse usun ja neid otsida julgen, ütleb «Tolmu ja tule» luuletajamina.

Uskuda suurt imet ja võimatut ei tähenda pimesi loota sellele, et inimese elus ja kogu keerulises maailmas kõik hästi laabuks. Toetudes Betti Alveri kujundeile saatuse kaalust ning tasakaalust võiks «Tolmu ja

tule» poeetilisele maailmapildile anda järgneva tõlgenduse. Maailmas liigub ja muutub kõik kahes suunas — otsekui «tagasi», hävimise, lagunemise, purunemise poole ning «edasi», sündimisele, kasvamisele, uue loomisele. Need kaks liikumisterida asetsevad teine teisel pool kaalukeelt, kaaluvad teineteist, kerkivad ja langevad. Inimene ei saa peatada vananemise ja hävimise protsessi ei endas ega maailmas, kuid uut luues, avastades, edasi minnes võib ta heita teisele vaekausile kui mitte seda langetava raskuse, siis kas või selle grammi, mis hoiab elu tasakaalus. Maailma tegelikku püsimist ei taga seega mitte rahulik paigalseis, vaid edasimineki ja uue loomine. See on alati seotud lahtiütlemisega vanast ja seiskunust, riskiga eksida või kukkuda tundmatusse kuristikku ja ...usuga võimatusse. Sellesse, et leitakse sild näilises tühjuses, et suudetakse seda mööda minna ka siis, kui see on üksnes juuspeen niit, mis kannab ainult sulgkerget, linnutiivulist üleminejat.

«Tolmu ja tule» luuletajamina tahab olla see mineja. On see liiga pretensioonikas tahtmine? Kuidas võtta. Meenub, et mõne aasta eest, kui jutt läks tema noorusluulele, ütles Betti Alver oma vaikselt naljatleval moel: «Eks ma ikka olin siis ülbe.» See mitmetähenduslikult kõlanud «ülbe» on teatud mõttes väga tabav. Luuletuses «Karan-tiin» on keegi tulipäine nooruk, kes püüab rünnata kõrgusi, tahab «ülbele võita viimset kantsi» (minu sõrõndus — E. S.). Osa meist imetleb koos luuletajaga seda julget püüdlust, teised peavad seda naeruväärseks, kolmandad näevad koos tarkade ambulantsi-tohtritega selles ohtlikku nakkust, millele tuleb piir panna.

*Selle ilma igav kainus
rõhub nagu raudne soomus —
kõigesse, mis väär ja ohtlik,
kiindub kirglikult mu loomus.*

Edasiminejat ei varitse oht ja risk mitte ainult kauges tundmatuses, vaid hoopis lähemal — teda ümbritseva ja isegi ta enese harjumuspärases, alalhoidvas, iga hinna eest vana säilitavas eluhoiakus. Seda märgivad luuletaja jaoks ranged tõed, lubatud road, alandlik jaatus, mesilaslik tarkus, igav kainus jt. Need on salakavalad vastased, näiliselt süütud ja ometi edasiliikujale ohtlikumad kui pimeduses varitsevad tondid, tige valgus või kõik see väär ja ohtlik, mis ahvatleb endasse kiinduma. Nii ei ole näilised hea ja halb tegelikkuuse väärtuskriteeriumid. Halvad naised, kes järgivad kurja sundi, võivad jõuda elu mõistmisele lähemale kui vagad preestrid, kelle lohutused on vaid lapsemäng.

Ei oleks ehk vaja rõhutada seda halbuse

Malle Antson,
«Teeline»,
gobelään, 1981

või eemaletõukavuse momenti, kui Betti Alveri loomingus — ka hilisemas — poleks sedavõrd palju ebakonventsionaalseid inimtüüpe: priiskajaid, prassijaid, hulkureid, rõõvleid, pigilinde jms. Kõiki neid ei ümbritse kaugeltki positiivse kangelase oreool, kuid nad pole ka mingid elu kõrvnähtused, mis üldse tähelepanu ei vääri. Siin jätkab Betti Alver inimloomuse ja selle vastuolude uurimist. Ta asetab inimese erandlikku situatsiooni või rolli ja vaatleb, kuidas selles erilises olukorras väljenduvad inimloomuse mitmed küljed. See meenutab Betti Alveri proosateostes esinevat inimesevaatlust ja osutab eepilise ning dramaatilise alge olemasolule ka tema lüürikas.

Pärast oma proosaraamatu «Viletsuse komöödia» avaldamist ja enne «Tolmu ja tule» ilmumist on Betti Alver intervjuus E. V. Saksale («Looming» 1936, nr 2) öelnud: «Positiivne on kõik, mis aitab meid inimhinge kõiki omadusi tundma õppida, olgu need siis «ilusad ja õilsad» või hukkamõistetavad tavaliste normide järele.» Mainides sõna «positiivne» vihjas noor kirjanik 30ndate aastate ametlikule sotsiaalsele tellimusele, mis kirjanduselt tahtis positiivselt mõjuvaid näivald «elulähedasi» teemasid, töö ja rahvusliku omapära rõhutamist. Viimasega seoses ütles Betti Alver: «Iga suur kirjanik on rahvuslik, taotelgu ta seda või mitte.» Peaaegu sõna-sõnalt sama on ta korranud nüüd, mõned aastad tagasi antud intervjuus «Literaturnaja Gazetale» (2. III 1983).

Nendeski mõtetes tunneme arbujaile omast kunstikäsitus. Tõeline kunst väljendab alati — ükskõik missugust eluvaldkonda ta ka ei puudutaks — midagi olulist

inimesele, rahvale, kogu inimkogemusele. Kui kunstnik truult ja enese välisele heaolule mõtlemata teenib kunsti, siis teenib ta ka elu. Betti Alverile ja Heiti Talvikule suurt mõju avaldanud Charles Baudelaire'i luules esineb kunstile andunud poet kui jumalikkude valgust teeniv preester. Ka Betti Alveri «Laulikus» (esialgse pealkirjaga «Luule eksiilis») kohtame samalaadset võrdlust:

*... siis, pillamata ainust etteheidet,
kaob laulik parisnike purjus salgest,
et altaril, mis hulkade eest peidet,
kui viimne usklik ümmardada valgust.*

Ent poeedi saatus pole kanda ainuüksi taevasest valgusest pärga, vaid ka «öös hukujate musta oreooli», nagu ütleb luuletus «Ärakinkija». Kunst on looja jaoks ühekorraga suur õnnistus ja needus, ime ja kannatus. Kunst kui südametunnistus, mis ei tunne kompromisse, ja rahutus, mis ei tunne piire, kannab inimlikkust sõna parimas tähenduses. Seda toonitab eriti Betti Alveri hilisemate aastate looming, kuid aimab juba «Tolmu ja tule» luuletajamina, kui ta valib oma tee ja saatus — saada poeediks, jääda arbujak. Luuletusest «Arbujaate aegu 2» loeme:

*Miks paistad siin ikka,
sa pillav poet,
nü äre,
nü häiriv
kui kerkiv komeet,
nü jultunud
vahel kui valguskiir?
Miks puudub sul pidurdav silmapiir?*

REIN RAUD

Sissevaated luuleluku

Teise põiktäna koolkond

(Jaapan, XII—XIII saj)

Taust

Jaapani klassikaline luule sobib sissejuhatuseks maailma luulemõttesse õige mitmel põhjusel. Kas või seetõttu, et tema põhivorm tanka on väga lühike: see koosneb ainult 31 silbist, mis jaotuvad viide ritta skeemis 5/7/5/7/7. Aga lühikese vormi juures saavad luuleomase keelekasutuse ja mõtlemise iseärasused hõlpsamini ja reljeefsemalt ilmsiks. Jaapani luuleloos on tankakaanoni areng selgelt liigendunud ning tema juurde kuulub arvukalt teoreetilisi traktaate, mis

kirjeldavad kõikvõimalikke luuleuudendusi ja toovad ära mitmetahulisi argumente nii nende poolt kui vastu. Tankavormi arengu kõrghetkeks kaldun ma pidama XII—XIII saj vahetust, mil Jaapani tolaeagse pealinnas Heianis (praegune Kyōto) tegutsesid korraga kolm erineva teoreetilise alusega luulekoolkonda: Kuuenda põiktäna (Rokujō) koolkond, «neutraalne» koolkond (Karin'en) ja Teise põiktäna (Nijō ehk Mikohidari) koolkond Fujiwara no Shunzei ja Fujiwara no Teika juhtimisel. Ometi on selle ajajärgu luule iseärasusi raske mõista

ilma põgusategi eelteadmisteta tankaluule senise arenguloo kohta.

Mõned tankad leiduvad juba jaapani klassikalise kirjanduse esimestes teostes, ajaloolis-mütolooilistes kroonikates «Kojiki» (712) ja «Nihongi» (720), luulelise väärtuseni jõuab see žanr aga alles VIII saj lõpus koostatud suures antoloogias «Man'yōshū» («Kümne tuhande lehe kogus»), mille materjal on väga ulatuslik, kuid tasemelt ebaühtlane, sisaldades korraka nii rahvaluulet kui esimesi katsetusi hiljem määravaks saanud tundlikkust toonitavas laadis. Mingit ühtset kujundisüsteemi sellest antoloogiast ei leia. Enamiku autorite stiil on üsna otseütleav, mida on eri ajastutel peetud nii vooruseks kui veaks, sagedamini siiski viimaseks, ja nende tohtu suurest hulgast on ainult vähesed (eelkõige Hitomaro, Akahito ja Yakamochi) suutnud luule edasisele arengule püsivamat mõju avaldada.

905. aastal pani keiser Daigo aluse ametlike luuleantoloogiate pikale traditsioonile. Esimest nende hulgast asus tema käsul koostama neljaliikmeline kolleegium väljapaistva luuletaja ja teoreetiku Ki no Tsurayuki (868?—945?) juhtimisel. Mõned aastad hiljem valminud esimese ametliku antoloogia «Kokinwakashū» («Vanema ja praeguse jaapani luule kogu») luule näiteid ja põhjalikuma ülevaate Tsurayuki luuleteooriast leiab asjast huvitatu valimiku «Täiskuutaeva all» teisest osast «Kaste-piisad krüsanteemiõitel» (LR 10/11, 1985), mistõttu piirdun siin lühikese kokkuvõttega. Tsurayuki ideaaliks luules on tasakaal väljendatava ja väljenduse vahel, ehk jaapani terminoloogiat kasutades, südame ja sõnade vahel. Luule aluseks on alati konkreetne situatsioon, mõni ere väline sündmus või vapustus, mis peab leidma adekvaatse väljenduse ja sellesse üleni ära mahtuma. Lähteelamus võib olla ka argilooigika jaoks vastuoluline, peaasi, et ta oleks tõeline ja võimalikult ainukordne. Peale keelekujundite kasutasid «Kokinwakashū» autorid põhiliselt kahte võimalusterikast luuletehnikat: une- ja ilmsitasandi segitajamist (maailm on uni, uni on tegelikkus) ja aastaringi sarnastamist armastuse tekkimise ja kadumise tsükliga, mille toel kinnistati paljude looduskujundite juurde armastaja hingeseisundit märkivad teised tähendused. See protsess toimus veidi hiljem, kui «Kokinwakashū» oli juba muutunud luule etaloniks ja uued luuletajad õppisid sealt poeesia põhimõtteid.

Tsurayuki luulesüsteem jäi valdavaks ligi saja aasta jooksul. Alles X—XI saj vahetus tõi tankateooriasse uuendusi. Tasakaalu-ideaaliga polemiseerides kirjutab Fujiwara

no Kintō (966—1041) oma traktaadis «Uus salajane luuleõpetus» järgmist: «Ainult siis, kui laulu süda on tugev ja vorm puhas, ning südames leidub midagi kaasakiskuvat, võib teost nimetada väljapaistvaks. Need luuletused, kuhu on püütud palju asju kokku kuhjata, jätavad nigela mulje. Kõige õigem on kirjutada luuletus valmis ühe hingetõmbega. Kui on liiga raske südant ja vormi omavahel vastavusse viia, tuleb esikohale seada süda. Alles siis, kui tuleb välja, et südames pole ikkagi piisavalt sügavust, on vaja täiustada vormi.» Traktaadis «Jaapani luule üheksa astet» iseloomustab ta oma ideaali sõnadega: «Kõrgemaist kõrgemad luuletused on sellised, kus süda on niivõrd valdav, et sõnu ei jätku,» mis langeb peaaegu sõna-sõnalt ühte Tsurayuki kriitikaga ühe «Kokinwakashū» autori Ariwara no Narihira aadressil. Mõnes mõttes on Kintō seisukoht seletatav sellega, et Tsurayuki ajal olid luuletajad kujundite valimisel vabamad ning tõeline sisu tuli neil sõnadesse alles valada, aga Kintō kaas-aegsete käsutuses oli juba väljakujunenud kanooniline luulekeel. Enam ei hinnatud niivõrd kujundi loomise leidlikkust kui võrd oskust kujundeid maksimaalse võimaliku sisu väljendamiseks ära kasutada. See polnud põrmugi lihtsam. Ühest küljest on muidugi selge, et mida suuremad on üksikute sõnade tähendusväljad, seda laiemat sisu võivad nad hõlmata, teisest küljest aga varitseb luuletajat oht laiali valguda, kui ta nii-õelda püüab palju asju kokku kuhjata. Kintō nõuab luuletajalt eelkõige sügavat sisu, mis eeldab tundlikkust. Loomulikult ei ole seda võimalik väliste vahenditega saavutada. Sellepärast pööravadki jaapani luuleteoreetikud alates XI sajandist üha rohkem ja rohkem tähelepanu loomingusühholoogiale, otsides muuhulgas abi ka filosoofia, esteetika ja psühhotehnika mõttesuundadest.

Yoshitada

Kintō kaas-aegse Sone no Yoshitada loomingu on jäänud jaapani kirjandusluku peamiselt kui esimene teadaolev ulatuslikum katse luuletamise kaudu tundlikkuseni jõuda. Kaas-aegsete tunnistuste järgi oli Yoshitada olnud võrdlemisi raske iseloomuga ja kannatanud oma vääriru päritolu pärast, püüdes iga hinna eest aristokraatidele vaimu poolest mitte alla jääda. Üks tee enesetäiustamiseks oli luule. Yoshitada looming tahtsaima osa moodustab tema päevik, kuhu on kogutud ühe aasta jooksul kirjutatud luuletused nii, et igale päevale vastab üks tanka. (Tõsi küll, pole välistatud, et päevik on oma lõpliku kuju saanud hiljem ja sisaldab ka teistest loominguperioodidest päri-

Malle Antson,
«Ornament», põime,
1981

Paremal:
Malle Antson,
«Umevaip», pindpõime,
1985

nevat materjali.) Looduse muutusi on seal kirjeldatud enamasti samas järjekorras nagu «Kokinwakashûs», aga kanooniliseks muutunud kujundite vahel leidub ka palju pealt-näha juhuslikku ja luulekauget, mida ometi ühendab päeviku sisuline kude. Kirjutades pidi Yoshitada hoidma oma teadvust võimalikult puhtana, et suuta leida igast päevast midagi erilist, mis luulele alust annaks. Ise ei püsinud ta sealjuures muidugi muutmata. Isegi läbi lühikese valiku on huvitav jälgida, kuidas ta päeviku alguse (kevade osa) ebaühtlaste meeolude juurest liigub järk-järgult harmoonilisema maailmanägemise poole. Lõpuks ei vastanda ta ennast üldse enam ümbritsevale maailmale, vaid on õppinud alati vahetult märkama kujundeid, mis tema hinges vastu kajavad. Tal on välja arenenud luuletaja pilk.

Esimese kuu seitsmendal päeval

täiest südamest
kevadtormi kutsele
järele andes
jää sulas ruttu ära
kuhu ta on nüüd saanud

Teise kuu kolmandal päeval

ploomipuu õisi
raevukalt puistav torm kui
sel õöl ei lõpe
ainult pisaraid kaasa
toob mulle homne hommik

Kolmanda kuu üheksateistkümnendal päeval

kuigi minu jaoks
udu endasse peitis
viimase lille
kaasa võttis sellegi
väljade meeletu tuul

Kuuenda kuu viieteistkümnendal päeval

aastate voolus
vanaks jäänud mehe peast
valgeid juukseid ei
sulata suve päike
lumi on tulnud ja jääb

Seitsmenda kuu kahekümne kuuendal päeval

külaline ei
jäänud kauaks ta tõusis
läks kohe ära
nii sain ka mina aru
homsest peale on sügis

Kaheteistkümnenda kuu kahekümne kaheksandal päeval

*istun ja loendan
aastaid ja kuid mis möödab
nad vist muutuvad
suurteks hangedeks aga
kuhu see lumi siis kaob*

Tahaksin juhtida tähelepanu ühele olulisele momendile: kuigi siinse valiku esimene ja viimane luuletus lõpevad umbes ühtemoodi, on nende vahel selge vahe. Alguses on jää sulamine olematusse luuletajale midagi erutavat, isegi häirivat: miski inimese lähedal hajub jäägitult teispoolsusse ega jäta kõrvalseisjale vähimatki võimalust enda üle määrata, samuti nagu ta ei suuda kontrollida omaenda hinge pugevat rahunust. Viimase luuletuse toon on teistsugune. Kuigi ka see lõpeb retoorilise küsimusega, kuhu on lumi kadunud, on vastus meile teada. Lumi ehk rahu on kogunenud luuletaja hinge.

Luulekoolkondade tekkimine

Yoshitada luule juures on eelkõige märkimisväärsed kaks asja: esiteks ilmneb tendents rahuliku ja keskenduva luule poole, mis ei vaja aluseks tingimata mingit eredit välist sündmust, ja teiseks, püüd laiendada kanoonilise luulekeele piire, soov luua ühekordseid kujundeid, mis teises kontekstis või teiste sümbolitega seoses tähendaksid teisi asju. Neid põhimõtteid arendas edasi nn «neutraalne» luulekoolkond ehk Karin'en, mis alates XI saj lõpust hakkas ennast konservatiividele vastandama. Esimene teravam kokkupõrge toimus aastal 1075, kui uut laadi esindava Minamoto no Tsunenobu asemel valiti IV ametliku antoloogia koostajaks vanameelsema maitsega ja pealegi märksa noorem mees Fujiwara no Michitoshi. Peagi organiseerusid mõlema mõtteviisi esindajad koolkondadesse. Konservatiivsete luuletajate keskuseks sai Fujiwara no Akisue elamu Heiani Kuuendal põiktänaval (sellest ka koolkonna nimi), «neutraalse» koolkonna tegelik asutaja oli Tsunenobu poeg Toshiyori. Poetikaalased vaated ja sümpaatiad kandusid perekondades edasi. Konservatiivset liini jätkasid Akisue poeg ja pojapojad. Toshiyori liini jätkasid tema poeg õpetaja Shun'e ja selle õpilane, tuntud esseist Kamo no Chōmei. Oma raamatuse «Nimeta märkmed» võtab Chōmei oma õpetaja esteetika kokku järgmiselt: «Ainult siis, kui iga üksik sõna ühendab mitut tähendust, kui sügava südame sisu ammendatakse teda lõplikult väljendamata, kui nähtamatu maailm tõuseb mõtte pinnale, kui isegi ebameeldiv on pandud väljendama ilusat, kui lihtsameelse moega viiakse habras mõte viimse piirini, ainult siis, kui sisu

tuuakse kuuldavale nii, et sõnu lihtsalt ei jätku kogu südame haaramiseks, koguneb 31 silbi sisse jõud, mis võib liigutada taevast ja maad ning rahustada nii kurjade kui heade vaimude meeli.» Luule alust otsides pani «neutraalne» koolkond konservatiividest palju suuremat rõhku tundlikkusele, mida Chōmei iseloomustab nii: «Kui kirjutada asjadest, mida teadvus ei ole täielikult enesesse võtta suutnud, pole sugugi vaja hakata mõistusega arutlema, kuidas seda või teist asja peaks välja ütleva. Kui ütlejaks on inimene, kes on sisenenud õigesse seisundisse, muutub peamiseks ülevoolav tunne, mida ei saagi sõnadega väljendada, ning vormis tekib kujundijõud, mida pole silmaga näha. Kui sisu jõuab sügavamale südamesse ning sõnastusoskus on võimalikult peen, pole muud tarviski. Näiteks hämaral sügisõhtul, kui taeva värvid pole millegi poolest iseäralikud ja mingeid häälid pole kuulda, kuskil pole märgata mingit mõeldavat põhjust, võivad samamoodi järsku pisarad silma tulla. Tundetui inimene ei leiaks selles midagi märkimisväärset, sest tema on suuteline imetlema ainult lilli või punaseid vahtralehti, mida võib silmaga näha.»

Alates XII saj keskpaigast püüdis varem ennast nii teravalt konservatiividele vastandunud «neutraalne» koolkond säilitada häid suhteid kõigi kirjandusringkondadega. See ei tulnud tema mõtlemise iseseisvusele küll kasuks, aga aitas tollaegse luulepildi tervikut koos hoida. Radikaalsete luuleuudajate kuulsuse omandas sel perioodil üldsuse tähelepanu keskpunkti tõusnud Teise põiktänava koolkond Fujiwara no Shunzei (1114—1204) ja tema poja Teika (1162—1241) juhtimisel.

Shunzei ja Teika luuleteooria

Teise põiktänava koolkonna üks olulisemaid teeneid tankaluule ees on oma kaasaegsete loomingu täpne suhtestamine minevikupärandiga. Kuna jaapani kultuur tervikuna on retrospektiivne, st oma väärtushinnangutes minevikku suunatud, ei ole mineviku objektiivne vaatlemine seal kunagi lihtne olnud. Eriti konservatiivid väidavad end täpselt järgivat minevikust pärit reegleid. Uudajad vaidlevad neile harilikult vastu ja väidavad, et tänu konservatiividele on hoopiski unustatud ja sassi aetud kõik see, mille algkuju juurde tuleb uuesti tagasi pöörduda, muidugi uudajate poolt pisut kohendatud kujul. Mis puutub luulekeelde, siis toonitasid ka Shunzei ja Teika korduvalt vajadust «vanade sõnade» juures püsida, luule sisus aga nõudsid originaalsust, « uut südant », mille saavutamiseks pakkusid välja ka konkreetseid teed. Väljendus-

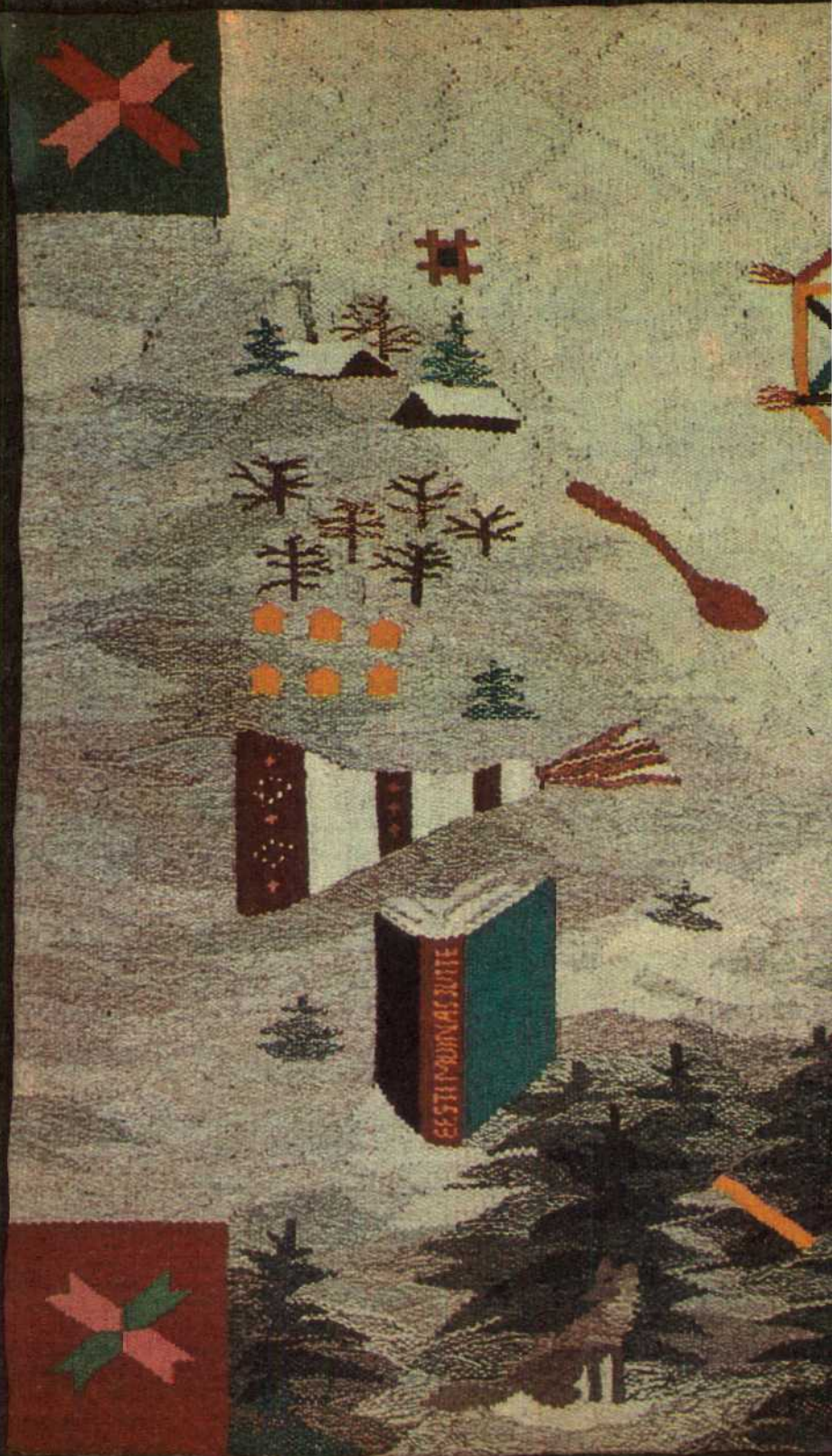
tasandil oli nendest ehk tähtsaim tsitaadikultuuri järsk tõstmine, mis nõudis lugejalt oskust iga pisikestki vihjet ära tunda (seega ka suuremat lugemust) ja autorilt võimet ühe või mitme luuletuse mõttekäike ühendades sõlmkujundile veel omaltki poolt teravdatud nüansse lisada. Mida edasi, seda lühemaks muutusid tsitaadid (tehnikatse oli käibel ka enne Teise põiktänava koolkonna esilekerkimist, aga märksa primitiivsemal tasemel) ja lõpuks meenusid haritud lugejale pea iga luulekeele sõna mainimisel kõik tuntumad kontekstid, kus see sõna esines. Peab ütleva, et loetavad on selle aja luuletused ka tausta tundmata, kuigi mõned neist omandavad ainult koos tsiteeritavate nn tüvelauludega tõelise kõlajõu.

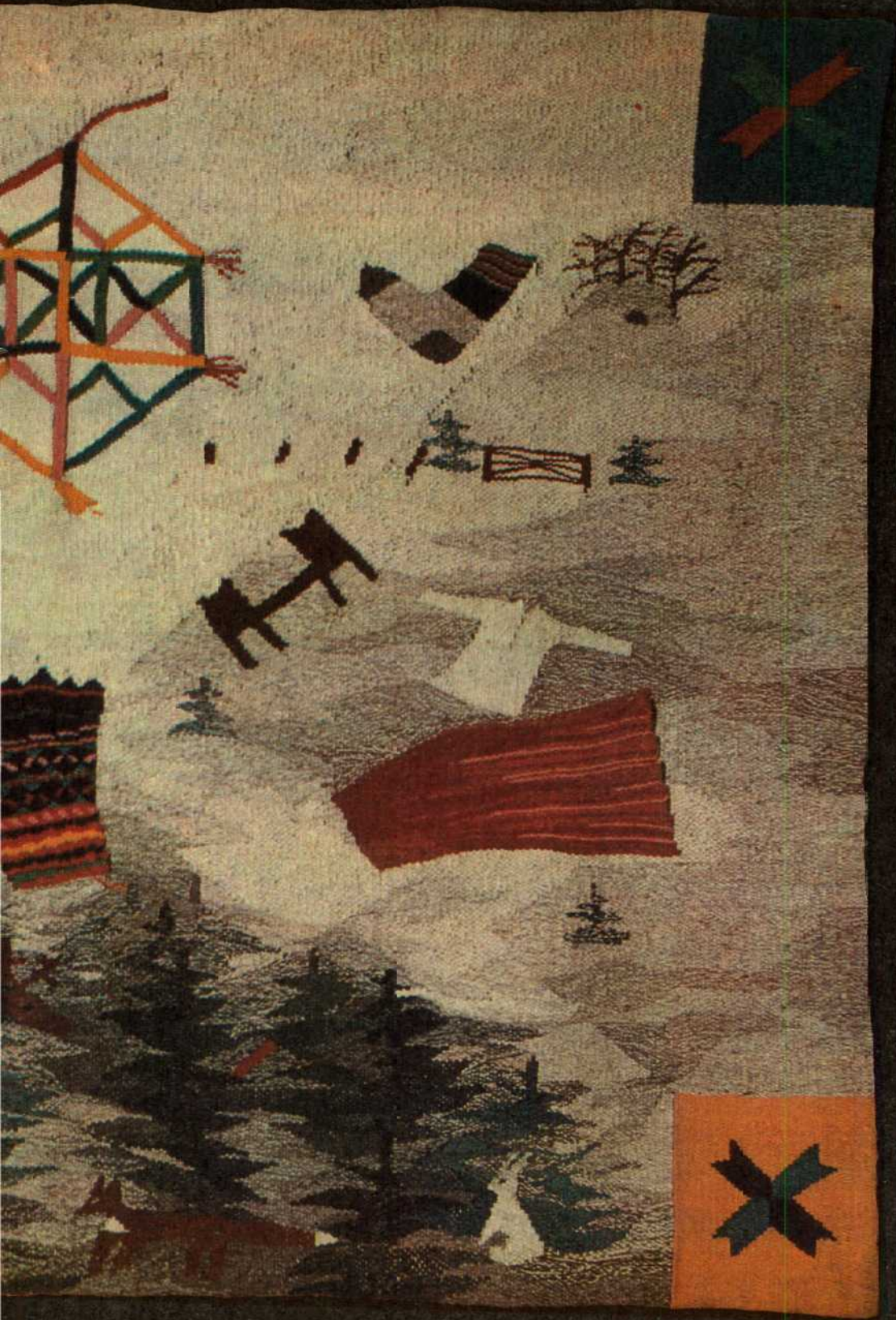
Teine tähtis punkt Shunzei ja Teika teoorias on stiilide küsimus. Erinevatest luulestiilidest on räägitud ka enne neid, aga varem oli stiilide all silmas peetud põhiliselt erinevat sõnavalikut eri teemade käsitlemisel. Shunzei ja Teika jaoks ei olnud stiilid tähtsusel võrdsed ja erinesid lisaks ka keskendumisel kasutatavate psühhotehniliste võtete poolest. Hea luuletaja pidi valdama kõiki stiile, isegi nende omandamise järjekord oli kindlaks määratud. Shunzei seadis kõige kõrgemale «salapära ja sügavuse» ehk *yūgen*-stiili, mis eelistas vihjelisi kujundeid ja jättis luuletaja tõeliste tunnete allika tagaplaanile. Teika otsis teid võimalikult intensiivsete tunnete väljendamiseks, mistarvis olid sobivad «hurmava ilu» ehk *yōen*-stiil ja eriti *yūgen*- ja *yōen*-stiili sünteesist tekkinud «südame kohaloleku» ehk *ushin*-stiil. Viimast on ta küll sagedasti kirjeldanud, aga ilma näideteta, mistõttu mulle tundub, et mingis mõttes on see isegi tema jaoks jäänud saavutamatuks ideaaliks, mille poole tuleb pidevalt püüda, lootmata seda kunagi lõplikult omandada.

Yūgen

Kõigist Teise põiktänava koolkonna poolt väljatöötatud stiilidest on *yūgen*-stiili kõige kergem ära tunda ja kõige raskem täpselt defineerida. Tema põhilised iseärasused ei tulene niivõrd sõnavarast või teemaderingist — selle koha pealt on *yūgen*-stiili haardelulatus väga lai — vaid just luulelisest mõtlemisest ja kasutatavast psühhotehnikast. Kui seni oli luulekeskendumise eesmärk ikka olnud eristada kogu tajuimite hulgast luulealus, st just see sündmus, kujund või hingeliigutus, mille ümber ülejäänud kujundid grupeeruma pidid, ning tuletada temast kontsepti (siin: oma emotsionaalse seisundi mõiste loogilise mõistuse tasandil, aga sõnastamata kujul), siis *yūgen*-stiili eesmärk oli nimelt kontsepti vältimine, tajuimite hulga ühendamise tervikuks väljas-

Malle Antson,
«Kaasavara»,
gobelään, 1980

pool luuletaja isiksuse piire. Praktiliselt tähendas see keskendumist kujundile oma mõtte asemel. *Yūgen*-stiilis ilu ei saanud tekkida, kui luulealus oli autori enda jaoks täiuslikult selge. Lugeja jaoks on *yūgen* individuaalsem, sest ta ei püüagi tekitada temas täpselt samasugust seisundit kui see, mida koges autor. Toon mõned näited Fujiwara no Shunzei kogust «Pika sügise luulekõrred»:

*
*ploomipuu okstel
õis mis läheb kõigepealt
kevade värvi
toob mulle uue jume
see on algus see on siin*

*
*nüüd kohe kirsid
peavad minema õide
kuid juba koidab
oh seda inimsüdant
mäetipu valget pilve*

*
*õhtu tulekul
põlluveere sügistuul
läbi mu keha
seal kus laulavad põldpüüd
sügava-rohu küllas*

Putukatest
*tõesti on nõnda:
mõtteid valutav süda
putuka sumin
kumbki ei jaksa kaua
nüüd on videvik, sügis*

Jahe õhtu allika ääres
*vette kirjutat
suve järelejäänud
päevade hulga
veel on aega! mu hõlma
sasib juba sügistuul*

Yōen
Selle stiili sihiks oli, nagu ta nimigi näitab, võimalikult intensiivse iluelamuse tekitamine, mis seadis sõnavara ja teemade valikule teatavad piirid. Tsitaaditehnikat kasutati analoogiliselt *yūgen*-stiiliga, aga üksikute tekstikatkete asemel eelistati viidata tervetele ainevaldadele või mahukamatele kirjandusteostele, mis *yōen*-stiili vaimule vastasid. Põhiliselt eelistasid seda stiili naisluuletajad, kes olid saanud *yūgen*-stiilis ettevalmistuse, aga kasutasid loomulikult ka traditsiooniliselt naisluulele omaseid tehnikaid, eelkõige une- ja ilmsireaalsuse segiajamist ning loodus-

elamuste väljendamist armastusluule kujunditega. *Yōen*-stiili sobivad esindama kaks luuletajannat, kes olid mõlemad Shunzei õpilased: printsess Shikishi ja Shunzei «tütar» (tegelikult tütre tütar, kelle ta adopteeris oma perekonda). Loomult olid nad väga erinevad ja seetõttu toob nende looming välja *yōen*-stiili erinevaid tahke.

Printsess Shikishi (surn 1201)

*
*peale lillede
miski mu südamele
rõõmu ei kingi
julma puistamist nõnda
julmas rahus vaatan pealt*

*
*kevad ja sügis
peale värvide veel üks
teistmoodi tunne
jaanimardika helgist
külvikuvihma õhtul*

*
*sügaval merel
triiiviva kalapaadi
peibutustule
moodi eemalt ka teda
nägin — ja jäingi lõksu*

Shunzei «tütar» (1171?—1254?)

*
*isegi see kes
tunneb saab tormist petta
neid ploomiõisi
nende värvi ja lõhna
tuule pilduda jättes*

*
*olge mu juhiks
väikses kaluripaadis
teele asudes
sealpool uitava tuule
jälgede valged lained*

*
*lillede värvid
sügis kulutas ära
pakase okstel
läänud on aga õide
lume valge krüsantheem*

Luulemungad ja sabi-stiil
Teise põiktänava koolkonnale oli lähedane ka paljude selle aja väljapaistvate luuletavate munkade loomingulaad. Mõned neist, näiteks Jakuren, olid Shunzei õpilased. Muide olgu öeldud, et mungaseisus ei tähendanud Jaapanis sama, mida keskaegses

Euroopas. Pigem oli mungaks pügamine mugav viis loobuda aristokraatide ühiskonna keerulisest konventsionaalsusest ja XII saj arvukate kodusõdade ajal ka parim tee kaitsta oma isikut. Kloostrites elamine ja vaimulik töö ei olnud munkadele sugugi kohustuslik, paljud neist elasid sageli ruumikates ja mugavates eraklates või rändasid niisama mööda riiki ringi ja tegelesid kirjandusega. Luules esindasid nad enamasti «roostenukruse» ehk *sabi*-stiili, mis rõhutas üksinduse ja mahajäetuse meeleolusid. *Sabi*-stiili tähtsamad jooned on eredate kujundite tahtlik vältimine või kasutamine eitustes ning detailide ja lihtsuse poetiseerimine. Selle aja luulemunkadest on tähtsaimad Saigyô, Jakuren ja Jien, kes kõik on peale *sabi*-stiili kirjutanud ka muudes stiilides.

Ôpetaja Saigyô (1118—1190)

*
*ühelgi nelja
kaare kirsimäest mu pilk
kaua ei püsi
nõnda jääb süda tühjaks
nagu ta poleks näinud*

*
*lilled on läinud
nagu ka inimesed
lähevad ära
jälle saab roostenukrus
mägede pärisosaks*

Ôpetaja Jakuren (1139?—1202)

*
*roostene nukrus
isegi oma värvist
jäänud on ilma
seedreisse kasvanud mäel
hämaraal sügisõhtul*

*
*katkevad mõtted
sellest kes tulemata
aga mu aia
katnud umbrohupadrik
ootab teda ikka veel*

Endine suurülemmunk Jien (1155—1225)

*
*pärast kõiki neid
sügiseid leinast kastest
sügava rohu
küla otsib veel ainult
põldpüü rohkem ei keegi*

Fujiwara no Teika

Viimase luuletajana tahaksin käsitleda Teikat, üht selle koolkonna juhti ja kogu jaapani kirjandusloo suurkuju. Peale selle et ta arendas täiuseni tankaluule kanoonilise süsteemi ja teooria, tegeles ta ka klassikalise kirjanduse uurimisega ning tänini peetakse tema käega ümberkirjutatud käsikirju kõige täpsemateks allikateks Heiani ajajärgu proosa väljaandmisel. Tema ulatuslik päevik annab väga hea ettekujutuse XII—XIII saj vahetuse kultuurielust. Hiljem läks tema käsi kirjade pärand jagamisele, mis põhjustas Teise põiktänava koolkonna jagunemise kolmeks eraldi haruks. Ta on kirjutanud kõikvõimalikes stiilides ja püüdnud neid ühendada. Toon ühe näite kõigist kolmest kirjeldatud stiilist Teika tõlgenduses:

*
*avaras taevas
ploomipuu lõhnade pilv
nagu vinetaks
läbi lõpmatu udu
helendab kevadöö kuu
(yûgen)*

*
*kevadise öö
unede voolav sild on
äkki murdunud
mäetipul avanevaks
koidupilviseks taevaks
(yôen)*

*
*pilk ei rännates
leia koltunud lehti
ega õisi vaid
kõrkjaonn lahe kaldal
hämaraal sügisõhtul
(sabi)*

Lõpetuseks

Täpselt piiritletud kaanon ei tule luule arengule kunagi kahjuks, sest luule arengut peatada ei saa. Ta võib luuletajaid ainult oma piirides sügavuse poole suunata ja sundida otsima väljapääse kohtades, kus ta liiga kitsana tundub. Nii ka siin. Teise põiktänava koolkonna teooria võis välja kujuneda ainult sellise luulekultuuri tingimustes, mis nii autoritelt kui lugejatelt eeldas kõrget haridustaset ja minevikupärandi tundmist, aga ka peent vaimu ja tundlikkust, mida hea luule võis ainult veel kaugemale edasi arendada. Ja see ongi üks luule põhiülesannetest.

Malle Antson,
«Leegikiri»,
pindpõime, 1984

ANU RAUD

«KAASAVARA» MALLE ANTSONILT JA KAASAVARA MALLE ANTSONILE

Kui Malle Antson 1980. aastal vaibaga «Kaasavara» kunstipubliku silma ette astus, pani noor autor end otsekohe oma veenva kunstisõnaga maksma. Selles oli kujundileidu, ehadat emotsionaalsust ja rahvusliku armastust ning tundmist. Oli oma suhtumise otsest ja siirast näitamist, hingelähedase ainevalla ja loomingusuuna leidmist. Nii vaiba pealkirjast kui ka vaipa kootust oli selgelt välja lugeda, et autori jaoks kalleim ja väärtuslikem kaasavara eluks ja loominguks on rahvakunst, vaarvanemate teadmised, elu- ja töötarkus, oma rahva värvikaardi teatepulgana hoidmine, edasikandmine ja -andmine. Kuigi vaibal «Kaasavara» näidatakse seda ellu kaasavõetavat ja -viidavat vara maiste käegakatsutavate kinnaste, kapukate, küütkuubede ja särkide kaudu, on tunda selle vara suurt vaimsust. Kaasavara näib olevat armastus, tarkus, tundmine ja teadmine. See vara on mineviku mäletamine, oma rahva ja rahvuse sügav austus, unistus tema järjepidevusest ja igikestvusest. Kõike seda on vaibalt veenvalt välja lugeda. Noore kunstniku peaaegu et täistabamus sai 1980. aastal Balti liiduvabariikide noorte tarbekunstitriennaalil ühe peapreemia.

Edasi. Iga aasta lükkis Malle Antsoni kudujaõrmede vahelt meie väikese maa suurde vaibakaasavara-kirstu juurde ühe või mitu uut vaipa. Üksteise järel, vastavalminutena ja sõrmesoojadena oleme ka aasta aasta järel neid näinud vabariiklikel tarbekunstinäitustel. Nii sündisid üksteise järel vaibad «Õpetus» ja «Ornament» 1981, «Eesti klassik» 1982, «Sõiduvaip» 1983, «Leegikiri» ja «Aidavaip» 1984, «Unevaip» 1985. Kõiki neid vaipu korraga võisime vaadata Malle Antsoni personaalnäitusel 1985. a kevadtalvel Tallinna Kunstisalongis.

Kui mõelda ühekorraga kõigile neile kindlalt ühesuunalise mõtteliikumisega vaipadele, näem ühtaegu sügavalt rahvuslikku ning läbi selle ka isikupärast ilma- ja elunagemist. Kasutatud mustri- ja värvimotiivid on otse rahvakunstist — kaheksakand, mitmeti ja värvilapiliselt jagatud romb ja ruut ning ristimärk. Etnograafilised rahva vaibad on nendesamade motiividega kirjatud, lisaks veel lihtsad ja sõbakirjatüübid. Figuuri peaaegu ei esine. Kuid suur osa Malle Antsoni vaipu on figuraalsed. Autorile on omane romanti-

line tahtmine otsida ja leida ideaali, austus kultuuripärandi vastu, rahvushõnguliste loovisiksuste, oma ala meistrite ja meisterlikkuse vastu. Seetõttu on mitmedki tema vaibad pühenduse või salapärsusega Helmi Tohvelmanile («Teeline», 1981), Hando Runnelile («Eesti klassik», 1982), Jaan Kaplinskile («Kodukäija», 1982), Anu Rauale («Õpetus», 1981). Neile figuraalsetele vaipadele on omane oskuslik figuuri vaipa sulatamine tervikut lõhkumata.

Figuraalsetest vaipadest tahaks eriliselt esile tõsta Tamara Habichtile pühendatud «Sõiduvaipa». Talvepimeduse ja lumevalguse õnnestunud koosfoonil näeme vaibast välja- ja ärasõitvat rege rõõmsamuustri- ja värvivaibaga korjul ning auväärsed suurrätti mässitud esiemasid lahkumas, sooja käe ning käpikuga veel õnnistavalt viimast lehvitamas. Eriline, meie maale nii omane talveõhtu meeleolu. Ja jäljed jäävad — justkui igikestvad mustrikirevad reejäljed jää ja lumel. Ju jäid ka noore kunstniku hinge jäljed auväärt etnograafi Tamara Habichtiga rahvakunsti jahikäikudest Hiiumaal.

Malle Antsoni vaipu silmamälus meenutades märkad autori meelismõtet — lennulisust ja lendlevust. Eks hõlju ja lenda kogu vara «Kaasavara» vaibalgi. Tuleb veel meelde üliõpilasaegne vaip «Tuulemehed» 1977, kus Põhjalamehe-kujuline tuuleil üle karge talvemaastiku lendab. Vaibas «Teeline» on tunda nukruse- ja armastusevarjulist Helmi Tohvelmani lendlevat äratantsu, maise ja taevase sõrme puudutust, suurrätti tiibadeks kasvamist ja lendu. Lendab ka toonekurg leegikirjalisel ja kireval «Läänemaa» vaibal. On tunda tabamatu tabada tahtmist, ka kiirelt kadu- ning kaugemale lendava rahvakunsti lennult püüdmist.

Malle Antsoni vaibad on kirkad ja rõõmsavärvilised. Armastatuim värvikombinatsioon on mitmes toonitugevuses lambahallid ja mustad koos säravrõõmsate värviliste motiividega. Kõige suurem värvisugulus on Läänemaa ja Põhja-Eesti kirkavärviliste aniliin-värviaegsete vaipadega. Rõõmsad selged otseütlevad põhivärvid lambatumeda foonil.

Malle Antsonist rääkides jääb midagi vajaka, kui teha juttu ainult tema loomingust, vaibavärvidest ja -kujundeist. Olles sügavalt

veendunud rahvakunsti algallikate asendamatuses tänapäeva professionaalse kunstniku jaoks, õpib ja täiendab ta end pidevalt. Ja ka õpetas — rahvakunsti Tartu Kunstikoolis. Seetõttu on tal tihedad sidemed Tartu Etnograafiamuuseumiga, kus ta oma teadmistele lisa saab ja kuhu õpilasi oma silmaga rahvakunsti vaatama viib. Käesoleval aastal oleme ühiselt olnud kolme Kihnu juubelinäituse kujundajad koos- ja kaastöös Etnograafiamuuseumiga. Üks neist oli Tartus, teine Tallinnas, kolmas Kihnu saarel. Malle Antsonil on tihe kontakt mitmete etnograafidega ja ka rahvuslikus laadis töötavate vanema generatsiooni vaibakunstnikega. Loominguline mõttekaaslane annab noorele autorile tuge.

Hingetulisel mõtleb ta ikka samal teemal, süveneb ja jõuab üha sügavamale. Võib ju öelda, et tõsise pika kirja kirjutamine on tänapäeval jäänud haruharva esinevaks. Kuid pikemalt kodunt äraolemise peale võid tules leida paraja peotäie Malle kirju. Kirja kirjutamine on temale ilmselt treening mõtteid selgemaks sehitama, kirjasõnas eneselegi üht-teist selgemaks saama.

Kui nüüd siinkohal mõned Malle Antsoni mõttekillud ja lausekatked kokku lükiks, saaks ehk kamalutäie otseütleliste kaudu noorele vaibaautorile sammu lähemale.

«Rahva varasalv on ammendamatu. Igaüks lisab oma. Seepärast peab iga uus põlvkond ikka ja jälle uuesti rahva-

kunsti algallikate poole pöörduma. ... Kas oleme ikka suutnud omandada kõike, mida võiks selle maa rahva keeleks, kunstikeeleks nimetada. ... Ja kui me suudame õppida nägema, annab algallikate tundmine meile veelgi enam — mitte ainult käsitööstehnikat ja kõrget kunstitaset, vaid veel midagi palju üldisemat: suunab meie eluhoiakut säästlikumale, kokkuhoidvamale, täiuslikumale maailmanägemisele. ... Loominguline mõttekaaslane on midagi erakordset, kokkuliitvat, siduvat. ... Olen aegamööda õppinud rahvakunsti tundma, hoidma, armastama. Arvan, et seda väljendavad ka minu vaibad. Jah, kahjuks ainult seda. ...»

Niimoodi, Malle, see just päris ei ole. Kuid sinu enesekriitilises ütlemises on ka õigust. Ehk tunned sa veel rahvakunsti liialt ühe kandi pealt, tema punasäralist ja pühapäevasemat poolt. Aga ka kõik hallid ja kurvaohu ja kaunis värvita värvid on ilusad. Mida rohkem ja põhjalikumalt sa kõike tundma õpid, seda vabamalt saad sa ringi käia esiemade rikka kujunditähestikuga ja värvikaardiga. Aega ju on. Midagi peabki juurde tulema ja muutuma. Sinu viimane vaip on «Unevaip». Sügav kosutav uni värvikirka vaiba all. Sul ongi vist praegu väike kudumispaus. Pärast «Unevaipa» ootame selge silmaga väljapuhanud ärkamist, mis lubab sul näha ja märgata veelgi enam kui seni. Ja meile näidata — uusi vaipu!

DIXI

PAAVO KIVINE

Noorusega rääkida? No ei ole see lust, kust otsast ka ei vaataks. Ei taha sa olla dotseeriv — mis naeruväärt, kui impotent õpetaks noorele armastuskunsti. Ei taha sa olla deklareeriv — ajal, mil niigi loosungeid kokku rullitakse; lootkem. Aimag, et mälestusi heietada ei või hoopiski — ja ongi kõigi su võimalustega aamen. Peale omaette pobiemise. Mis muud üle jääb, kui tahad hulgas olla. Ja tahad.

Hiljaaegu kolisin. Muidu elada ikka juba saab, aga raamatud on veel kastides ja mitte ei mäleta, mis kus on, palu või toimetajatöölt palgata puhkust, kui ŌSi üles ei leia. On mälu! Mis on elu muud kui kolimine ajas. Ja enamikku juhtunust ei mäleta. Enamik ehk ei väärigi mäletamist, aga mõnest ajast

on seda enam kahju. Vanaema läks üheksakümne kaheksaselt nii selge mäletamisega et hoia, ise räägid igas pidulauas samu olnud lugusid. Ühed ajalaekad juba loksuvad lahtikinni käimisest, suurem jagu oleks nagu kinni kiilunud, tont ise teab, mis neis peidus on.

Ise mina teen ja ise mina maksan, praalis üks kodukandi mees. Ise mina liigitan: arvan, et mul on liha-mälu. Mis ka muud kadunud on ja leidmata jääb — ihu mäletab. See on vist madal mälulüük? Mäletan väga halvasti inimeste nägusid, nimesid ja tegusid, terveid aastaid omaenda elust vaimse tundlemise pinnal, paljusid loetud raamatuid. Loetelu võiks veel jätkata, aga asjatundjale aitab diagnoosi panekuks sellestki. Seevastu, ütled seda diagnoosi peljates ülearu kõvasti, seevastu mäletan äärmiselt selgelt külma savimuldset kõõgipõrandat lapsejala all, pih-

kude liig kramplikku hoiet kuuse ladvaokste ümber, lõõgijala täpselt doseeritud pinget pealelõõgigi, keha kõigi lihaste mässu jalgrattasõidu õppimisel, ihu ahastust, ja joovastust, kui ainsa lihaskiu vaevumärgatav pinguldamine sundis raske sõiduriista kuulekalt sinna, kuhu sa ta sihtisid, nähes prügi, rohukõrsi ja sitikaid möödapääsmatult kadumas ta laia esikummi alla ja kogedes kulgemise rõõmu — jah, vist ükski hilisem oskus ei ole võrdlemisväärt; käeranne mäletab võrkpalli, kael külma ja ülearu rasket kuuli, käsivars ühtäkki sulgerget lepakeppi, mis maandus tädi majaknas, aga aitab. Kogenu teab ise, ja mis teisi naerutada. Neid, kellele vaim on kõik ja liha madal, kellel vist lapsedki tehakse ja sünnivad kuidagi teisiti.

Aga eesti kirjanduse suur daam Aino Kallas kirjutas 16. mail 1917 päevaraamatusse Eino Leinost: «Kummaline, meie vahekorde oli hingeliselt nii kõrgel tasemel ja ometi põlevad mu veres just need mõned lahkumissuudlused!»

Ja päev hiljem: «On's kogu, kõige romantilisemgi armastus ikkagi ainult primitiivne vaist?»

Kõlab siin nõrdimus või rõõmuhõise või mõlemad?

Ajalugu tunneb neid, kes nõdra haige keha kiuste suutsid luua suurt. Tavalisem on, et keha dikteerib meile olemise ja suutmise. Elame keha diktaadis. Endine spordimees teab seda täpselt, võib kirjeldadagi. Ja üllatub seda tehes ise, mil määral on ta teiseks saanud. Veel noor mees, tunneb ta nüüd teisiti, aistib teisiti, langetab teisi otsuseid kui too aastatega täies suutmises noormees, äärepealt usuks, et teine mees. Mis enne võimalik, tundub nüüd võimatu, kui enne kargasid üle, siis nüüd lähed ümber, usk lahjened sooviks, teravad piirjooned ähmastuvad, vaikiv tegu asendub tasapisi lobisemisega... Kas enam roniksid puu latva? Mis latva, hoidud ülepea kõrgetest kohtadest. Sellisel imelikul hirmul peab olema füsioloogiline põhjendus, küllap eritad seda hirmu reaalsena läbi ihupooride, nii et saaksid kogu küla koerad endale kallale. Kui nad oskaksid puu otsa ronida. Ja paras oleks, kui oled ihult ja hingelt teine, v a l e mees.

Aga tahaks, üle aastakümnetegi tahaks kangesti olla õ i g e.

Noorel on see võimalik. Tal on selleks otse meeletud eeldused. Kui oleme ausad, peame tunnistama, et õieti mitte miski ei sunni heolumaailmas kasvavat noort kasvama vaimselt. Koolis käima saab teda sundida, enamaks mitte. Vähesed tunnevad vaimseks kasvuks sisemist nalga, «teadmisanu», seda ei stimuleerita ka väliselt. Tundekasvatusest ainult räägitakse. Õpi, saa paremaks, ole õigem! Miski peaks selleks sundima, tagant

tõukama või eest tõmbama. Paljale sõnale on see liig ränk töö, temal on ammu võhm väljas.

Keha kasvatusel, kasvatuse kolmandal nurgal, on kõige enam vedanud — ta saab toetuda millelegi reaalsele, kombatavale. Elusorganism areneb liikumises, ta kirjutab seda ise endale ette. Pakub seda enamasti mängulises, meeli kõditavas vormis. Kes julgeks väita, et juba vastsündinu ei tunne oma liigutuste mõnu? Aga võib-olla isegi veel varem, mis ta muidu seal madistab? Veel enne, kui ta on kuulnud hundist või mutist, teab laps, mis ta käed-jalad suudavad, milles ta võib neile loota. Veel enne, kui ta on kuulnud Undist või Mutist, teab laps, mis ja kes on ta omasuguste keskel kehasuutlikkuse mõõdupuu järgi, oma mängu-maailmas. Võib «tunda» ütlemata kaunisti, aga kes mängu reegleid ei järgi, jääb kõrvale. Võib olla kui tahes «tark», kurb küll, seegi siin ei maksa. Isegi kui tundekasvatuse või hariduse viljad oleksid selles seltskonnas hinnatud, aga seda nad ju pole, isegi siis oleks neid näiteks aastaga võimatu märgata. Ihu harimisel on. Kõik, mis keha heaks teed, toob stopper, sentimeeter, kaal sulle kombatavalt kätte. Uhad trenni teha — lähed paremaks. Või ilusamini: teed tööd, tuleb tasu. Sellist otsest sõltuvust pole noor varem nii selgelt kogunud üheski oma tegevuses, ja kui ta ka kohe ei aima, et on juba saanud elu elamise peamise reegli, siis kordab iga treening ja võistlus talle seda ikka ja jälle, kuni ta taipab. Ja märkab ehk edaspidi pruukida mujalgi. Ka peab lisama, et eetilised õppetunnid on ta saanud tasuta kaasandena. Jah, see on kool, kus Pipi Pikksuka sõnade järgi lapsed uluvad, kui koju peavad jääma. Sest seal ei pakuta neile mitte ainult liha drilli, ei kasvatata ihu jakobiinlasi ega vaimu vaenlasi. Õigemini: ei peaks seda tehtama.

Kui ka siinkirjutaja näib spordi kiituseks laulvat, ei pea ta end kinnimastud nurga-advokaadiks. Mis on tema töötatud maal vale, seda näeb temagi valena. Aga nagu ikka, ei tulene see vale mitte usust, vaid usu teenritest. Kus iganes aade on ilusam ja ligitõmbavam, seal parem põli saamalistel. Sporti ei saa ega tohi muu elu kohale võie üle asetada. Võib vaid näidata, et õ i g e eeldused on spordis silmanähtavamad kui mujal. S p o r d i s õ p i m e t i n g i m u s t e t a j a g u s a a m i s e p a r a t a m a t u s t. Ja spordis on unikaalne võimalus seda jagusaamist ülitäpselt mõõta. Igal pool mujal on see võimatu.

Muus on sport loomulikult mäng nagu iga teinegi — kunst, kirjandus, muusika, teater jne. Me oleme ühte verd. Me ei peaks üksteise vastu astuma. Kolmekümnendail aastail näis kunstirahvale, et spordi arvel tehakse neile liiga. Võib-olla milleski tehti. Päevakajalist

avalikkust on sport tõesti ikka rohkem pälvitud, kuid sportlase-elu on ka lühem. Aga mitte selles ei peaks me end omavahel võrdlema. Tipptasemel on spordi- ja kunstimeister nii loomeprotsessis kui taotluses ühte nägu, on kaugelt sarnasemad kui esimene reasportlasega ja teine reakunstnikuga. Küllap on kirjutamine ränk kui sõnnikuvedu, aga tree-ningi võib hullusti vaimu peale käia. Nii nagu kirjanik jätab tükkaaval parimat endast oma teostesse, niisamuti raiub sportlane tree-ningutel ja võistlustel kildhaaval endast maha inimlikku kudet. Mis järele jääb, ei pruugi olla kaunis, kuid on ülimalt tõhus.

Reasportlasele on raske asuda meistriga ühele stardijoonele sooviga: antagu mulle muu osa kätte ja lastagu mul minna! Spordis ei tunta suhtelist võrdlust, kes võistleva läheb, peab võistleva absoluutse tasemega. Vähe-malt algul peab igamehe siht olema saada parimaks, muidu pole üritamisel õigustust. Tõsi, nüüdsel ajal on spordipõllulegi ilmunud rentnikud, kes ei ihka muud kui ära elada nii hästi kui võimalik, kättesaamatut ihkamatagi. On ka, kes neid ülal peavad.

Menukirjanikul pole aga ehk mõtteski olnud Tammsaarega võistelda. Talle antagu ta raha kätte ja ta läheb jumala rahuks. Kummalisem tuleb! Tema tiraaž, tema luge-jaskond garanteerib talle suurema töötasu kui

meistrile. Tal õigupoolest ei olegi kohustust saada suureks. Talt ei nõutagi maitset. Ta on orienteeritud kesktaasemele meis, isegi mada-lale meis. M e i e toidame keskpärasust enam kui meistrit! Ja see ei ole spordis küll võimalik. — Ärge öelge, et juba on.

Olmekirjandusest on küllalt kõneldud, toogem võrdluseks lause spordi poolelt. Male-suurmeister David Bronstein (koos kaasauto-riga) kirjutab:

«Me tahame lugejaga jagada meid haaranud ärevustunnet, mille on esile kutsunud malesse tunginud praktitsismi, ratsionalismi ja käsitöölise vaim, sündinud suures males valitsevast armutust sportlikust võitlusest ja olles samal ajal kes teab milliste nüüdiskul-tuuri sügavamate seoste kajastusi. Me leiame, et see tendents peidab endas tõsisit hädaohtu malekunstile, meie armastatud mängu eeti-lisele ja loomingulisele küljele.»

Ja tsiteerib K. Paustovskit: «Inimest ei kutsuta iial üles käsitööks. Inimest kutsutakse üles vaid täitma oma kohust ja suurteks ette-võtmisteks.»

Eks oleks igal vanal tegijal, olgu ta kirja-või spordimees, ütlemata kena näha, kuidas ei miski muu kui noor kirk viib edasi maailma, ja armas kuulda veidi tüdinud ja iroonilist: «Ära pabista, vana.» Näinud-kuulnud, suleks ta lopsti suu.

MEIE INTERVJUU

BETTI ALVER:
«Mu hingevõlg...»

Betti Alver on üpris harva soostunud intervjuusid andma või ankeetidele vastama, üldse end mitteilukirjanduslikus vormis avama. Kõige ulatuslikumaks on jäänud vestlus E. V. Saksaga 1936. a «Loomingus» nr 2. Lähemast ajast leiame «Sirbist ja Vasarast» (24. märts 1978) Sirje Rautsoo ning «Literaturnajna Gazeta'st» (2. märts 1983) Ressi Kaera usutluse. Esimene seostub eelkõige «Lendava linna» käsikirja valmimisega, teine on hõlmavam, sidemeks omavahel «Lendava linna» pealkirja kujund ja Puškini nimi. Et ka viimane intervjuu väärib Betti Alveri loomingu uurijate ja lugejate täit tähelepanu, on põhjust seda eesti keeles ära tuua. Kasulik oleks luuletaja mõtteavaldused, mida ilmunud kümmekond, koondada ja ühiselt avaldada. Tõlk.

Eesti luule hämmastav eripära: folkloori parema osa on loonud naised, nad on kõigil aegadel suuresti kujundanud eesti luule näo — Lydia Koidula, Anna Haava, Marie Under, Kersti Merilaas, Debora Vaarandi, Aira Kaal, Minni Nurme, Ellen Niit, Viivi Luik...

«Kuidas te seda seletate?» pärin Eesti NSV rahvakirjanikult ja kolme kirjandus-preemia laureaadilt Betti Alverilt.

«Seda ei saa seletada. Nii nagu ei saa seletada, miks ühtedel rahvastel on vähe või pole üldse häid naisluuletajaid, aga teistel on neid palju. Mulle ei meeldi jagada luulet meeste ja naiste omaks. Hing ei kanna seelikut ega pükse. Luule on üks, kui ta on sügavalt inimlik.»

Vaimse alge, headuse ja ilu rõhutamine inimeses — kõik see läbib Betti Alveri enda loomingut. Üleliidulisele lugejale on tuttavad tema luuleraamatud — «Звездный час»,

«Дети ветра», «Поэмы».* Tema viimane kogumik eesti keeles kannab pealkirja «Lendav linn».

Mida sümboliseerib raamatu ebatavaline pealkiri?

«Igavest liikumist, lendu, otsingut, inimese püüdu kõrgusse, täiuslikkuse poole. Kõiksus on lõpmatu, inimene liigub üha kaugemale reaalse maailma tunnetamisel, mitte miski ei peata teda sellel teel. Teadus ei saa ja arvata-vasti ei suuda kunagi maailma täielikult ära seletada, anda lõplikke definitsioone: täiuslikkust pole, on igavene püüd täiuslikkusele. Aga luuletajale peab jääma ruum uute maailmade avastamiseks. Peab olema maak ja sisemine põlemine, et seda ümber sulatada. Vaja on kõike — puid, äikest, pakast, kevadist haprust. Mind haarab elu rikkus ja täius...»

Kas mitte sellest pole B. Alver kirjutanud oma luuletuses «Tähetund»:

«Kas tead, mis heldemaks teeb tasapisi?

Miks julm ei olda iial juhtumisi?

Miks tulukene tuisööde kestel
ei kustunud, ei kustu inimestel?»

Betti Alver arvab, et igas inimeses peitub looja, on ainult tarvis osata annet avada.

«Milline õnn, et inimesel on mõistus, vaim, hing. Me võtame seda kui midagi iseenesest-mõistetavat, aga see on ju ime! Füüsiline tervis on väga tähtis, aga veel tähtsam on vaimne säde: see toob valgust ja rõõmu. Ma olen tänulik neile, kes kas või natukenegi on teinud selle maailma heaks. Ei tea, millises pimeduses oleksime ilma nendeta. Aga erilise austus kuulub töönimesele. Poemis «Mustjalg» püüdsin ma luua just sellist kaju. Maailm püsib temasugustel, ta ei otsi mitte välist heaolu, vaid kestvaid väärtusi.»

Te olete korduvalt nii luules kui suusõnal välja öelnud mõtte, et inimene ei tohi leppida ja olla rahul sellega, mis on saavutatud.

«Jah, enesega rahulolu tasub karta, sest see on võrdväärne paigalseisu, surmaga. Täielikum elu on minu meelest elu võimaluste piiril. Ma pole kunagi tahtnud, et miski tuleks mulle kergelt kätte, ei elus, ei loomingu, ei armastuses. Ma pole kunagi ihaldanud kergest kuulsust, odavat edu. Luuletaja päris-osa on kogu hingest, kogu oma olemusega võidelda inimeste hüve eest, seista oma ideaalide eest. Kirjanduse tervendav mõju tugineb kindlale eetilisele, kõlblisele alusele. Ja muidugi peab kirjanik alati seisma oma kutse ja meisterlikkuse kõrgusel. Teisest küljest, jumal

hoidku liigse «õpetatuse» ja estetismi eest. Need võtavad kunstilt elu elusa hinguse.»

Mida te hindate inimeses kõige rohkem?

«Sisemist telge, hinge ja vaadete kindlust, mis ei luba painduda iga esimese tuulehooga. Kui luuletajal puudub see telg, siis pole ta võimeline täitma oma ülesannet.»

Betti Alverit peetakse selgelt rahvuslikuks luuletajaks, kuigi tema looming on lähedane ja mõistetav teistele rahvastele nii meil kui välismaal, teda tõlgitakse palju.

Kuidas te määratlete enda jaoks rahvusliku mõistet kirjanduses?

«Rahvuslik kirjanduses — see pole temaatika ega etnograafilised või ajaloolised elemendid. Rahvusliku sihilik allakriipsutamise ei veena alati. Iga suur kirjanik on rahvuslik sõltumata sellest, kas ta seda tahab või mitte.»

Kriitikud on korduvalt ära märkinud harmooniat teie luules, mõistuse ja tunnete tasakaalu. Aga teie ise, kumba eelistate: aru või südant?

«Annand eesõiguse südamele, elavale ja värisevale. Mõistuse ülesanne on kaitsta südant, kõige kallimat, mis meil on, et ta ei nõrkeks, hoida teda ohtude eest, mis varitsevad pimedates püüdisraudades.»

«... see on kuum ja punavoogav, see on mure-mahutu,

see on tuksuv inimsüda, igavesti rahutu.»

Kas olete rahul sellega, mida kirjutanud?

«Kui oled end tervenisti pannud sellesse, mida loonud, kui näed vaeva ja otsid ja äkki leiad — see on rõõm. Aga ka siin peab kartma ohtu, mida nimetan autoripimeduseks. Luuletajal on raske otsustada oma loomingu üle, seda teevad teised. Parim kriitik on aeg, ta sõelub välja kõik mittevajaliku ja väärtusetu.»

Ainult nii suurele luuletajale nagu Betti Alver on jõukohane teha eesti lugejale kättesaadavaks Puškin. «Jevgeni Onegini» tõlge on ilmunud juba 4 trükis. Varem on Betti Alver tõlkinud «Vaskratsaniku», «Poltaava», hulga luuletusi.

Mis tõi teid Puškini juurde?

«Puškini juurde jõudsin juba lapsena. «Jevgeni Onegin» lummas mind, see on noore ea kiindumus. Mida aeg edasi, seda enam sain Puškinist aru, seda tugevamini tema geenius võlus, köitis stroofide kergus ja sära ühes mõtte sügavusega, kaaluka sisuga. Kui mulle Puškini 100. surma-aastapäevaks tehti ettepanek tõlkida «Vaskratsanik» ja aastaid hiljem «Jevgeni Onegin», tundus, et seda teha pole võimalik. Tulid meelde Kornei Tšukovski sõnad selle kohta, et luule täpne vahendamine ühest keelest teise on peaaegu mõeldamatu; kui see osutub võimalikuks, siis sünnib ime. Kartsin, et ei tule toime. See oli väga raske ja vaevanõudev töö. Tulingi järeldusele, et päris täpne tõlge pole tõesti mõeldav.

* Звездный час: Стихи и поэмы. «Сов. писатель», Москва 1973; Поэмы: Хлеб. Великая судь. Босая Нога. «Ээсти раамат», Таллин 1976; Дети Ветра: Стихотворения и поэмы. «Худож. лит.», Москва 1979. — Tõlk.

Hoolikalt valisin välja kõige hädavajalikuma igast salmist, selle, millest ei tohi loobuda. Ülejäänud ammutasin ajastu õhustikust, teose enda vaimust. Leidnud enim lähedased väljendid eesti keeles, lõin mõnikord ka uusi, mis märkamatu ja orgaaniliselt teksti sulasid. Mind toetas põlev huvi Puškini vastu. Maailmas on palju häid luuletajaid. Väga häid — üksikud. Puškineid — üks.»

Saatust on kinkinud luuletajale maailmataju kustumatu värskuse, pideva uuenemise võime. On raske uskuda, et Betti Alver on

läbinud poole sajandi pikkuse loometee, et 75. juubel on juba seljataga.

Mis sisustab teie elu praegu?

«Lõpetamata luuletus. Kogu mu tähelepanu on keskendatud talle.»

Mitte kõik pole veel tehtud. See tunne, vastutustunne aja ja lugeja ees, oma kutsumuse ees, ei jäta Betti Alverit.

«Kas üal saab tasa mu hingevõlg?» — see on rida hiljuti kirjutatud luuletusest, mille pealkirjaks ongi «Võlg».

Juttu ajas Ressi Kaera
Tartu Tõlkinud Enn Lillemets

LUGEJA KOOL

III AIN KAALEP

Olen püüdnud lugeja tähelepanu pöörata sellele, mis kasu on teadmises, kuidas ja kus lugemisel kasutada kuulmis- ja nägemismeelt. Nüüd võiks kerkida küsimus, kas poleks lugejal vaja teritada ka ülejäänud kolme, niisiis kompimis-, haistmis- ja maitsmismeelt: niimoodi oleks siis hõlmatud tema meeleline, sensuaalne olemus üleni. Ega see küsimus päris mõttetu olegi. Ainult et ühtpidi ta juba väljub sõnakunsti piirkonnast (meelte erksust läheb vaja kõikjal), teistpidi puudutab pigem kirjutajat kui lugejat. Suur hispaania luuletaja Federico García Lorca ongi poeeti kui sellist nimetanud «oma meelte professoriks» ja reastanud ka meeled ise vastavalt sellele, kuivõrd nad poeeti tema töös teenivad: rida algab nägemismeelega, järgneb kompimis-meel(!) ja alles siis kuulmine, haistmine, maitsmine. Lugejal on ju seda teada huvitav, see aga, kellele niisugune teadmine peaks olema isegi vajalik, on ikkagi luuletaja ise.

Seda märkinud, võime nüüd vist meeled jätta sinnapaika, nendest edaspidi kõneldes vajadust mööda.

*

Siiamaani, nagu näete, olen küll üldiselt kõnelnud kirjandusest ja sõnakunstist, kui aga jutt vähegi konkreetsemaks on läinud, siis olen näiteid otsinud luulest, värsikunstist. Kas on see olnud juhuslik?

Ei ole. Sellel menetlusel on olnud kaks põhjust, üks ajalooline, teine olemuslik.

Kirjandus algab ikka luulega. Kui võib-

olla ka mõne kirjanduse ajaloo päris-algusest nii värss- kui proosatekste on säilinud, siis on ikkagi olnud selge, et kunstile omaseid taotlusi vahendavad esimesed, kuna teised on olnud tarbetekstid. Laulikud ja jutustajad olid küll mõlemad juba iidsetel aegadel olemas, aga esimeste loomingu hinnati kõrgemalt. Mida meeles tasus pidada ja järelepõlvedele edasi anda, sai laulu kuju, värsistati. Nii et mõistagi hakati laule kirjagi panema enne kui jutte, pajatusi, õpetusi. Kunstiline proosa tekib alles valmis saanud, küpses kultuuris, teinekord hiljemgi: siis, kui kultuur juba väsima hakkab (nii juhtus näiteks vanakreeka ja rooma kirjanduses). Aga vähe veel sellest! Kui suudame manada vaimusilma ette mingi panorama maailmakirjanduse ajaloost ja siis püüame loetleda neid kaheldamatuid tippe, mis selle panorama üle kõrguvad, niisiis kirjanikke, kelle looming siiaamaani on oma tähendusrikkuse säilitanud, leiaime, et valdav enamik neist on poeedid. Klassikalise prosaiste saaksime nimetada eeskätt viimaseist sajandest. Ent samade sajandite klassikaliseks hinnatavate poetide arvu ei ületa ühelgi juhul nendegi arv. Ja peale selle: me ei tea ju, kas meie hinnangud sajandite mõõtmeis kuigi kaua vastu peavad; klassikute praegust nimekirja lühendab aeg igal juhul ja kogemus tikub viitama sinnapoole, et pigem ikka prosaistide osas. Nii et maailmakirjanduse ajalugu näitab küll, et luule on proosast kaalukam.

Aga kui jätta igasugune ajalooline apelleerimine kõrvale ja tõepoolest pingutada küsimuse olemusliku mõistmise suunas, olugi see raske? Jah, kõiki veenva ühtse tulemuse saavutamise ei krooniks niisugust pingutust ühelgi juhul. Siiamaani on ju jäänud saavu-

tamatuks isegi ühene vastus küsimusele, mis on luule. Definiitsioonid on olnud pigem kirjeldavad, nii umbes, et luuleks nimetame teoseid nagu Homeroose eeposed, Charles Baudelaire'i lüürika ja August Alle epigrammid (liialdan muidugi omajagu; usun siiski, et asjakohaselt). Aga luulet ennast defineerimata ei saa tema kohta midagi olemuslikku öelda tõepoolest.

Sõندان lähtuda ameerika poeedi Ezra Poundi kalambuurist, mis luule definiitsiooni minu arvates peaaegu asendab ja mis ka vist võrdlemisi paljudele vastuvõetav peaks olema. Eestindatuna näeks see välja nii:

luule=Dichten

Kalambuur seisneb nimelt selles, et saksa-keelne sõna Dichten tähendab niihästi 'luuletamist' kui ka 'tihendamist'. Niisiis: luule on tihendamine. Luule on tihendatud sõnakunst. Aga proosa? Järelikult see osa sõnakunstist, mille olemuslikuks omaduseks tihendamine ei ole.

Proosa positsiooni mõeldavad kaitsjad hüüaksid nüüd ärritatult: hea proosa on alati tihe! on olemas ka hõredat luulet! Ja kui nad tõepoolest nii hüüaksid, võtaksin julguse kokku ja vastaksin: aga halb proosa on ka proosa, mis siis, et halb! Aga hõre luule ei ole üldse luule, isegi mitte enam halb! Ja küllap kuulutaksid nemad seepeale umbes nii: see pole enam kellegi jutt, sina oled ise poet ja selles asjas lihtsalt erapoolik!

Jätkem see vaidlus siinkohal pooleli, leplikult osutades sellele, et värssteosed on esiteks lühemad, teiseks nii või teisiti mingite selliste vorminõuete raamides (olgu tegemist või vabavärsiga), mis neid igal juhul sunnivad tihedamad olema, nii et siis lõpuks on ka tõenäoline, et üldjuhul võiks nende esteetiline efekt tõhusam olla. Kas niisugunegi arutus tohib objektiivsusele pretendeerida, ei ole päris kindel. Minu eesmärgiks oli aga ainult põhjendada seda, miks ma siiani olen kõnelnud luulest rohkem kui proosast. . .

Et nüüd tasapisi just proosa juurde minna.

*

Eelnev oli öieti väike kõrvalepõige, ekskurs, aga ilma selleta olnuks raske asuda järgmise teema juurde. Tahan nimelt kõnelda kirjanduse emotsionaalsusest. Sel määral, kui see teema lugeja kooli õppekavas oluline võiks olla.

Väga oluline see ei ole. Tundmused, emotsioonid on see osa inimhingest, mis õpetamisele allub õigegei tõrksalt. Seda, mis kaasa süündinud ja edasi kasvanud ikka pigem elukooli enda kui haridusasutuste õppetundides, ei saa põhiliselt enam muuta. Seda saab ainult mingil määral kujundada, kõike head soodustades, kõike halba kõrvale tõrjuda püüdes.

Kooli kooliks, igatahes ei ole põhjust kahelda, et kõigile inimestele on tuttavad nii rõõm kui kurbus, nii armastus kui viha, nii imetus kui kadedus, nii aukartus kui põlglikkus jne, jne, jne. Need tundmused on omased nii kirjutajatele kui lugejatele.

Iseasi on juba see, kuidas suhtuda inimhinge tundmuslikku osasse kirjanduse väärtustamise mõttes. Kas kirjandus on seda väärtuslikum, mida jõulisemalt ta äratav lugejas tundmusi, ütleme, näiteks neid kaheksat, mida üleväl nimetaksin, või ka ainult mõnda neist?

Mõnikord on niisugust väärtusmõõdupuud tõepoolest lausa ainsana kasutatud. XVIII sajandil levis Euroopa maades kirjandusvool nimega sentimentalism, mille nimigi märgib tundmuslikust. Algselt oli see reaktsiooniks valgustusajastu filosoofilisusele: kirjanduses nähti põhiliselt ainult ideede propageerimise vahendit, hoopis kõrvaliseks jättes inimhinge keerulisuse ja vastuolulisuse kujutamise. Selle vastu tekkiski protest. Samuti äratas protesti see, et tollane põhiline kunstisuund, klassitsism, pidas kirjanduse põhimustriks antiikkirjandust, muide seda õige ühekülgsest tõlgitsedes. Mis oli lugejate massidel — jah, nüüd oli lugemisoskus tõesti juba massiliseks saanud — tegemist mingi Trooja sõjaga, kui Euroopa maid, juba teisi maailmajagusi vapustasid sellised sündmused nagu Seitsmeaastane sõda või Ameerika kolooniate vabadusvõitlus! Homeroose ja Vergiliuse asemel hakati lugema hoopis hämaraid ja tundlevaid «Ossiani laule», öeldavasti kelti folkloorist pärinevaid, tegelikult šotlase James Macphersoni müstifikatsioone. Ja päris massiliseks lektüüriks said romaanid kaasaja elust: Inglismaal Samuel Richardsoni omad, Prantsusmaal näiteks Jean Jacques Rousseau' «Uus Héloïse», Saksamaal noore Goethe «Noore Wertheri kannatused», Venemaal Karamzini «Vaene Liisa». Ja neissamades lugejate massides vallandus lausa pisarateuputus: tundmus, mis sai valdavaks nii kirjanduse loojais kui vastuvõtjais, oli kurbus, südantlõhestav, ahas-tamapanev. Räägiti krahvinnast, kes jäi ballile minemata, sest kui ta seltsidaam talle riietumise ajal «Uut Héloïse'i» ette luges, puhkesid nutma nii daamid ise kui toaneitsid ega toibunud enam nii pea. See kuuldus oli muidugi romaanile parimaks reklaamiks. Hoopis hull oli «Noore Wertheri» retseptioon: mina-tegelase eeskujul läks lahti lausa enesetapmismaania, ei aidanud enam seegi, et uues trükkis kirjutas Goethe teosele uue lõpu, mis noore Wertheri tegu taunis. Muidugi ei viljelnud sentimentalism ainult «negatiivseid emotsioone», kuid mis seal teha, kui neid võeti vastu kõige suurema vaimustusega, nii kurbust kui isegi õudust (ka nn õudusromaanide tekkimine langeb samasse ajajärku). Sentimentalismi teine pale, nimelt huumor,

ei olnud ilmselt nii efektned. Tänapäeva lugejale on see palju huvitavam, ja kui talle soovitada mõnd sentimentalistlikku teost, mille lugemismõnu siiani on säilinud, võiksid need olla eeskätt Laurence Sterne'i «Tundeline teekond läbi Prantsusmaa ja Itaalia» ja «Tristram Shandy». Neid põhiliselt härdust ja haledust tekitavaid romaane, mida nimetatakse eespool, on tal elamuslikult omaks võtta palju raskem: ei ole küll ju muutunud tundmused ise, neid väljendatakse aga nüüd nii väga teistmoodi, et esivanemate omad kalduvad juba naeruväärsed näima. Ja me loeme «Noort Wertherit» pigem kui ajaloolist dokumenti, huvitavat pilti kadunud aegade inimeste (hinge)elust. Tema mõjul me ennast tapma ei hakka, olgu me pealegi kellessegi niisama kirglikult ja niisama õnnetult armunud nagu tema oma Charlottesse.

Sentimentalismi näide peaks olema õpetlik. Tänapäeva romaanikirjanduse eellugudest on see eriti oluline. Kui maailmakirjanduse arenguloos see kogemus puuduks, siis ehk ei nõutaks siiaaani nii veendunult, et kirjandus peab olema emotsionaalne.

Kas ta siis ei pea? Arvan, et ta on seda niikuinii, ilma nõudmatagi. Hea romaan, draama, luuletus teeb rõõmu igal juhul — kui ta ainult on tõesti hea ja kui oleme küllalt avara vaimuga, et seda mõista. Ja halb kirjandusteos võiks teha viha — mis on ju ka emotsioon.

Sentimentalismi kogemustest on vahest meie siinses seoses kõige olulisem üks. Lugeja

õppis tollal end romaani peategelasega samastama. Varem ei olnud see tüüpiline: kas või Cervantese suurromaanide rohked lugejad vaatasid, imetlesid ja naersid don Quijotet ja Sancho Panzati ikka mõninga distantsi tagant. Kui ka Robinson Crusoe ja Lemuel Gulliver oma seiklustest, vastavalt Daniel Defoe' ja Jonathan Swifti sekretäriteenuseid kasutades, vestsid mina-vormis, jäid nemadki lugejast ikkagi parajasse kaugusse. Aga noor Werther sai lugejaga samaks! Iga haritud noor eurooplane tundis end temana (on andmeid, et omajagu isegi noor ohvitser Napoléon Bonaparte ja noor advokaat Maximilien Robespierre, kellede puhul küll tuleb lisada, et nemad ennast ära ei tapnud).

See on jäänudki üheks viisiks kirjandusest, eriti romaanikunstist elamuslikult osa saada. Eks sellepärast kõlgi aeg-ajalt soov, et romaanikirjanikud looksid «positiivseid kangelasi». Lugeja, kes sellistesse tõepoolest üheksaamiseni sisse elab, võiks puht-emotsionaalselt siis ka ise positiivsemaks saada. Miks mitte! Eriti noorsookirjanduses, arvan ma, võiks see meetod olla omal kohal.

Aga mida teha niisuguste «kangelastega» nagu näiteks Raskolnikov Dostojevski «Kuritöös ja karistuses», kas või Indrek Paas Tammsaare «Tões ja õiguses»? Kuivõrd tohib või peab lugeja ennast nendega samastama — või ei peagi ta seda?

Mõtlegem selle üle kaks kuud, et siis siinsamas oma arutlust jätkata.

POEETIKA LÜHIKURSUS

MIHHAIL LOTMAN
Kunsti ainst

Möödunud korral püüdsime selgusele jõuda kunstiteose olemuses (vt «Vikerkaar» nr 3); vaatleme seda probleemi nüüd mõnevõrra teisest aspektist.

Veendusime, et kunsti olemust ja piire on võimatu määrata apriorsetest kriteeriumitest lähtudes; ajaloo kulgu, kunsti enda arengukäiku on kummutanud kõik tõekspidamised kunstiteoste tingimatu aineliste või struktuursete omaduste kohta. Siiski ei tähenda see, nagu oleks üldse ükskõik, milliseid teemasid ja aineid kunstiteoses kasutatakse.

Pole ju raske märgata, et kaugeltki kõik teemad pole kunstis ühtviisi populaarsed ja au sees. On teemasid, mida arendavad intensiivselt kõige erinevamate maade, koolkon-

dade ja suundade kunstnikud läbi sajandite (nende jaoks on olemas isegi spetsiaalne, kuigi mitte just teaduslikult põhjendatud nimetus «igavesed teemad»), teisi käsitlevad ainult mõne koolkonna esindajad teatavas žanris, kolmandaid kasutatakse aga ainult üksikuis eksperimentides.

Näib, et on olemas tõeliselt ammendamatud teemad: kui palju ka poleks näiteks armastusele pühendatud maale, kirjanduse või muusikateoseid, ikka erutab see teema üha uusi ja uusi kunstnikke. Mõni teine teema näib aga sobivat vaid üheks korra: oletame näiteks, et keegi nimekas naturalistlik kirjanik kirjeldab ühes oma jutus värvikalt kõiki seedeprotsessi üksikasju; on väheusutav, et mõni arvestatav kirjanik soovib lähitulevikus taas selle teema juurde pöörduda — see on juba ammendatud. (Seda võib teha küll kas epigoon või parodeerija, sel puhul poleks

aga tegemist iseseisva kunstiteosega, mida võiks pidada sama teema *uueks* käsitluseks.)

Edasi. Ühed teemad on juba loomuldasa meeldivad, teised intrigeerivad või hämmingusse viivad, kolmandad kutsuvad esile protesti ja vastikustunde.

Millest tuleneb teemade «ebavõrdsus», kuidas võib seda seletada?

Igale ühiskonnale, igale kultuurile on omane teatud väärtussüsteem, mis määrab selle ühiskonna liikmete käitumise, nende hinnangud ideedele, asjadele, sündmustele ja seisunditele, mille keskel nad elavad. Seda väärtuste süsteemi võib kujutada taoliste skaalade kogumina, nagu *kõrge* — *madal*, *tähen-dusrikas* — *tähtsusetu*, *ilus* — *inetu*, *eetiline* — *kõlblusetu*, *sünnis* — *sündsusetu* jms. (Tavaliselt neid skaalasi otsesõnu ei formuleerita, kuid tunnustatakse enam-vähem üldiselt.)

Olgugi et need skaalad iseloomustavad erinevaid valdkondi, on nad üksteisega tihedalt seotud: asjad ja nähtused, mida ühes skaalas kõrgelt hinnatakse, ei saa reeglina negatiivset hinnangut ka teises ja vastupidi — kui mõni asi saab teravalt negatiivse hinnangu ühes skaalas, siis tavaliselt ei hinnata teda teistegi. Nii näiteks võime ebaeetilist käitumist nimetada ka inetuks, õilsat tegu ilusaks; sündsusetu näib meile madalana, kõlblusetuna ja jällegi inetuna jne. Eriti tihedalt näivad seotud olevat eetiline ja esteetiline skaala (antiikajast alates on mitmel korral välja öeldud idee moraali esteetilisest alusest, oma aktuaalsust pole see kaotanud praegugi).

Niimoodi võime saada äärmuseni lihtsustatud staatilise mudeli. Tegelikult ei ole aga ükski elav, arenev ühiskond midagi kivistunud ja homogeenset — maitset vahelduvad, ilmuvad uued ideed, mida ühed tõttavad omaks võtma, teised aga hukka mõistma.

Lõpuks on igas terves, normaalselt arenevas ühiskonnas isesugused kultuurivähemused — inimesed ja rühmitused, kes ei võta omaks enamuse maitset (vahel isegi kogu väärtussüsteemi). Mõnikord viib nende protest oma, alternatiivse väärtussüsteemi väljatöötamisele. Tavaliselt selgub aga, et sõltumatusepretensioonidele vaatamata ei saa selliseid süsteeme pidada iseseisvaks — nad põhinevad ikka neilsamadel üldtunnustatud skaaladel, mis on ainult ümber pööratud või mõnel muul lihtsal viisil moonutatud; ühiskonda eiravad süsteemid vajavad tegelikult seda ühiskonda ja ei saa ilma temata eksisteerida.

Kunstis valitsevat situatsiooni, tema evolutsiooni ei saa vaadelda omaette, väljaspool kultuuri üldise dünaamika konteksti. See on otseselt seotud ka teema valiku probleemiga.

Normaalsena tajutakse situatsiooni, kus *kõrge*, *kaunis*, *õilis* jms on omavahel harmooniliselt seotud ja teoses esitatud positiivse

märgiga; *kuri*, *madal* ja *kole* (samuti kompleksina) aga miinusmärgiga ja nende funktsiooniks on varjutada seda, mida esitab teose positiivne kompleks. Siin vastab kõik enamuse maitsele ja halvim, mida sellist «normaalset» situatsiooni kujutav (või kirjeldav) kunstnik võib kuulda, on süüdistus originaalsuse puudumises.

«Normaalne» situatsioon on terve rea transformatsioonide lähtemudeliks. Üheks lihtsamaks transformatsiooniks on lähtesituatsiooni keerukamaks muutmine, näiteks nähtumuskliku ja olemusliku vastandamine (tüüpiliseks näiteks on õel kaunitar, harve-mini vastupidi — kaunishingest monstrum — Quasimodo V. Hugo romaanis «Jumalaema kirik Pariisis»). Sellised transformatsioonid ei polemiseeri üldtunnustatud väärtussüsteemiga (vahest ehk ainult selle lihtsustatud mõistmisega), vaid arendavad seda ja muudavad ta sügavamaks, soodustades «tõeliste» väärtuste eraldumist «näilistest» (jutumärgid ei tähenda siin ironiat, vaid ainult seda, et jutt on antud süsteemi enesehinnangust, mis mõne teise kultuuri vaatepunktist võib näida nii vastuvõtmatuna kui koguni mõttetuna — näiteid taoliste kultuuridevaheliste arusaamatuste kohta võib tuua rohkesti).

Seejärel tulevad kõne alla n-ö poleemilised transformatsioonid, mille eesmärgiks pole lähtesituatsiooni arendamine, vaid kummutamine. Näiteks üleva hingeeluga kõrgeandeline inimene on kurjategija protestiks teda ümbritsevate heade inimeste üksluse halluse vastu; liiderdajas peitub lapselikult puhta hingega peen esteet, teda taunivad moraliseerijad on aga sisimas teda kadestavad filistrid jms. Tuleks aga teada, et need valitseva väärtussüsteemi kummutamisele suunatud transformatsioonidki kujutavad tegelikult vaid protesti, mida avaldatakse selle süsteemi sees ja süsteemi enese vahenditega.

Valitsevat väärtussüsteemi ei ohusta mitte skaalade ümberpööramine, vaid nendest loobumine, st mitte madala kõrgeks ja kõrge madalaks tunnistamine, vaid nende mõlema muutumine millekski ebaoluliseks, kusjuures üleneb hoopis miski varem märkamatuks jäänu, neutraalne.

Romantismiajastust alates on üheks vene luule püsikujundiks olnud poeet-prohvet (vrd A. Puškini jt «Prohvet»); skaala ümberpööramine löi aga vastandkujundi — poeet-deemon. Romantismi väärtussüsteemis on prestiižikam olla koletis kui «lihtne» inimene, seepärast vastab ka poeet-deemon romantilisele maailmanägemisele. Seevastu N. Nekrassovi poeedi-kodaniku kujund märgib romantilise maailmatunnetuse lõppu — skaala, kus luuletaja võib seonduda prohveti või deemoniga, heidetakse siin kõrvale; uues (realistlikus) väärtussüsteemis pälvib kõr-

geima hinnangu see, kes varem oli vaid «lihtne» inimene — kodanik.

Niisiis määrab mingi teema või kujundi sobivuse tema vastavus antud kultuurisituatsioonilisele väärtussüsteemile.

Veendusime aga, et see väärtussüsteem nagu teda loov kultuuri on ajalooliselt muutuv. Küsimus on selles, kas see muutumine on kuidagi piiritletud. Selgub, et on olemas n-ö suurema muutlikkusega kui ka suhteliselt püsivad alad, mis pole ühised mitte ainult ühe kultuuri eri seisunditele, vaid ka kõige erinevamatele kultuuridele.

Vaatleme konkreetset näidet. Situatsiooni vaenlase tapmine võivad erineva kultuuri-orientatsiooniga inimesed hinnata kõige erinevamalt, toome vaid mõned kõige tüüpilisemad näited selle kohta:

VAENLASE TAPMINE — igauhe auvõlg ja püha kohus;

- vajalik, kuid ebameeldiv tegu (on parem, kui sellega tegelevad spetsiaalsed inimesed);
- mõttetu tegu (olguigi et vaenlane võib-olla ei väärigi paremat, ei lahenda tapmine ainsatki probleemi);
- kuritegu vaenlase suhtes (isegi kui ta ise on mõrtsukas);
- kuritegu kogu elava vastu, iseäranis aga tapja enda suhtes (vaenlasi ei olegi; «vaenlane» on mõttetu, eksitav mõiste).

Igale toodud hinnangule vastab rohkesti eri aegade ja rahvaste süzeid ning neil põhinevaid kunstiteoseid (lihtsustatult võiks toodud hinnangute jada nimetada — «islamist budismini», olguigi et tegelikkuses on siin palju nüansse ja täiendavaid faktoreid).

Selline samale situatsioonile antud võimalike üksteist välistavate hinnangute rohkus võib seada kahtluse alla võimaluse leida kokkupuutepunkte eri kultuuride väärtussüsteemide vahel üldse. Kuid piisab, kui vaadelda situatsiooni sõbra tapmine tõdemaks, et asi nii lootusetu siiski ei ole: nende ridade kirjutaja ei tea ainustki vähegi levinud eetilist süsteemi, mis kutsuks sellist tegu sooritama, kui pole just mõnd erilist põhjust (vt allpool).

Mis põhjustab nii olulise hinnangute asümmeetria esmapilgul sümmeetrilistes situatsioonides?

Sellele küsimusele vastamiseks tuleb veidi tähelepanelikumalt vaadelda mõlemat situatsiooni seestpoolt. Meil on tegemist kolme mõistega: sõber, vaenlane ja tapmine. Kui püüda visandada kas või ligikaudselt nende

mõistetega seonduv assotsiatsioonide ring, pole raske märgata mõiste vaenlane ja tapmine sisemist sarnasust ning nende vastandumist mõistele sõber. Neid assotsiatioone võib kujutada näiteks järgmiste semantiliste maatriksitena:

VAENLANE	TAPMINE	SÕBER
+ohtlik	+ohtlik	—ohtlik
+kuri	+kuri	—kuri
+võõras	+võõras	—võõras

Järelikult erinevalt vaenlase tapmise situatsioonist kätkeb sõbra tapmise situatsioon endas sisemist vastuolu, mida enamik eetilisi süsteeme aga väldib. Selle sisemise vastuolu kaotamiseks on tarvis, et mõiste sõber hakkaks assotsieeruma millegi ohtliku, kurja, võõra vms (mida on raske kujutleda) või siis lakkaks mõiste tapmine tähendamast midagi kurja, ohtlikku ja üldse ebasoovitavat. Viimane juba on võimalik — kas siis, kui sõbra ähvardab mingi suurem oht (vangistus, piinarikas surm ravimatusse haigusse vms) või siis inimvihkjalikes sektides, kus elamist peetakse halvaks, surma aga heaks (on selge, et need sektid kas hävitavad end ise või on sunnitud muutma oma väärtussüsteemi).

Niisiis võib välja tuua teatud hulga inimese jaoks kõige tähtsamaid ja erutavamaid probleeme puudutavaid situatioone, mida hindab enam-vähem ühtmoodi enamik olemasolevaid väärtussüsteeme. Kuivõrd kunst põhineb nii või teisiti antud ühiskonna väärtussüsteemil, siis on ka eri aegade ja rahvaste kunstiteoste temaatika väärtusorientatsiooni-des palju ühist.

Kunstis nagu teisteski ühiskonnaelu valdkondades välditakse tavaliselt sisemiselt vastu-rääkivaid situatioone, milles erinevate skaalade hinnangud satuvad konfliktile.

Inetuse estetiseerimine, kurjuse ülistamine, meelisklemine sündsusetuse juures, ebaapportsionaalselt suure tähelepanu osutamine piasjajadele (kui mõistete inetus, kurjus, sündsusetus jms tähendus ei ole muutumatu) on võimalik vaid eksperimentaalsete-poleemilistes teostes, kus jutustuse vaatepunkt ei kattu autorihoiakuga, või siis rikutud ja haiglase kujutusvõimega autorite töödes. Enamasti ei loo sedalaadi teosed mingit püsivat traditsiooni — kunst püüdleb normaalse väärtussüsteemi, terve eetika poole. Veel enam, kunst püüab seda süsteemi arendada, olles paljudele mitte ainult esteetilise, vaid ka eetilise teabe allikaks.

Sellel probleemil on aga veel üks aspekt. Näib, et konfliktsete, normist kõrvalekaldude situatsioonide kirjeldamine peaks pakuma suurt huvi vähemalt originaalsusele püüdlevas kunstis. Siin kohtume aga esmapilgul päris ootamatu paradoksiga — kui

normaalse situatsiooni kirjeldamisel võib kunstnik mõne pintsli tõmbe ja peaaegu tabamatu nüansi abil saavutada täiesti uue lahenduse, siis isegi päris uskumatu situatsioon võib näida tüütuseni ebaoriginaalne, vaata-

mata sellele et teda kirjeldatakse esimest korda.

Selle paradoksi mõistmiseks peame eelnevalt kas või põgusalt peatuma kunstikeele probleemil. Sellest aga juba järgmisel korral.

FILOSOOFI MÄRKMİK

ÜLO KAEVATS

Meie rubriigi eelmise loo kokkuvõtteks ja siinse sissejuhatusena tuletame meelde kahte olulist asja. Esiteks seda, et kõige loomulikum ja ühtaegu viljakam tee filosoofia loomuse ja eripära näitamiseks on tema võrdlemine ühiskonna vaimuelu teiste aladega, s.o teaduse, kunsti, argiteadvuse, religiooni, mütooloogiaga. Ja teiseks, et filosoofia on niisugune ühiskondliku teadvuse vorm, mis tegeleb maailmavaatelistel küsimustel teoreetilise mõtestamise, uurimise ja arendamisega. Kuid mida too tegelikkuse maailmavaateline hõlvamine endast õieti kujutab? Seda vaatlemegi seekordsetes märkmetes veidi lähemalt, keskendudes FILOSOOFIA JA TEADUSE kõrvaldamisele.

Keskhariduse omandanud inimesel on enam-vähem selge ettekujutus sellest, mis on teadus, mida uurivad bioloogia, füüsika, matemaatika, ajalugu või mõned teised teadusharu ning milleks nad üldse vajalikud on. Filosoofia puhul läheb see selgus korrakaotsi. Miks? Kas filosoofia pole siis üks teadusharu teiste seas? Kas filosoofia on teadus? Küllalt sageli saame sellele küsimusele jaatava vastuse. Mõnikord, tõsi küll, täiendatakse sõnaselget jaatust mõõndusega, et filosoofia on eriline, maailmavaateline teadus. Ning tuleb tunnistada, et niisugusel arusaamal on tõepõhi all. Paljudes maades, NSV Liidus sealhulgas, on filosoofilised uurimisasutused teaduste akadeemia koosseisus, ka neis on noorem-, vanem- ja juhtivteadurite ametikohad ning akadeemikutitlid. Kõigis teadus- ja tehnikakõrgkoolides õpetatakse ühe õppeainena teiste seas ka filosoofiat. Mõned filosoofiasuunad, marksistlik filosoofia nende hulgas, on mitmes plaanis teadusele lähedased, sest

— kasutavad erinevate teadusharude teadmisi (fakte, teoreetilisi ideid, argumenteerivaid arutlusahelaid);

— on nagu teaduski teoreetilise uurimise vormid, kasutavad samu või lähedasi ratsio-

naalse, mõistuspärase tunnetuse ja tõestuse võtteid ning meetodeid;

— tunnustavad teadust kui väga olulist kultuuriosist ja kasutavad selle autoriteeti ka oma huvides;

— nende suundade autorid avaldavad oma töid nagu teadlasedki artiklite, ettekannete, monograafiatena, mille poeetika on allutatud teadmise esitamise täpsusele, kujutluspildid maandatud faktidega.

Kõik see on õige, ent filosoofia olemuse kohta siiski ainult pool tõde. Filosoofia on midagi enam ja muud kui ainult teadus olemise ja tunnetuse üldistest seaduspärasustest. Kui see nii ei oleks, siis aheneks praegusajal, mil teadus ise on võimeline üldisi seaduspärasusi avastama, filosoofia uurimisala peaaegu olematuks. Ometi ei vii arengis sinna poole isegi mitte neid filosoofiasuundi, millest oli just juttu. Põhjus on filosoofia kaksühtses loomuses. Uurimise, tunnetuse plaanis sarnaneb ta teadusega ning ka ta aine on muutunud ja muutub edaspidigi koos inimkonna intellektuaalse arenguga. Kuid ühiskondliku teadvuse vormina täidab filosoofia kultuuris ka maailmavaatelist ja ideoloogilist rolli, seetõttu on tal täita ka teaduslikust tunnetusest sootuks erinevaid funktsioone.

Niisiis, *audiatur et altera pars*, kuulakem ära ka teine pool.

Filosoofia ülim taotlus ei ole mitte ainult tõde, tõene teadmine, vaid Tõe, Ilu ja Hüve ühendamine. Filosoofia mõttekogemus ei piirdu ainult teadusest ammutatuga, seda toidab ühiskonna kogu vaimuelu ja praktika. Seetõttu on igati loomulik, et erinevatel aegadel ja maadel on paljud tunnustatud filosoofiakeskused kuulunud ka kunstide akadeemia või vaimuliku akadeemia juurde. Erandiks pole ses osas maailma praegunegi filosoofiaelu (mis küll on kahtlemata tugevasti mõjutatud teaduse ja tehnika progressist). Filosoofide seas on alati olnud nii filosoofe-teadlasi kui filosoofe-kirjanikke; uurijad, õpetlased, analüütikud on tegutsenud kõrvuti esseistide, müüsiloojate, koguni müs-

tikutega, süsteemihitajad probleem-mõtletajate. Filosoofia ajaloos on pigem reeglik kui erandiks, et riigimõtletajad on tegutsenud üheaegselt tõejulgete vabaduse ja õigluse ülistajatega, kes vanglamüüride vahele suletud. Filosoofiasse on ikka mahtunud ka elu-filosoofilise aforistika, marginaalid jms. Tõelist ühtsust erinevatest annetest, püüdlustest ja ajastusuundumustest on kätkenud endas üksikud, inimkonna suurvaimud. «Platoni ande mitmetahulisus on imetlusväärne. Selles põimuvad filosoof ja õpetlane. Neid omakorda ei saa lahutada kunstnikust — poeetist, dramaturgist. Platon esitas oma filosoofilised ja teaduslikud ideed kirjandusteostes. (...) Nagu kõrge stiiliga teadlane, mõtleb Platon hüpoteeside abil, kuid neist saavad tal müüdid. (...) Need dialoogid on stseenid, täpsemini öeldes — filosoofilised komöödiad ja draamad.» (V. Asmus, Platon. Tln, 1971, lk 9.) «Herderis ristusid õpetlase-valgustaja ning protestantliku pastori, filosoofi ning luuletaja, ühtlasi säärase mõtleja omadused, kelle teoreetilistes vaadetes domineeris alati poeetiline alge.» (A. Gulõga, Herder. Tln, 1981, lk 16.) 20. sajandi väljapaistvad filosoofid H. Bergson, S. Russell, J.-P. Sartre ja A. Camus on Nobeli kirjanduspreemia laureaadid!

Filosoofia enese sees toimuvad alatasa mitmesugused tasakaalustavad rõhkude ümberasetumised. Ühiskondliku seisaku ajal, aga vahel ka ajalootormide keerises varjutab huvi inimese sisemaailma, eriti moraaliprobleemide vastu sageli mõtletajate innukuse otsida seaduspärasusi ja lihvida i-täppe abstraktsioonide analüüsi hõredas õhus. Ainuüksi teadust (või kunsti, religiooni, argiteadust) ülistavad filosoofid saavad oma ametivendade seast endile peagi tugevate trumpidega tõimeelseid oponente. Kuiv ja kõle kroonulik kirjasõna kutsub varem või hiljem ellu hinge-kosutavad tõetekstid. Jne.

Filosoofia ja teaduse suhete kohta on laialt levinud järgmine arutluskäik. Filosoofia tekkis antiikajal kui «teaduste teadus», ühendas endas kõik teadused. Ühiskondliku praktika ja tunnetuse arenedes hakkasid sellest esialgu liigendamata teadmistemassiivist aja jooksul eralduma üha uued teadused. Ning iga kord kärbiti filosoofia ainet, see nagu lahustus eriteaduste aines. Kuni tänapäeval, kõrgelt arenenud teaduste tingimustes, pole filosoofial enam õigust ega vajadust eksisteerida iseseisva teadusena, uurimisalana. Ta on muutunud üksnes teadusliku lahendamise jaoks ebaküpsete probleemide reservuaariks. Filosoofiaga läheb siis umbes samamoodi nagu kuningas Leariga, kes jagas oma varanduse tütardele, mõtlemata sellele, misuguseid tagajärgi see tegu endaga kaasa toob.

Toodud arutluses on mõned õiged tähele-

panekud tunnetuse ajaloost, teaduse ja filosoofia kokkulangevatest külgedest, ent see ei arvesta olulisi erinevusi nende vahel ja osutub seega puudulikuks ja ühekülgselt.

Teadmiste diferentseerumise protsess on tõepoolest aset leidnud ja jätkub ka praegu. Kui veidi täpsemalt ajalukku vaadata, siis matemaatika ja astronoomia olid suhteliselt iseseisvana olemas juba enne filosoofiat, saades selle tekkimise üheks eelduseks (kuigi matemaatika kujunes ka ise selles protsessis ümber!). Füüsikateadus eraldus 16.—17. sajandil, keemia 17. sajandil, bioloogia 18., psühholoogia, sotsioloogia 19. sajandi lõpus, 20. alguses. Õige on seegi, et filosoofia ei uuri enam spetsiifilisi kosmoloogilisi, füüsikalisi, bioloogilisi probleeme. Filosoofia saatust tolles diferentseerumisprotsessis aitab mõista analoogia matemaatikaga. Füüsikaliste, psüühiliste, sotsiaalsete jms protsesside kõrval ei ole olemas erilisi matemaatilisi protsesse ega nähtusi. Nagu ka filosoofilisi mitte. Matemaatika uurib maailma mõningaid kõige üldisemaid omadusi ja suhteid ning tema osatähtsus teaduste spetsialiseerumise käigus aina suureneb. Seesama protsess tingib ka filosoofia eduka arengu. Mida mitmekesisemaks, killustunumaks ja keerulisemaks on muutunud teaduste uurimisained ja -võttestik, seda enam on tüsistunud teaduslik tunnetustegevus tervikuna, mida tunnetuse subjekt ja objekti vahekorra, tõe, meetodi, teaduslikkuse normide ja ideaalide, teadmise organiseerimise ja arenemise plaanis uurib ainult filosoofia. Ning otsitud või teisejärguline pole see käsitlustasand hoopiski mitte! Tänapäeval on sedalaadi metodoloogiline uurimistöö teaduse eduka arenemise lahutamatu ja oluline komponent.

Kuid seegi pole veel kõik, sest samaaegselt teadmiste diferentseerumisega toimib ka vastupidine tendents, nende integreerumine. See on teaduse enese ja ühiskonna vajadustest tulenev osateadmiste ühendamise protsess, ühtse teadusliku maailmapildi loomise taotlus. Siin on filosoofia osa raske üle hinnata.

Vahekokkuvõtteks võime seega põhjendatult öelda, et ka üksnes tunnetuslikku ja metodoloogilist rolli täites ei ole filosoofial kõrgelt arenenud teaduse ajastul töötuks jäämist karta. Ent on ju veel maailmavaateline problemaatika, filosoofia pärismaa, mida too ühekülgne käsitlus üldse silmas ei pea!

Teadustunnetuse ülesanne on kirjeldada ja seletada uurimisobjekti tema omaenda seosts ja suhetes, nagu see uurijast sõltumatult eksisteerib. Niimoodi saavad objektiiivselt tõesed teadmised on peamised orienteerumisvahendid tänapäeva inimese ümberkujundavas tegevuses. Näiteks annab füüsika võimaluse teisendada

ühed energialiigid teisteks, keemia õpetab, kuidas luua uusi, looduses olematuid aineid, matemaatika täiustab raalide tarkvara jne. Teadus teeb kindlaks, mis vastavalt loodus- ja ühiskonnaseadustele on võimalik ja mis võimatu, ning annab võimalikkuse tegelikkuseks muutmise tehnoloogia. Kõik teadusharud oma hiiglasliku teadmistepagasiga aitavad meil küll maailma mõista, kuid ei ükski juhtiv teadus omaette ega teadused üheskoos ei moodusta ega asenda maailmavaadet.

Maailmavaate kujunemises osalevad inimese sisemaailma kõik sfäärid, s. o mõistus, tunded ja tahe. See ei ole ainult erinevate teadmiste kogum, vaid sootuks mitmekesise mate teadvusosiste ühendus. Maailmavaate «ehituskivideks» võivad olla argiteadvuslikud, teaduslikud, poliitilised, kõlblusalased, religioossed või ateistlikud, esteetilised, mütolooligilised ja filosoofilised teadmised, ideed, ideaalid, tunded, veendumused. Millised osad sellest valikust, millises vahekorras ja omavahelises seoses antud inimese, sotsiaalse grupi või ühiskonnaklassi teadvuses tervikuna põimuvad, see määrabki konkreetse maailmavaate. Erinevad kombinatsioonid aga loovad maailmavaadete paljususe. Teaduslik või argimaailmavaade, mütolooliline, religioosne või ateistlik, materialistlik või idealistlik, kommunistlik või (väike) kodanlik... Piltlikult võib maailmavaadet ette kujutada vaimse prilliklaasina, mille läbi me vaatame maailma, mis määrab meie vaatevälja ja koos sellega ka tegevuse üldise iseloomu, mõtte ning suuna, kogu meie aktiivsuse toonuse. Oma kandja jaoks on maailmavaade «intiimne», varjatud, sõnaselgelt fikseerimata. See ilmneb hoiakutes, tegevuse üldises strateegias.

Maailmavaade on olemas igal inimesel, igauks meist püüab piiluda vastavalt oma vajadustele, vaimsele suutlikkusele, ajastu kultuuritasemele vahetu ja nähtuva olemise kulisside taha, et leida kas selged vastused või vähemalt aimatava põhisuunaga lahendused paljudele mõõdapääsamatutele küsimustele. Piirselt üldistena võiks mõned neist sõnastada niimoodi: kas maailm on igavene või on see kellegi poolt loodud? Milline on inimese koht maailmas ja milles on tema elu mõte? Kas kõik, mis meie ümber ja meiega toimub, toimub juhuse tahtel või mingite kindlate seaduste järgi? Kas inimesed on võimelised maailma saladusi tunnetama ja mõjustama looduse isetoimimist, muutma oma elutingimusi? Kuidas suhtuda loodusesse, inimestesse, kultuuri? Mille nimel, millise hinna ja vahenditega me maailma nähtusi tunnetame, hindame, ümber kujundame? Jne, jne. Vastused sedalaadi küsimustele, samuti sel alusel kujunenud väärtuseelisted

ja veendumused moodustavadki maailmavaate; samaaegselt on need küsimused teotsaks filosoofiamailma.

Mispärast me peame niisugust keerulist koormat endas kandma? Vastus on lihtne ja samas salakavalalt keeruline — sellepärast et oleme INIMESED. Et olla inimene, eesmärgipäraselt tegutsevad v u s e g a olend, peame pidevalt võrdlema ja seostama maailma, mis eksisteerib teadvuses, maailmaga, mis on olemas väljaspool meie teadvust. Ainult nii saame me oma ümbrust ja iseennast muuta meile vajalikus ja meelepärases suunas. Tarkus selles seisnebki, et toimida asjade ja isenda loomusele vastavalt!

Seniõeldu on puudutanud peamiselt maailmavaate teadmiste külge, mõistuslikku alget, kuid ükski maailmavaade ei ole võimalik ilma usu, lootuse, unistuste, ideaalide ja tunneteta. Iga inimene kannab igal hetkel endas mitte ainult tema jaoks tähendust omavat minevikku, vaid ka tulevikku. Tulevik pole midagi muud kui soovitava ja oodatava maailm. Seda projekteeritakse, elatakse läbi. Inimese üks olulisemaid omadusi on just selles, et tal on võime ettekujutatavat läbi elada kui tegelikkuse, minevikku ja tulevikku kui olevikku. Maailmavaade kui tuleviku läbielamine, kui aktiivne ja valiv eluhoiak ei ole mingil viisil võimalik ilma lootuse, usu, idealideta. Neis pole midagi sealpoolset või üleloomulikku. Lootus on keeruline põiming teadmisesest ja usust, unistus, mille teokssaa-misse inimene usub. Usk? Kui vabandamatult harva räägitakse meil sellest jaatavalt! Aga usk on inimese vaimuilm ja tahte mobiiliseerimise üks keskseid telgi. Usk on kohal kõigis neis olukordades, kus eluliselt tähtsate otsustuste vastuvõtmisel peame tõeste teadmiste puudumise tõttu võtma tõenäosuslikult tõeseid teadmisi täiesti tõepärastena... (Maailmavaate selle külje avamiseks marksislikelt positsioonidelt on suure panuse andnud akadeemik V. Šinkaruki ja tema Kievi kaastöötajate viimaste aastate tööd.)

Maailmavaate on niisil kooskõlastatud kaks üldistatud pilti tegelikkusest: pilt olemasolevast, mis on loodud vajaduste ja soovide seisukohalt, ning vajaduste ja soovide pilt, mis on seostatud olemasolevaga. Siin sünteesitakse tunnetuslikud ja hinnangulised momendid, objektiivne ja subjektiivne aines; seostatakse kogemus, mis kajastab ümbritsevat maailma, kogemusega, mis peegeldab inimese suhet sellesse maailma. Maailmavaade on põiming teadmistest, eneseteadvusest ja eesmärgiseadest ning see määrab igasuguse inimtegevuse üldised alused, eeldused ja suunitluse.

Aga filosoofia? Mismoodi on filosoofia maailmavaatelise problemaatikaga seotud? Kõige vahetumalt, sest filosoofia põhiüles-

andeks ongi maailmavaadete loomine, analüüs, põhjendamine ja õigustamine. Filosoofid selgitavad, kuidas need teadvussisu erineva iseloomuga osised ühtseks maailmavaateli- seks tervikuks sulanduvad ning välismaail- maga seostuvad. Niisuguse harmoonia loomist on tõeline filosoofia alati taotlenud, kuigi tulemused on olnud väga erinevad. Õeldu põhjal peaks olema selge, et erinevalt olu- korrast teaduses on filosoofiliste suundade ja õpetuste paljusus täiesti loomulik nähtus. See tuleneb vähemalt kolmest asjaolust. Esi- teks sellest, millisele maailmavaate küljele süsteemi luues põhirõhk pannakse (kas näi- teks teaduslikele teadmistele või religioos- setele dogmadele); teiseks subjektist (indi- viid, erinevad sotsiaalsed grupid, klassid või ühiskond tervikuna), kelle vajadusi ja ideaale vastav õpetus rahuldab; ja kolmandaks ajastu kultuuritasemest, tunnetuse, vaimuelu, prak- tika kogukogemusest. Nii on marksistlik-len- ninlik filosoofia peamiselt teadustunnetusele toetuva ja kommunistlikku ideaali taotleva industriaalühiskonna tööliiklasi ateistliku maailmavaate teoreetiline alus.

Ükski filosoofiline õpetus ei hõlma kõiki filosoofilisi probleeme, igapäev neist on oma aktsendid ja adressaadid. Ent kõigi nende ühiseks teljeks on F. Engelsi poolt esiletõste- tud filosoofia põhiküsimus: küsimus välise materiaalse maailma ja inimese sisemaailma vahekorra. See aga on, nagu nägime, igasuguse maailmavaate tuumprobleem.

Teeme mõned kokkuvõtavad järeldused. Teadustunnetus ja maailmavaateline, väärtu- seline käsitlusviis on sügavalt erinevad kul- tuurinähtused. Maailmavaate rollis seisab filosoofia teadusest hoopis kaugel, asetudes teatud mõttes lähemale koguni mütoloo- giale ja religioonile, mis on eri aegadel ja erineva- tes ühiskondades samuti maailmavaate alu- seks või tuumaks olnud.

Teadus uurib maailma, filosoofia — ini-

meste suhet maailmaga. Tõsi, filosoofia peab seejuures tööpoolest tabama saamise, olemise ja tunnetuse kõige üldisemad seadu- sed ja (mängu)reeglid, et neid maailmavaa- teliste küsimuste lahendamisel kasutada. Eri- teaduste jooksvad saavutused omavad filo- soofia jaoks tähendust peamiselt selles ula- tuses, kuivõrd need täpsustavad, muudavad, kinnitavad või lükkavad ümber ühtesid või teisi vastuseid maailmavaatelistele küsimus- tele.

Kui teadustunnetuse süsteemiloo print- siip on (A. Rakitovi järgi) «kõik objek- tist» (tõde), siis tegelikkuse maailmavaateline hõlvamise vormel on «kõik subjekti jaoks» (tõde, hüve, ilu). Niisiis on õigem öelda «filosoofia ja teadus» kui «filosoofiateadus». Seda isegi marksistliku filosoofia puhul.

Iga filosoof või isegi filosoofiasuunake ei pea tegelema kõigega. Ent kui filosoofe endid kimbutabki erialane vaateatus, siis Filosoofia peab olema avatud. Avatud iga liiki spetsialiseeritud inimtegevuse (teaduse, kunsti, poliitika jt), ka igapäevaelu uuene- vale kogemusele.

Teadlane ei pruugi teaduse ajalugu tunda, filosoof peab filosoofia ajalugu teadma, sest filosoofia ja teadus arenevad erinevalt. Kui teadus lahendab üha uusi ja uusi probleeme, siis filosoofiale on iseloomulikud nn igavesed küsimused. Teame, et need pole aga midagi muud kui maailmavaate põhiküsimused. Ena- masti ümberformuleeritud kujul, vastava ajastu kultuurikogemusele toetudes ja klassi- huve silmas pidades tuleb filosoofidel neid ikka ja jälle uuesti lahendada. H. Heine on kirjutanud: «Iga sajand, kogudes uusi fakte, saab endale ka uued silmad.»

Kummaline on filosoofia saatust! Antiik- maailmas oli ta igasuguse teaduse sünonüüm, «teadus üldse», ent uusajal, veel rohkem aga uusimal ajal ihaleb ta mitmete oma suundade kaudu enda teadusena tunnusta- mist, seda ometi olemata ja selleks saamata.

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI
«Hüüdja hääl kõrbes»

«Vanaaja inimeste mitmesugustel ütlustel, mida tavatsetakse sageli korrata, oli hoopis teine tähendus kui see, mida neile hilise- matel aegadel on tahetud omistada,» osutab Goethe. Ajaloolisele Jesajale (u 740—690 e.m.a) külgekirjutatud, tegelikult alles VI sajandist e.m.a pärit tekstile tagasi viidav

«hüüdja hääl kõrbes» on üks niisuguseid; algselt väljendanud usupioneeride ülimat missioonitunnet («*Ego vox clamantis in deserto!*»), on need sõnad ilmalikustudes pea peale pöördunud ja hakanud märkima asjatut kõnevaeva, lootusetut enese arusaada- vaks teha püüdmist.

Eelmisel korral («*Verba volant*») mõ- ti-lesime kõnelemise võimalustest seoses

keel(t) eeskusega. Seekordne teema on eelmise jätk: kõnelemise võimatus, loomuliku inimkeele põhimõtteline sobimatus tõeliseks kommunikatsiooniks. Ja juttu tuleb luulest, sest vaevalt on keegi kogenud selgemini kui Luuletaja, kellele sõna on korraga tööriist ja olemise viis, et inimene pole ial rohkem üks kui siis, kui ta midagi ütleb:

*Nii vari varju vastu,
nii ligi suu ja suu — —
Oo varju õnn ja ilu,
oo maine lehekuu! —*

(E. Enno);

*Ma hüüan Sind ja tundub: Sina mindki.
Kuid ma ei kuule, on see nii või ei.
On kuristikke, millest üle lindki
ei lenda. Ja on vaikus nagu sein,*

(D. Kareva);

*On tõesti ime — kingitus kellelt?
miks? —,
kui inimene suudab veel mõista teist
ka üle kuristiku, süü, mis
lahutab kõikide üksindusi.*

Nõnda ütleva üksindus pole vandeltornipoos, vaid tuleneb keele enese sügavamast olemusest. Luuletaja pole üksindust valinud — ta on üksindusse mõistetud, olles määratud kasutama keelt.

Kirjutasime eelmisel korral, et tõeline keeleoskus on etümoloogiline, sõnade päritolusse laskuv, üheainsa keele (umbkeelsuse) piire ületav. See on tõsi ja sellest me ei tagane. Tõeliselt vallatakse vaid kõiki keeli korraga. Sama kehtib sõnade kohta: mõista mingit sõna paremini, s. o täpsemini ja selgemini, tähendab mõista teda sügavamalt, etümoloogiliselt. Pealiskaudsele keelekasutajale nii kindlapõhjalised sõnad on olemuslikumale kõnelejale (Filoloogile, keda me tema üliras hüpostaasis nimetame Luuletajaks) nagu sõelad, läbi mille mõte nõrgub oma ajaloolistesse ürglätetesse (*ad fontes*) tagasi. Tõeliselt mõistetav sõna väljub iseenese piiridest, nii nagu iseenese piiridest väljub tõeliselt vallatav keel.

Sõna sügavama mõistmisega kaasneb paratamatult niisiis igapäevaste, pinnapealsete, usuaalsete sõnapiiride teisenemine, mistõttu etümoloogilisele keeleteadvusele osutub käibekeelest mõndagi segaseks ja pentsikuks. Nii näiteks kui nüüdses hariduskeelepruugis räägitakse «vabast ajast» ja «kooliajast» kui kahest eri ajast, siis on see jaotus mõõdapääsmatult mõttetatu sellele, kes teab, et «kool» (*kr scholē*) tähendabki juba jõudeolekut, vaba aega.* Või kui spordivõistlusi kutsutakse «Hea Tahte» mängudeks, siis on too nimi tahes-tahmata ebard-

lik selle silmis, kes teab «hea tahte» tegelikult pärinevat kr *eudokia*'st (ld *bona voluntas*) ja tähendavat meelepärast. Pinnalise keelekasutuse ja sügavama keeleoskuse sõnapiirid ei kattu!

Tõeline luuletaja, kes on sunnitud lepima igapäevakeele küündimatuses sõnastatavate asjade olemuseni, peab paratamatult välja jõudma negatiivsesse luulesse**, andes pidevalt märku sellest, et tavatähenduslikud sõnad ei kõlba öelda-tahtavat tähistama. Kirgas näide on siin E. Enno; ta ei oska ütelda, kes, ja ütleb: «keegi», ta ei oska ütelda, milline, ja ütleb: «imelik» —

Õõ on pikk!

Imelik!

Toomeõites hõiskab keegi . . .

(«Imelikku rada pikka»).

Luule on seal, kus sõnu kas veel või enam pole — südames:

*Kõik sõnad raugesid su huultele,
kõik sõnad vaikisid ka minul —
kõik kadus meil, jäi üks südame
üks helin, üks nii mul kui sinul*

(«Suvi»),

*üks õõbik on siin ja teine sääl,
ja kolmas on enese südame hääl, —
kel sõnu siin leiaks veel keel*

(«Õõ valge on õnn»);

tuules:

*Mets kohab, mets ja süda —
kes mõistaks ütelda,
mis võimata veel öelda,
ja mõista võimata*

(«Nii läbisegi jooned»),

*ja ümber nagu tuuled
su üle juttu aaks —
ei mõista, siiski kõigest
sa nagu aru saaks*

(«Nii vaikseks kõik on jäänud . . .»);

vaikus:

*Kätki kõrval istub ema,
(. . .)*

* Kreeklastel nagu muudelgi muistsetel oli haridus vabaduse, mitte orjuse viil. Demokritos: «Paremini saavutab voojust see, kes kasutab virgutust ja veenvat sõna, kui see, kes seadust ja sundi» (Diels 181 B).

** «Negatiivne» ei tähenda siin mitte 'halb', vaid 'eitav', s. o 'välistamise kaudu määratlev'. Vrd Nicolaus Cusanus: «Tõesemalt kõneleme . . . välistamise ja eitamise kaudu» («Õpetatud teadmatuses», XXVI, 87).

kuulatab kui salasõnu,
 mis ei keegi kuulutanud
 ega iial öelda suutnud —
 laulud ilma sõnadeta...
 («Kajas»).***

Usuaalsete sõnapiiride teisenemine teeb sügavamale keeleoskuse enamasti lootusetult ebakommunikatiivseks. Sealt siis Luuletaja paratamatu üksindus, tema ettemääratus võõritimõistmisele****, tema möödapääsmatu pagendus kuulutajaks kõrbe. Musta mere äärde väljasaadetud Ovidius on sõnastanud oma tõeliste ametikaaslastegi saatuse:

Kuigi ma siin olen kesk rajarahvaste
 relvade lärmi,
 saatust leevendan ma lauluga, nii
 nagu saan.
 Kuigi ka puuduvad need, kelle kõrv
 seda kuulama hakkaks,
 siiski ma end petan nii ning aja
 õhtule vean.
 (tlk L. Anvelt).

Luuletajat mõista tähendab elköige mõista tema vahekorda keelega, keelekontseptsiooni, mis määrab tema sõnakasutuse tähenduslikkuse. Ilma niisuguse kontseptsioonita on sageli võimatu avastada tekstidest muud kui banaalsusi ja naljakusi. Eriti kehtib see vanemate tekstide kohta, kus autori individuaalsed sõnatähendusmahud ei ole tuletatud mitte nüüdisaegse, vaid ajaloolise semantika antustest.

Kõige ebasoodsamas olukorras on siin XVIII sajand, mille sõnapruuk on hilisema aja uususega välispidi petlikult sarnane, mida aga tegelikult lahutab hilisemast keelemõistmisest XIX sajandi alguse semantiliseks revolutsiooniks kutsutatav kuristik. Suure Prantsuse revolutsiooni järgne inimene ei mõista XVIII sajandit enam loomulikult intelligentsusest ning õigus on Balzacil, kui ta juba 1834. aastal laseb oma vürstinna de Blamont-Chauvryl nentida: «Ma ei tea, et meie kaduvas maailmas oleks kedagi või midagi rohkem laimatud kui jumalat ja kaheksateistkümnendat sajandit.» — Eksitav sarnasus põhjustab ekslikke süüdistusi ning sageli on tarvis hoiatavalt hüüda näiteks: Ärge rutake Diderot'ist või Voltaire'ist, Schillerist või Goethest aru saama!

Kuid õige pole rutata ka mitte aru

*** Negatiivse poeesia moodsamatest, kaudsematest avaldumisviisidest on meie kriitikas viimasel ajal palju juttu olnud seoses asesõnalisuse, vihjelisuse, ütlematajätmise ja pausidega.

**** Semiootika käsitabki iseenesestmõistetavuse ja mõistetamatus vahel jäävat mitmetimõistetavuse skaalat kunstilise teksti ainsa olemasoluruumina.

saama. Selles seoses meenub J. Kaplinski kunagine kurtmine, et ta ei mõista, mida tähendab indoeuroopa-eeskujuline, «võorus» (sks *Tugend*, ld *virtus*, kr *aretē*). Sellest kahetsusväärsest teadmatusest ei saa üle, väljumata kuue antud kirjatähe piires, teadvustamata sõnu «voor» ('kohane, viisipärane (järje)kord'; viisipärane, st väljaspoolt kehtestatud korra kohane, vrd pr *comme il faut*), «Tugend» (nagu sks *tüchtig*'ki verbist *taugen* 'kõlbama' — vrd «kõlblus», «kõlbeline», ld *moralis*, tähenduslega 'tegudesse puutuv'), «virtus» (mille taga on ld *vir* 'mees' ja 'mehisus', aga ka 'härra', 'härasmees' — vrd taas *comme il faut*), «aretē» (kr *aretion*, 'parem', 'tublim', 'õilsam', 'tugevam', 'vapram'). Nõnda «võorus» päritolusse süvenedes võib aru saada küll, et see on 'käitumuslik oma sotsiaalse seisundi ja funktsiooni kohasus'. Tähelepänelikule pilgule tunnistab see sõna ajast, kus sotsiaalne funktsioon ja positiivne käitumine said iseloomustada ainult mehi. Niisugusele pilgule on sõnaühend «võoruslik naine» muidugi võõristust tekitav, ja mitte kiitev, vaid halvustav (nagu ka «naisvirtuoso» — mõlemad tähendavad «meesnaine», «mehinna»). Aga ainult niisugusele pilgule ei ole pentsik, et Carlo Goldoni «La vedova scaltra», «La donna forte», «Le donne curiose», «La putta onorata», «La donna di garbo» ja «La dama prudente» kõrval pole näidendid pealkirjaga «La donna virtuosa» (!), ning ainult niisugusele pilgule näiteks muutub mõttekaks Goethe maksim, et «kõige etemaks («võoruslikumaks») naiseks tuleb pidada seda, kes on suuteline asendada oma lastele isa, kui toda enam pole». Aru saada tasub alati. Kuid korraga ainult üht sõna mõista pole võimalik.

Me nägime antudki näite puhul, kuidas etümoloogilisse sügavusse liikudes hakkab sõna tõmbama oma tähendusvälja teisi, pinnalisele keeleteadvusele hoopis asjassepuutumatuna paistvaid sõnu. Etümoloogiseerimise käigus moodustub mingi kontraheeruva universumi taoline üha tihenev sõnaparv või -pilv, kus pindmiselt lahus olnud tähendused lähenevad ja valguvad ühte, kaotades oma erisuse. Sõnapiirid ähmastuvad ja sõnad hakkavad üksteiseks üle sulama, koondudes viimses kujuteldavas etümoloogilises sügavuses üheksainsaks Sõnaks. Selles imaginaarses lõpp-punktis (või alguspunktis — sõltub meie vaatesuunast), mida kõige täpsemalt kirjeldab ehk jälle Nicolaus Cusanuse «coincidentia oppositorum», kujutab iga sõna endast ükskõik millise teise absoluutset vastet, mistõttu näiteks parafraseerimine ja tõlki-

mine osutuvad mõtteuks, illusoorseks — nii nagu aimus sellise lõpp-punkti olemasolust üldse muudab mõtteuks eelistada kõnelemisel mingeid sõnu teistele.

Seegi on üks võimalikke keelekontseptsioone, mida meie luules esindab just J. Kaplinski. Oma viimase aja loomingu saateks ütleb ta otsesõnu: «... luule ja kõige muu vahel, mis temaga piirneb, / (...) piiri ei olegi», «kõik on lihtsalt niisama, ka elu ja olemine ise. / Niisiis ei ole põhjust häbeneda luuletamist ega luuletamata jätmist, sest kõik, mis on, võiks ka olemata olla», «Ükskõik, kas su hingamine vormub sõnadeks, kiviseinaks või tuuleks», «Tuleb panna punkt, mis on meelevaldne, nagu see, mis on kahe punkti vahel, nagu kõik» («Luuletamise kunstist»). — Niisugune öeldamatusega võrduv kõiköeldavus ning ükskõikmisöeldavus kui põhimõtteliselt ebakommunikatiivne keelekontseptsioon on J. Kaplinski viimase aja luulest teinud «(aru)saamatuste» allika ning autorist endast kõrbelauliku, kelle tunnusta-

mise ja mõistetavuse vahe on jõudmas kriitilise piirini.

Käibekeeleoskusel põhinev vaimuvald on Platoni riigi sarnane: Filoloogidel-Luuletajatel on seal valida kas lahkumise või klouniriü vahel. Geniaalsuseni küündiva otsekoheusega registreerib nimetatud tõsisasja Claire Goll, öeldes ühest praeguse sajandi sügavaima keeleteadvusega kirjanikust James Joyce'ist ja tema virtuosseimast teosest «Finnegan's Wake»: «Nagu mõnest abstraktses maalist või ooperitekstist ei ole «Finnegan's Wake'ist» midagi täpset aru saada. See keeris neelab alla igasuguse interpretatsiooni. Joyce'i geenius päädis üleva ja pilklikus maskeraadis.»

Nii see on. Kuid just nõnda võib tõelises luuletajas tema murdumatuse määral oma päripidise tähenduse tagasi saada ka ütlus «hüüdja hää l kõrbes»: «*Ego vox clamantis in deserto!*» Jah,

*kui ta ise põrmu ei pilla
oma süttivat sulepead*

(B. Alver).

LUGEMISSOOVITUS

MIHKEL TIKS

Tonnikilomeetrites Ameerikast eest

«Kiirenduskontseptsioon», «intensiivareng», «uutmisprotsess» jms on sõnad, mida partei poolt võetud uue kursi järel päevast päeva kuulda ja lugeda võib. «Tõe õppetunniks» nimetatakse viimasel parteikongressil meie majandus- ja sotsiaalse elu kohta antud karme hinnanguid. Kriitika alla sattusid kõige muu hulgas ka ühiskonnateadused, eriti majandusteadus, mis peaminister N. Rõžkovi sõnade järgi «on riigi ees suuresti võlg»: suutmata jagu saada vananenud teoreetilistest kontseptsioonidest on ta terava ideede-defitsiidi üheks põhjuseks. Sotsialismi poliitilise ökonoomia mahajäämuse põhjusi analüüsib üleliidulise kirjandus- ja ühiskondlik-poliitilise ajakirja «Naš Sovremennik» juulinumbris Mihhail Antonov, kelle teravat ja kehtivaid dogmasid põrmustavat kirjutist me oma lugejale refereerime ning lugeda soovitame.

Nõukogude majandusteaduses, eriti üksikute majandusharude teoreetilises mõtlemises valitseva olukorra illustreerimiseks toob raudteainseneri eriharidusega autor sissejuhatuseks kurioosseid, ent tüüpilisi näiteid meie raudteetranspordist, kus «inten-

siivistamise» taset mõõdetakse vedude kasvu tonnikilomeetritega ühe töötaja kohta. Selle näitajaga lubanud üleliiduline transpordiminister 90. aastaks raudteel USAst ette kihutada. Paraku aga orienteerub vastav majandusharu lombi taga vedude kvaliteedile, mistõttu meie, kellel «süsteemiliselt ei jätku vaguneid küll söe vedamiseks kaevandustest, küll traktorite ja kombainide vedamiseks tehastest, küll metsamaterjali vedamiseks metsapunktide ladudest, küll juur- ja puuvilja vedamiseks põllumajandusettevõtetest; kellel tooraine, materjalid ja seadmed liiguvad ettevõtete ja ehitusteni ebarütmiliselt («to rycto, to nycto»); kellel pole harvad veetavate kaupade kaod ja vargused, traktorite, kombainide, autode dekomplekteerimine jne», näeme oma võistlushimuga välja nagu «rekordiüritaja sportlane, kes püüab ette rebida mitte kuhugi kiirustavast jalakäijast». Transpordi maailma-standard nimelt töötab ammugi põhimõttel «ainult täpsus».

Alustades nähtavasti endale kõige südamelähedasemast majandusalast (kus raudteeametkond osaleb uutistegevuses tänini endale kasulikke, ent ühiskonnale kahjulikke tonnikilomeetreid «kruttides» ja sel kombel «intensiivistamisprogrammi» täites), jätkab

autor näidetega teistelt elualadelt (kus kampaaniad reisisja-kilomeetrite, hiljem ladudes mädanevate palgitihumeeetrite, haiglakohtade arvu (mitte arstiabi kvaliteedi) tagaajamise, mitteperspektiivsete külade likvideerimise ja muu sellisega progressi pähe pakutakse) ning küsib: kui olukord on selline, mille üle mõtlevad siis vastavate majandusharude eriteadlased? Vastus ei lohuta: selle üle mõtlevadki, et antud ametkondade huvid oleksid kaitstud, rahvamajandus tervikuna ei lähe neile korda. Majandusharu tegevuse ökonoomilises analüüsis ei võeta arvesse mitte kõiki kulutusi, vaid ainult osa neist, enamasti elavtööjõuga seotud kulutusi (siit ka need tobedad tonnkilomeetrid ühe töötaja kohta — mida enam neid tuleb, seda odavam omahind!). Ja pilgeni täis bussi kiilutud sõitja ei oska aimatagi, et on langenud «intensiivistamise» ja omahinna alandamise eest peetava võitluse (reisija-kilomeetrid!) ohvriks. Harumajandusteadused, kelle esindajaid Mihhail Antonov nimetab «ametkondlike kontorite advokaatideks», orienteerivad ettevõteteid maksimaalse majandusharusisele kasumile. «Sotsialismi tingimustes ei teki maksimaalse kasumi jaht, mida vastavas kirjasonas kutsutakse delikaatselt ametkondlikkuseks, sugugi vähem kahju kui ettevõtja kasumijaht kapitalismisüsteemis. Seal piiravad ettevõtja tegevust vähemasti teised eraomanikud, kelle õigused on samuti seadusega kaitstud; meil seevastu ei eksisteeri ühe majandusharu seisukohast võttes teisi rahvamajandusharusid üldse,» kirjutas M. Antonov. «Tootja diktatuur» rajanebki taolisel üksikute tootmisharude ökonoomika «teoreetilisel vundamendil». Rahvamajanduse selline haruökonoomika ehitab oma «intensiivistamisprogrammi» üles v a h e produkti tootmise kasvule o m a kulutuste ühiku kohta. Kui suur on aga poltide tootmise intensiivistamise efekt, kui naabertehasel pole kasulik mutrite tootmist suurendada? Kasvab ainult surnud väärtuste ja raiskuläinud toorme hulk ning süvenevad majanduse disproportioonid. Nõnda aga meie majanduses sageli käibki.

Kuidas nimetada inimest, kes saiaist rosinad välja urgitseb ja saia enese minema viskab? Ja kui veel teised kõrval nälgivad? Paljud meie ettevõtted kasutavad toorainest ära ainult «oma» komponendi, kõik muu (mis sageli põhitoormest kaugelt väärtuslikum) rändab prügimäele, enamasti seejuures veel tublisti loodust saastates. Aga tegutsevad need ettevõtted rangelt teaduse ettekirjutuste järgi, sest majandusharu ei ole oma vastavas õpikus absoluutselt seotud t e r r i t o o r i u m i g a, kus ta asub. Ometi said kapitalimaades juba 50. aastatel valdavaks tootmisharudevahelised kompleksid,

mis kasutavad mitmesuguse kõrvaltoodangu abil täielikult ära nii tooraine kui ka tööjõu. Meil aga püsib iga kingsepp ikka alles oma liistude juures. Oleme aastakümneid harjunud toiduainete, tarbekaupade, muude toodete, elamispinna puudusega, samal ajal enamik tööpinke poole tööajast seisab, tööjõu kasutame ära halvasti jne. Aga ettevõtlikumate juhtide katsed lämmatab esimene revident või rahandusinspektor. Meie majandus on jäänud äärmiselt ühekülgseks, «limpsides üksnes koore pealt ära», järelikult aga ka kiskjalikuks ja ebakultuurseks. Kõigele lisaks ei arvesta meie majandusteaduse harukondlik mõte mitte inimese kui sotsiaalse ja kõlbelise olendiga, vaid kui «töökätega», majanduslike sihtide saavutamise vahendiga. Nõnda ilmutab ta inimfaktori aktiviseerimise etapil oma täielikku võimetust aja kutsele tegudega vastata. Kuni me ei suuda lahti õelda majandusteaduse harukondlike dogmadest, ei ole palju šansse maailma kõrgemale tehnilisele ja tehnoloogilisele arengutasemele jõuda.

«Kuid harukondlik majandusteadus areneb ju ometi sotsialismi poliitilise ökonoomia baasil — sellest teesist algab iga majandusharu õpik!» hüüatab autor pateetiliselt. «Kus on siis selle «kõigi majandusteaduste ema» silmad?»

Sotsialismi poliitilise ökonoomia ja üksikute majandusharude teooriate vahelist suhet kirjeldab K. Marxi väljendus bürokraatliku hierarhia olemuse kohta: «Ülema» toetuvad alamatele kõiges, mis puudub teadmist üksikasjade kohta; «alamad» ringkonnad usaldavad «ülemaid» kõiges, mis käsitleb üleüldist, ja nõnda viivad mõlemad pooled teineteist eksitusse» (K. Маркс и Ф. Энгелс. Соч. 2-ое изд. Т. II, с. 271—272). «Ametkondlike kontorite advokaadid» pühitsevad teaduse autoriteedi nimel sisse tootmisharude egoistlikud püüdlused, püüdmata neid mingisugustegi sotsialismi poliitilise ökonoomia seaduste alla viia. Lõppkokkuvõttes paneb «ametkondlikkuse vähk» rahvamajanduse lausa nahka, mis aga sugugi ei sega sotsialismi poliitilisel ökonoomial aastakümneid meie majanduselu roosades toonides maalimast. Juhtivad poliitökonoomid ei kujuta sotsialistlikku ühiskonda mitte sellisena, nagu see meil välja kukkus, vaid vaatlevad mingit teistsugust, nende endi poolt väljamõeldud, nagu see nende meelest p e a k s olema. Kui nüüd pärast kongressi peaksidki hakkama ilmuma teises tonaalsuses õpikud, tekib siiski küsimus, mis ühiskonnateadus see selline on, mida üks parteikongress täielikult teiseks muudab? Kas poleks normaalsem vastupidi, et tähtsamad parteiotsused võetakse vastu majandusteaduse saavutuste alusel?

Analüüsides majandusteaduse mõõdalaskmisi (sealhulgas suurimatena näiteks hoolimatust tarbimisväärtuse kategooria vastu; suhtumist inimesse kui üksnes «tõejõusse»; majandusmatemaatiliste meetodite ja arvutite juurutamise epopöad, mis rajanes usule «suure hüppesse» «elektroonilise ime» läbi jm) väidab autor, et «sotsialismi poliitilises ökonomias inimese mõiste tegelikult puudub», mistõttu teadus pole ka «võimeline ei sotsialismi olemust ega kommunismile ülemineku teid avama». Marksismi klassikud ei käsitanud uut ühiskonda mitte ainult kui kapitalismist kõrgema tootmistasemega, vaid kui inimlikumat, kõrgema kultuuriga ühiskonda. Järelikult ei tule võrrelda kapitalismi ja sotsialismi mitte ainult tootmise, vaid ka «inimaterjali», inimese kvaliteedi poolest. Kuidas suudab seda aga teha teadus, mis on inimesest üldse «abstraheerunud»? Sotsialismi poliitiline ökonomia peaks kujunema teaduseks inimesest, tema põhimõistete hulka peaks tõusma kategooria elu mõttest, inimese kutsumusest.

Lähenedes samale probleemile teisest küljest toob Mihhail Antonov näiteid negatiivsetest tendentsidest 70. aastate nõukogude majanduselus, mis samal ajal ei takistanud elanikkonna hoiuarvete neljakordset kasvu, osa (seejuures tagasihoidliku ametliku sissetulekuga) kodanike enneolematut rikkastumist, «kodukootud miljonäride» arvu kasvu, eramajade, eraautode, erakunstkogude, väärisesemete omandamist, kusjuures «teatud arvu hästikindlustatud inimeste kõrval seisab palju halvemini kindlustatud inimmass!» Majandusteaduse huviorbiidist on välja jäänud väikeste ja suurte usettevõtjate avar tegevusväli, mis on ühiskondliku tootmisega seotud ainult «pooljuhtide» abil: väärtused voolavad seal üksnes ühiskondlikust erasfääri, mitte vastupidi. Riigivarguste ja «korstnasse kirjutamiste» mehhanismi abil liikus kaalukas osa rahva varast «erasektorisse» (mistõttu, muide, ühiskondlike vahendite ametlik koguväärtus peaks olema tegelikult märksa kõrgem, isiklik vastava summa võrra madalam; pealegi ei piirdu «erasektori» rubla enamasti ühe ringiga aasta kaubakäibes). Nentinud, et taoliste «eraomanike» kildkonna teke annab tunnistust kõigepealt inimeste madalast kultuuri- ja kõlbelisest tasemest, jõuab autor tänapäeva inimese kõlbelise ideaali probleemini, mille suhtes ka majandusteooria ei või kauem neutraalseks, teisiti öeldes ebakõlbeliseks jääda.

Toetudes K. Marxi seisukohale aasialiku tootmisviisi sügavast erinevusest euroopalikuga võrreldes, euroopa arngutee rangest kehtivusest üksnes Lääne-Euroopa maades, samuti V. I. Lenini arvamusele Vene

revolutsiooni veidi teistsugusest arengust, kui nägid ette Marx ja Engels, väidab Mihhail Antonov, et ka poliitiline ökonomia on rahvuslik teadus. Erinevad rahvad mõistavad erinevalt juba sedagi, milles üldse rikkus seisneb. Russis on vanade kirjanduslike allikate järgi otsustades iidsetest aegadest peale kinnistunud «maailmavaade, mis ei luba kõrgeimaks väärtuseks pidada materiaalselt rikkust lahus vaimsest». Vene kultuuri väljapaistvad esindajad ei olnud kitsalt ökonomiid ega filosoofid, vaid mõtlejad, kelle filosoofilises süsteemis majanduslik mõte oli küll väärikal, ent alati vaimsele allutatud kohal. Poliitilise ökonomia humaniseerimise vajaduse tõestamiseks võtab autor appi vene kirjanduse ajaloo. Alates XI—XII sajandi vanavene kirjasõnast ja liikudes üle Puškini, Gogoli, Gontšarovi, Dostojevski, Tolstoi jõuab ta välja Vassili Belovi ja Valentin Rasputinini, tõestamaks, et vene kultuuri geeniustele pole kunagi vastuvõetav olnud kitsalt majanduslik elukäsitlus. Venemaal valitses kuni 20. sajandi alguseni kogukondlik, «artelliline» traditsioon; «patriarhaalsed» brigaadilise töö harjumused kõrvaldati siin alles hilisemate aastakümnete tükitöö jt uute meetoditega, mistõttu tuleks autori arvates majanduse intensiivistamisele minna loomulikku, rahvatraditsioonidele vastavat teed. V. I. Lenin nimetaski sotsialismi tsiviliseeritud kooperaatorite riigikorraks, kuid selle idee elluviimiseks peavad ettevõtted saama muidugi tõelise majandusliku iseseisvuse.

Saanud lõpuks aru inimfaktori tähtsusest majanduselus, tuleb endale tunnistada ka seda, et majandus nagu tehnika ja kunsti on oma ajastu inimese peegliks, kuigi pilt, mis seal vastu vaatab, ei ole meie enese-armastusele just meelitat. Kirjanik Vassil Bõkav näeb tänaste probleemide algpõhjust «inimolemuse tasakaalu rikkumises», «progresseserivas egoismis». Hedonistliku elukäsituse kiire levik sotsialismimaades tekitab muret paljudes, kuid siiani mitte poliitökonoomia teoreetikutes. Ometi on tendents elu massilisele «egoiseerumisele» alati kaasa toonud ühiskonna enda eksitsentsi aluste hävimise ohu. Inimkond ei ole tugev mitte tänu sellele, mis inimesi üksteisest eristab, vaid mis neid üksteisega seob. Nende sidemetete nõrgenemine on rahvusele hukatuslik, hoiatab Mihhail Antonov.

Inimeste kaldumus lõdvestusele, meelelahutusele, lõbutsemisele on käinud käsikäes elanikkonna kõige laiemate kihtide üldkultuurilise harituse katastroofilise langusega, mille kohta autor toob drastilisi näiteid. Kujunenud olukorrast väljapääsu otsides jõuab ta järeldusele, et üksnes kõlbeline

ideaal, armastus inimeste vastu, millest täna on kõige suurem põud, võib aidata ühiskonnal tõusta kõrgemale arenguastmele. «Inimesearmastust ei saa kompenseerida mingite majanduslike abinõudega,» kirjutab ta. Ühiskonnateaduste ülesanne on aidata inimese mõistust ja tundeelu täiustada, kuid selleks peab enne teadus ise muutuma. Ning autor tsiteerib veel kord V. Bökaviti, kelle arvates teadus «kaotab järjest enam oma humanistliku alge... Egoismist pole haardunud mitte üksnes üksikud inividid, vaid terved kollektiivid. Sealhulgas teaduslikud.»

«Kaasajal teevad imperialistlikud ringkonnad panuse teaduslik-tehnilise ülekaalu saavutamisele sotsialistliku maailma üle,» kirjutab Mihhail Antonov lõpetuseks. «Kas suudame me sellele vastu seista, kui meil kehtivate majanduslike arusaamade ja metoodikate järgi tuleb välja, et enamik uuenudusi on ebaotstarbekad?»

«Meie üle hakatakse kohut mõistma mitte ainult kavatsuste, vaid eelkõige reaalsuste muutuste ja praktiliste tulemuste järgi ühiskonnas,» ütles M. Gorbatšov juunipleenumil.

VAATENURK

ILMAR VENE

Küll irvitaja, kuid...

Voltaire. Filosoofiline sõnaraamat. Tlk H. Stillverk. «Eesti Raamat». Tallinn, 1986. 392 lk.

«Nägite, nägite nüüd!» hüüdsid alalhoidlikud inimesed seitsmeteistkümnendal sajandil, kui Euroopas olid lõpuks lakanud ususõjad, mis kontinendi elanikkonda tunduvalt hõrendasid, «nüüd peaks teile olema selge, kuhu viib inimese ninakas soov ennast jumalaks upitada!» Juba Lutheri esimesi teoseid lugedes oli tunne, et ta põhjustab veel palju pahandust, oli kunagi kirjutanud Rotterdami Erasmus ühele oma sõbrale. Pahandused ei jäänud tõepoolest tulemata. Nad kujunesid isegi kaugelt suuremaks, kui kuulus humanist arvata oskas. Inimesed läksid isekeski riidu nii põhjalikult, et ühes 17. sajandil Pariisis väljaantud reisikirjas räägiti Saksamaast juba kui «ilusast kehast, millest on järgi jäänud ainult luustik». Kogu see viletsus pidi loomulikult kajastuma ka tollaste inimeste maailmakäsituses. Üha laiemalt levisid praegu sõnaga «barokk» tähistatavad meeleolud, mis kõige esinduslikumalt on väljendatud Pascali kuulsa lauses: «Nende lõputute ruumide igavene vaikus kohutab mind».

Pascali maailmakäsituse lammutamine sai noore Voltaire'i esimeseks suuremaks filosoofiliseks kavatsuseks, mida ta hiljem kogu elu vältel püüdis jõudumööda teostada. Nende arusaamade lahknevuses pole midagi juhuslikku, sest puhtinimlikele erinevustele lisaks esindasid kaks kuulsat prantslast ka erinevaid ajastuid. Inimmõistuse abituses veendunud Pascal pöördus ära teadusest

ning õigustas Koperniku õpetuse keelustamist, Voltaire soovis nägi mõistuses lõppematut progressi kõige kindlamat tagatist. Voltaire oli lõbus skeptik. Pascal kuulus nende hulka, kes «siiralt ägavad» kahtluses. «Laske neil põhjendada, miks nad religioonis kahtlevad; nad ütlevad nii nõrku ja labaseid asju, et veenavad teid vastupidises,» kirjutas maailmast tagasiõmbunud Pascal veendunult, kusjuures on tõenäoline, et niimoodi hinnanguks ta suure valgustaja satiiregi, kui ta neid ainult lugeda oleks saanud. Päril selge ka, et säärane suhtumine Voltaire'ile midagi ei tähendanud. Jesuiidid jäid talle jansenistidest alati lähedasemaks, kuna «kelmidel saab aru pähe panna, ühele pöörasele aga mitte kunagi». Voltaire'i hinnangus väljendub ajastu üldhoiak. Seda võiks kinnitada kas või Diderot, kes oma «Entsüklopeedias» Pascali jesuiidi-vastasest poleemikast kirjutas: «siiski ei tea, kas Pascali sisukad ja teravat pilget» heaks kiita tuleks.

Euroopa ajaloo tähendab valgustusajastu eelkõige inimvõimaluste uut jaatamist. Eelnend sajandil hinnati jumalast ilmajaanud inimest lootusetuks nähtuseks, Voltaire'i kaasaegsed on teistsugusel arvamisel. Saab läbi ka jumalata, kui ainult mõistlik olla, tundub neile. Mõistlik vaoshoitus ongi ainus, mis eristab valgustusajastu optimismi renessansi ohjeldamatust elujaatusest. Taasünniajastul hüüti inimvõimetele häälkalt hurraa, kusjuures võis juhtuda, et mõni hurraataja end mustemal silmapilgul ka üles poos; kaheksateistkümnenda sajandi inimesed nii nooruslikud enam ei ole. Enne hurraa-hüüdmist peaks pisut mõtlema, arwab Voltaire'i kaasaegne. Veelgi parem aga, kui üldse mitte hüüda, sest mõistlikku

inimest pole lärmakus kunagi ehtinud. Kirglikku juubeldamist enam ei ole, kuid seda paremal arvamisel ollakse inimesest mõistlikult. See mõtleva eurooplase arengulugu on kenasti esitatud Goethe kõige tuntumas teoses. Esimese osa Faust, kes pärast kõike-teadmise lootusetut üritust mürgipeekrit käes hoiab, on tüüpiline renessanslane; teise osa soid kuivendavas tegelases võiks aga näha kas või vana Voltaire'i, kes rahulikult ütleb: meie kõik peame oma aeda harima.

Triviaalne mõte muidugi. Algpärase mõtlejana pole «Candide'i» autor kunagi silma paistnud ja sellepärast on ka «kultuudede täius» üks neid nimetusi, millega tema mahukat mõttevara on iseloomustatud. Juba Herder rääkis «ülipõgusast mõtisklusest à la Voltaire», hilisemad kriitikud olid veelgi valusama sõnaga. «Mitte ühtegi suurt mõtet pole ma ühestki Voltaire'i teost leidnud!» hüüdis Carlyle. Säärane suhtumine on iseloomulik kriitikuile, kes oma eellase teostes näevad ainult aegunut, taipamata seejuures, et nende jaoks juba ajalooks muutunud väärnähtusi on aidanud kaotada just see inimene, keda nad halvustavad. Kaheksateistkümnendat sajandit tuntakse eelkõige Goethe, Voltaire'i ja veel mõnede silmapaistvate autorite teoste järgi. Igati loomulik, et loetakse ainult mineviku kõige esinduslikumaid autoreid, kuid unustada ei tuleks ka tõsiasja, et tipud ei esinda tollase aja keskmist. Voltaire peegeldab oma sajandit, kuid ta teeb seda ülaltvaates. Allpool valitseva olukorra tundmaõppimiseks sobib «Filosoofilisest sõnaraamatust» hoopis paremini mõni tollane seadustekogu. Kui ollakse tuttav tollaste õpetatud ja seatud meeste maailmakäsitusega, siis mõistetakse paremini ka Voltaire'i lakkamatut teravmeelitemist, mis nüüdislugejale võib tunduda ainult ohjeldamatu pilkevajaduse väljendusena, kuid tollal oli vaid igapäevase tõsielu kajastus. Olgu siin näide ühest 1750. aastal Nürnbergis ilmunud õigusteaduslikust kommentaarist: «Mis lõpuks võluressse, nõidusmeistressse ja sedalaadi peenikesse rahvasse puutub, siis peavad need, kes teistele oma nõian-duse läbi kahju on tekitanud, tulega karistatud saama; teisi seevastu, kes nõian-dusega ainult oma lõbuks ja kedagi kahjustamata tegelevad, tuleb karistada äranägemise järgi». See tõlkelause peaks ka veenma, et mõistlik iroonia oli 18. sajandile üldomane: isegi kui jurist pole pääsenud küsatusest nimetada nõidu «peenikeseks rahvaks». Salvavuselt ei saa see pilge küll võistelda Voltaire'i omaga, kuid selle-eest on ta tundvalt pahaendelisem. Just sääraste tublide ja õpetatud meestega sõdis lakkamatult Voltaire, kes (nagu «väikese lossi ja koguduse senjöörgi»)

«oli küll irvitaja, kuid sugugi mitte kuri mees». Tõsi, võib-olla ei jätkunud temal, heast maitsest tüütuseni rääkinul, alati piisavalt maitsekust liiginimlike nähtuste kirjeldamisel. (Tsiteerides ajalooallikat, mille kohaselt kaks naist ühe lapse kahe päeva jooksul toiduks ära tarvitasid, ei saanud ta kuidagi lisamata jätta, et kahele naisele oleks ühest lapsest tervelt neljaks päevaks jätkunud.) See on muidugi puudus, kuid mitte nii suur, et tema põhjal kogu Voltaire'i loomingule eitavat hinnangut anda. Juba muistsed kreeklased teadsid, et keel on kõikidest asjadest kõige parem ja kõige halvem; sedasama oleks võinud Voltaire oma keele kohta ütelda. Tuli tal ju alaliste teravmeelitsuste palgana taluda mõnikord kepihoope, kuigi teinekord jälle võis keeleline imevõim teda nahatäiest ka ilma jätta. Nii olevat ta Londonis prantsusevaenulikult meelestatud uuilitsapoiste küüsi sattudes päästnud ennast ehtvoltäärliku hüüatusega: «Tublid inglased! Kas pole ma piisavalt õnnetu juba seeläbi, et ma teie hulgas sündida ei saanud!»

Ajakirjanik, mis muud. Žurnalistiks on Voltaire'i tüütuseni nimetatud, säästmata seejuures muidugi kõige suuresõnalisemaid täiendusi. Voltaire on «kõigi aegade suurim ajakirjanik» (E. Engel), ta on «geniaalne ajakirjanik» (G. Lanson), Voltaire on «hiilgav följetonist», keda iga haritud inimene võib lugeda (V. Klemperer) ja nõnda edasi. Ajakirjanduslik värving on tõepoolest omane mitte ainult Voltaire'i loomingule, vaid ka kogu tollasele filosoofiale. Oli ju 18. sajandi prantslaste üheks õpetajaks John Locke, kelle nime kuuldes tavatses näiteks romantiliselt sügav Schelling daamiliku miimika saatel prantsuse keeles öelda: «Ma põlgan Locke'i.» Inglise filosoofi prantsuse õpilased muutsid ta õpetuse paraku veel selgemaks, kui see isegi oli. «Tuleb eeskju võtta geomeetrist,» kirjutas Helvetius. «Mida nad teevad, kui neile esitatakse lahendamiseks mõni keeruline mehhaanikaprobleem? Nad lihtsustavad.» Peab tunnustama, et Helvetius oskas geomeetrist eeskju võtta. Tänu sellele osutusid ka kõige võimatumad probleemid täiesti lahendatavaks. Kes sõnab praegu hakata põhjendama, miks Shakespeare suureks kirjanikuks kujunes? Helvetiusel aga ei kulu sellele näiliselt raskele küsimusele vastamiseks poolt lehekülgegi. Voltaire'i mehhaaniline materialism ei rahuldanud, kuid see ei tähenda, et tema arusaamad oleksid mehhaaniliste materialistide omadest oluliselt erinevad. Pigem võiks ütelda, et just talle oli mõistlik meelevaldsus eriti omane. Inimmõistuse nimel tõrjus ta lakkamatult aegunut ning nõudis uuele eluõigust. Poleemilises tuhinas ei suutnud ta küll alati kõiki oma seisukohti

meeleski pidada. «Korrakem... Fitzjames-Stuarti sõnu tema läkitusest 1757. aastal: «Me peame vaatama türklastele kui oma vendadele.» kirjutas ta «Filosoofilises sõnaraamatus». Ometi on tõde seegi, et elu lõpuaastail hakkas Voltaire kutsuma eurooplasi üles ristsisõjaks oma türgi vendade vastu. «Inimmõistus» osutus niimoodi ainult kellegi Voltaire'i mõistuseks.

«Voltaire on nii vastuvõtlik kõikidele mõjudele, et ükski neist pole püsiv,» kirjutab tema biograaf A. Bellessort. On selge, et säärase muutlikkuse juures peab ka «Filosoofilises sõnaraamatus» esinema meelevaldusi, mis kogenematut lugejat võivad ainult eksitada. Äsjailmunud eestikeelses valikus saadavad autori teksti tõlkija joonealused märkused, mis võinuksid aga olla palju järjekindlamad. Sest mida peab lugeja arvama, kui üliautoriteetne Voltaire talle kinnitab, et «kõik need lakkamatud heietamised labasest poliiteismist ja lapsikust ebajumalateenimisest ei saavuta muud, kui kinnitavad meie veendumust selles, et need, kes neid korrutavad, ei oma vähimatki antiigi tundmist» (lk 150). Teisal (lk 84) saab lugeja teada, et «Caesari ja Cicero ajal oli Rooma senat niisii tööpoolest ateistide kogu». Nüüdisaegseid usundiloolasi ennetades ütleb autor küll, et «tähtis on selget vahet teha Ovidiuse «Metamorfooside» ja vanade roomlaste religiooni vahel» (lk 69), kuid tema kujutlused muistsest usundist veenavad otsekohe, et parem olnuks siiski ainult Ovidiusega piirduda. Mõnikord on Voltaire'i meelevaldsusel lausa humoristlikud tagajärjed. «Estne Dei sedes, nisi terra et pontus et aer,» tsiteerib autor oma väite kinnituseks Lucanust ning esitab omapoolse tõlke, mis eesti keeles kõlab järgmiselt: «Kus on jumala troon? Ei maa peal ega meres ega õhuvallas.» See tõlge pannuks kindlasti põnustama jesuiite, kes oma hiilgavale õpilasele ladina keelt olid õpetanud, sest Lucanuse värsi tähendus on vastupidine sellele, mida Voltaire ihkab leida. Mõista tuleks seda järgmiselt: «Mis (muu) on jumala asukoht kui mitte maa ja meri ja õhk?» Olnuks Voltaire ammust kirjandust lugedes kas või hetkekski suuteline unustama oma valgustatud filosoofiasajandit, mille kõrval kõik varasem sai olla ainult naeruväärne eksitus, siis oleks ta teadnud sedagi, et kujutlust troonil istuvast ainujumalast ei saanud esimese sajandi rooma luuletajal üldse olla. Kuid siis poleks ta keskse kujuna eneses ka ühendanud kõiki valgustusajastu voorusi ja puudusi. Kaheksateistkümnnes sajand nimelt ei hoolinud eriti ajaloost. Kuidas saigi huvituda sellest, mis huvilisele ainult rumaluse musternäiteid võis pakkuda. Minevik õpetas üksnes seda, kuidas ei tohi olla, seda aga, kuidas olema

peab, teadsid filosoofid ise. Mitte kusagil ei ilmuta Voltaire vähimatki püüdlust asetada end varasemate inimeste olukorda, et mõista nende käitumist. Märgates ennemuistse autori teoses mõnd oma käibetõde jätab ta selle meelde, et hiljem tsiteerida, kõik ülejäänud aga võib rahumeeli jääda muu vana kraami hulka.

Ülalöödud arvesse võttes pole raske mõista, miks Voltaire minevikuga hoolimatult ümber käib. Ambrosius satub tal kuuendasse sajandisse, mullaväetamise jumal Sterculus saab autorilt küll lopsaka iseloomustuse, kuid sellesama jumala nime erikuju Stercutius kuulutatakse juba garderoobi jumalaks (lk 233). *Jupiter optimus maximus*'est, kes oli parim ja suurim ainult selleks, et teda teistest jupiteridest eristada, saab autori käsitluses *Deus optimus maximus*, keda roomlased ei tundnud. Kuid kõik need pisiasjad kaheksateistkümnendat sajandit ei huvitanud.

Mis siis huvitas? Eks ikka tollane olustik, mis polnud kaugeltki parim kõikidest võimalikest. Ei tohi unustada, et seesama Helvetiuse raamat, kust ülalesitatud tsitaat pärineb, sai ilmuda alles pärast autori surma; oma esimesest raamatust pidi filosoof avalikult lahti ütlema. Entsüklopedistide artikleid muutsid väljaandjad mõõdukamaks, ilma et autorid sellest midagi oleksid teadnud. Voltaire'il tuli autorsus maha salata nii sageli, et ta selle kohta isegi arvet ei pidanud. Kõigi nende kitsenduste vastu võitlesid vaimuvalguse levitajad eesotsas Voltaire'iga, sest kõike tuli endal teha, jumal jäi ainult pealtvaatajaks. Kõrgemate jõududega oli valgustajal üldse väga omapärane vahekorra. Kiriku jaoks on tal varuks ainult märksõna «lõmas-tage koletis», kuid jumala kiituseks laseb ta oma valduses püstitada veel ühe kiriku uhke pealdisega «Jumalale Voltaire'ilt». Arvukusele vaatamata kuuluvad filosoofi teistlikud deklaratsioonid tema kõige sisutumatute mõtteavalduste hulka. Tähtis on eelkõige see, mida Voltaire kogu elu vältel tegi, see viimane aga selgub kõige paremini tema õpilaste vaadetest. Voltaire jälestas kirikut ning austas jumalat, E. Renan, see «kahtluse elevant» (L. Daudet), eitas kirikut leebelt ja tunnistas jumalat ainult kõlbelise printsibiina, Renani ja Voltaire'i õpilane Anatole France aga nägi nii kirikus kui ka jumalas peaaegu veel ainult pilkeobjekti.

«Filosoofilise sõnaraamatu» lugeja võib voltääriluse edasist arengut ainult aaimata. Juba selleski teoses on rohkesti triviaalsusi ja enesekordamist, mis aga autorit ennast kuidagi ei häirinud. Etteheidetele lakkamatu enesekordamise kohta vastas ta veendumult, et see enesekordamine jätkub niikaua, kuni maailm paremaks muutub. Selle üle, kui palju maailm paremaks on muutunud ja kui

palju Voltaire'i arutlustes on aegunud, võib iga lugeja ise otsustada. Aga vaevalt küll kujuneks otsus õiglaseks, kui kõik suure teravmeelitseja mõtted minevikuliseks kuulutada.

Raamatu eesti keel on prantsuslikult loogiline ja ladus, kuid esineb ka hooletusi. Nii on lk 33 kirjas: «Mis aga veelgi erilisem, mis tõepoolest on täiesti erakordne, see on need Warburtoni väitlused, mis ta suurte tähtedega on kirjutanud oma teose algusesse»; lapsik bukvalism, tänu millele saab lugeja ainult teada, et Voltaire'i esituses on Warburtoni väitlused «erakordne» ja «erilisem». Samalt leheküljelt võib lugeda: «Ta isegi ei püüagi selle kohta tuua ühtki väidet . . .», kus «isegi» on üleliigne. Ei räägi erilisest nõudlikkusest ka sõnastus nagu «mis aga sellejuures võõrastav on, see on see, et . . .» (lk 103). Üksikud trükivead (lk 57, 239 ja 268) väga eksitavalt ei mõju, kuna kontekstist selgub, kuidas loetud mõista. Halvem on lugu ladinakeelsete lauseosadega, mis üsna tihti on joone all tõlkimata jäänud. Lk 144 on «eamus» tõlgitud sõnadega «Et mingem. Nõnda»; keskmisest sõnast oleks piisanud. Tõlkimata on jäänud ka katked

Navarrete'ist ja Marco Polost, millistest viimane on Voltaire'il miskipärast esitatud itaalia tõlkes. Nimed on kirjutatud õigesti. Erandiks on lk 230 esinev Damascius, kelle õigem nimekuju oleks Damaskios, kuna tegemist on läbinisti kreeka keelesfääri jääva autoriga. (Muuhulgas väärib see «damaskuslane» mäletamist Ateena akadeemia viimase eestseisjana.)

Kunagi kavandatud Anatole France'i teoste seitsmes köide on jäänudki ilmumata. Mõneti võib selle üle kahju tunda, kuna «Kirjandusliku elu» neljast köitest saaks koostada üsna mõnusa raamatukese. Vana vooltäärlase arutluste asemel on nüüd eesti keeles Voltaire'i enda filosoofia. Ajal, mil humanitaarhariduse viruldumise üle kurdetakse, on klassika avaldamine aina teretulnud.

Toimetuse märkus. Herbert Stillverk (7. VIII 1912—3. I 1983) lõpetas 1931 Tallinnas Prantsuse lütseumi, 1936 Tartu Ülikooli usuteaduskonna. Oli Tallinnas (Pühavaimu) ja Jüris pastor. Peale «Filosoofilise sõnaraamatu» jäi käsikirja hulk Voltaire'i kirjade tõlkeid ja Jean Orioux' mahukas käsitlus Voltaire'i elust ja loomingu.

VIKERKAAK

VILEN KÜNNAPU Fluidum kontoris

Arhitekt Steiner siseneb kontorisse. Lifti ees on mingi sagin. Selgub, et kabiin on laskunud poole korruse võrra madalamale ja seisab nüüd seal kinni. Mõned inimesed on lifti ukсед suure lauaga lahti kangutanud ja julgustavad hädalisi lohutussõnade ja maiustustega. Viimaseid visatakse kannatajatele otse suhu. Steinerile meenub lapsepõlveloomaaed Kadriorus, kus ka tema karudele niimoodi maiustusi loomis. Samas tekib tunne, et avariis olevad kaastöötajad on vajumas sohu. Steiner ei jää ootama avariibrigaadi ja hakkab jala üles minema. Avaral trepil kohtab ta vanu tuttavaid. Siit liugleb alla käharpäine Lendav Insener, siin sammub uhkelt Veltveebel Arhitekt, siin mõmised laulda Joodik Puusepp, siin uneleb Unistav Ametiühingu Esimees. Teise korruse liftihallis ootab lifti väike naisterahvas — Õnnitleja Kääbus, kes on alati teel mõnele sünnipäevale. Ka seekord on tal käes lillkimp. Trepil mööduvad Steinerist veel Santehnik Ekshibitsionist, Peaspetsialist, Sekretär Illu-

sioon ja Elektrik Marodöör. Neljanda korruse fuajeest avaneb klaasuks saali, kus harjutavad kontori nais- ja meesansamblid. Steiner avab korraks ukse ja temani kostavad üksikud laulufragmendid — naisansambel:

... kes on mööda metsaradu käinud
see palju näinud
see palju näinud
ja meesansambel vastab:
oo, Marjaana
sind kattis lumeloor
oo, Marjaana
sind kattis lumeloor.

Viiendal korrusel asub väike peksutuba, kus nuheldakse hilinejaid. Ka seekord kostab selle raudukse tagant summutatud karjeid. Trepil hakkab rahvahulk hõredamaks jääma. Podestilt viib väike ukseke spordisaali. Steiner vaatab ka sinna ning näeb kõnepuldi taga paksu naisprokuröri (või hoopis raudteelast?), kes peab asutuse lastele loengut moest ja viisakast käitumisest. Veidi kõrgemal trepiastmel jookseb arhitekt Steinerile vastu Hullunud Direktor, pahempidi pööratud silmadega mõttetult vilgutades hüüab ta kor-

duvalt: «Me ei ole Bulgaarias! Me ei ole Bulgaarias!» Mida kõrgemale Steiner tõuseb, seda valgemaks läheb ruum. Äkki märkab ta, et trepp on muutunud mägirajaks ja tõus jätkub kesk kaljusid ja nõlvakuid. Kaugelt näeb Steiner lähenemas lambakarja ning selle ees pika saua ja toogaga karjust. Neile lähenedes tundub Steinerile hetkeks, et karjus oleks nagu Kristus, kuid siis sulab ta karjaga kokku ja hakkab ühtse vooluna tagasi liikuma. Märkamatu muutub mägi-rada kontori trepiks ning karjus, Steiner ja lambad hakkavad sellest vaikselt alla laskuma. Ühel trepiastmel istub Hullunud Direktor ja nutab. Ta on palju vanemaks ja hallimaks muutunud. «Ma ei suuda enam, ei suuda. Ma ei taha enam elada,» nuuskub ta pead kätele kallutades. Karjus ja Steiner kannavad ta kabinetti, asetavad ettevaatlikult kirjutus-laua taha ja suruvad talle õrnalt telefonitoru pihku. Võimlas jätkab prokurör oma loengut, kuid lapsed on vahepeal saanud täiskasvanuks. Ka Sekretär Illusioon on vananenud ja Lendav Insener, Peaspetsialist, Marodöör — kõik on halliks läinud. Peksutoa ukse taga on vaikne, paistab, et hiline-jate karistamisest ei hoolita enam. Lifti ukse ees seisab Önnitleja Kääbus, kuid lillekimp ta käest on kadunud. Lambad ulatavad Kääbusele tükkikese mägede sammalt ja topsikutäie kollaseid paradisiõunu. Klaasuste tagant kostab tuttavat naisansambli laulu:

... kes on mööda metsaradu käinud
see palju näinud
see palju näinud
ja meesansambel vastab:
oo, Marjaana
sind kattis lumeloor
oo, Marjaana
sind kattis lumeloor ...

ANDRES VANAPA Supp

EMA pani supi sooja. Mitte alati. Lume-inimene, meie kauge ja tagaotsitav esi-vanem, võis supist ainult und näha, kui sedagi. Aga siis tuli tuli. Ning peagi saabus aeg, kus inimene mätsis savist kokku poti. Mis muud, kui liha potti, vesi peale ja keema. Eks keegi ahnepäits rüüpas ka vedela ära ja kiitis: küll on ää! See oli supi sünnipäev. Edasi lendas aeg nagu liblikas. Inimene õppis kirjutama. Koostati grammatika. Supp — supi — suppi. Olgu siinkohal öeldud, et suppi kui nimisõna võib küll käänata, kuid mitte alahinnata. Nii müüs Eesav läätseleeme eest Jakobile esmasünniõiguse. Luuletaja Charles Baudelaire'ile, kes vahtis katusekambri aknast Pariisi taevast, hõikas temas kui mehes pettunud majapidaja: tule,

söö oma supp, sina lollakas pilvedega kaubit-sejal

Trükikunst avas supi ajaloos uue lehe-külje. Sündis kokaraamat. Supid inventeeriti. Loodi süsteemid, alajaotused. Kokad eten-dasid siin samasugust osa kui loodusteaduses Darwin ja Linné. Tekkisid suppide klassid, perekonnad ja liigid. Tänapäeval ei aja enam keegi segi piimasuppi lihasupiga või juur-viljasuppi kisselliga. Puljong paigutati eri klassi. Siginesid rahvuslikud supikoolkonnad. Iga rahvus sõi oma suppi ise. Nõnda on armeenlastel supp nimega SUNKAPUR (seenesupp); belglastel — POTAGE DES POMMES DE TERRE (kartulisupp); jugo-slaavlastel — VIPAVSKA ČORBA (hapu-kapsasupp); itaallastel — PASATELLI (juustusupp); jaapanlastel — SATSUMA-JIRU (kanasupp); prantslastel — BULLA-BAISSE (kalasupp) jne. Koos üldise prog-ressiga tungis supp üle rahvuslike piiride. Mida ühed keetsid, seda teised sõid. Keegi ei esitanud enam lolli küsimust: miks ma pean seda suppi sööma? Supp sai mõnes mõttes rahvaste ühendajaks. Ka eestlased on supilembene rahvas. Ütleb ju salmgi: kapsasupp ja sealih, see teeb kindlaks mehe keha. Hinnas on veel külasupp, see on supp, mida külas pakutakse. Igasugust suppi võib kokku keeta. Näiteks tuntud kirvesuppi. Supi sisse võib panna igasuguseid maitseaineid. Mõni topib, kui taldrikuga tuleb, supi sisse pöidla.

Suppi võib süüa mitmeti. Mõni sööb enne vedela, teine jälle paksu. Mõni mees eelistab üksnes paksu, jätab vedela teistele. Ütle, kuidas sa suppi sööd, ja ma ütlen, kes sa oled. Kes suppi süües luristab, on supi-lontrus. Supp on mõjutanud meie mõtte-viisi, imbunud igapäevasesse kombestikku. Tuntud on ütlemised: kelle suppi sa sööd, selle laulu sa laulad; mitu kokka rikuvad supi (supi jaoks ei jätku enam liha). Kui külalised ei lähe ära, siis tuleb pakkuda hapukapsasuppi. See mõjub pärast tordi-lõike, küpsiseid, kohvi ja puuvilju kaines-tavalt. Veel parem, kui sa üldse midagi ei paku.

JAAN VIII Kahe kõne

«Vabandage, mis asi see teil on?»
«Apelsin.»
«Väärt kraam?»
«Vitamiin.»
«Mis te tast hoiate, sööge ära!»
«Suveniir.»
«Mõistan, te olete ...»
«Turist.»

«Kas inturist? «Virus?»
 «Rock-Hotel.»
 «Ja mis teid siia tõi?»
 «Georg Ots.»
 «On teil siin mõni sugulane?»
 «Alla Pugatšova Stockholmis.»
 «Vabandage, miks te niisuguse näo tegite?
 On teil paha?»
 «Psycho.»
 «Soovite vett?»
 «Palderjan.»
 «Las ma... Kuulge, see on ju hoopis tele-
 fonitoru... Miks te minuga rääkides toru
 ära ei pane?»
 «Meedium.»
 «Ei noh, ma ei saa aru. Kes te olete? Mis
 koht see on?»
 «Kontor.»
 «Kas plaadipoe oma? Tellite kaupa?»
 «Justament.»
 «Ja tuuakse?»
 «Sõprade melodiad.»

KONSTANTIN MELIHHAN

Mõtteid ja aforisme

Mõtletaja võib mõelda ükskõik millest, peasi
 kui ainult naine kogu aeg temast mõtleb.

Endast teab inimene rohkem, kui räägib,
 teistest räägib rohkem, kui teab.

Last võib karistada ka siis, kui ei tea,
 mille eest: küll ta ise teab!

Parem halvasti pihta hakata kui halvasti
 lõpetada!

Mida varem küpseks saad, seda varem
 pannakse nahka.

Igav on elada ilma sõpradeta, kuid veel
 hullem on igavleda koos nendega.

Mõni mees on valmis seltsimeest ka
 autasu eest rinnaga kaitsma.

Kui loodus on osutunud halvaks skulp-
 toriks, peab naisterahvast saama tubli maalija.

Oma ajal koolipõlves meeldis mulle
 väga õppida. Millega ongi seletatav asjaolu,
 et käisin seal kauem kui teised.

Tõeline džentelmen saadab daami alati
 koduvärvani; muidugi, kui see kodu on
 džentelmeni oma.

Rääkides oma naisega on parem teda
 mitte katkestada.

Õnn on omada ilusat naist, kuid häda,
 kellele see õnn osaks langeb.

On filme, kuhu alla kuuteistkümmne aas-
 tasi ei lubata, aga üle kuueteistkümmnesed
 ei lähe ise.

JUTUSABA

ROBERT LOUIS STEVENSON

Köver Janet

Lugejale hästi tuntud «Aarete saare»,
 «Musta noole» ja «Catriona» autor on peale
 «klassikaliseks» peetava mõistuloo dr. Je-
 kyllist ja mr. Hyde'ist kirjutanud veel
 teisigi jutte. Viimaste hulgas on üks oma-
 pärasemaid 1881. a kirjutatud ja samal aastal
 ka ilmunud šotimurdeline «Köver Janet»
 («Thrawn Janet»). Tõlkija on tänulik Aivo
 Lõhmusele abi eest murdeteksti ümbersead-
 misel maakeelde.

Rabanõmmede keskel Balwearys, Dule'i jõe
 orus oli juba ammu kirikuõpetajaks auväärne
 Murdoch Soulis. Too jumetu karmi moega
 vanamees, kes oma koguduse jubedusest
 võbisema oskas panna, veetis nüüd oma
 viimaseid elupäevi väikeses üksildases kiriklas
 Salumäe all, ilma et tal oleks seltsiks olnud
 ühtki sugulast või muud inimhinge. Tardunud
 ilmest hoolimata oli õpetaja pilk metsik,

hirmunud ja hajevil, ning kui ta mõnd
 tõrksat patust noomides tema tulevikul pea-
 tus, siis näis, nagu aimaks ta pilk läbi aja
 tormide tungides igaviku õudusi. Paljud noo-
 red, kes end armulaua jaoks ette valmistama
 tulid, kaotasid õpetaja juttu kuulates mee-
 le- rahu. Igal aastal, pühapäeval pärast seitsme-
 teistkümmendat augustit pidas Soulis jutluse
 Peetruse esimese läkituse kirjakohta V. 8
 põhjal ning tolle jutlusteksti hirmuäratav
 teema «Kurat kui mõirgaja lõukoer» viis
 mr. Soulise nii enesest välja, et ta jutt kants-
 list otse kohutavana kõlas. Lapsed heitusid
 surmani ja vanemad inimesed tegid tava-
 lisest salapärasemad näod pähe ning kandsid
 päev läbi hinges aimusi, mida Hamlet nii
 ägedalt tagasi oli tõrjunud. Dule'i kaldal
 põlispuude keskel asuvat kiriklat, mida ühelt
 poolt varjas Salumägi ja teiselt poolt taeva
 poole küünitavad kõledad nõmmeste nõlva-
 dega mäerunkad, olid juba Soulise esimestel
 ametiaastatel kõik need, kes end mõistlike
 inimeste hulka lugesid, hakanud videviku
 aegu vältima. Kirikuküla kõrtsi ukse ümber

logelevad külamehedki vangutasid kahtlevalt pead, mõeldes võimalusele sattuda hilisel tunnil tollesse hirmuäratavasse paika. Eriti suurt aukartust tekitas üks kindel koht. Kirikla asus maantee ja Dule'i jõe vahel, katuseviil kummalegi poole; seljaga seisid maja ligi poole miili kaugusel asuva Balweary kiriku suunas ning maja ees oli okaspõdsastega ääristatud rohtunud aed, mis ulatus jõest maanteeni. Hoone oli kahekorruseline, kummalgi korrusel kaks suurt tuba. Kirikla uksest ei pääsenud otse aeda, vaid teetammile või rajale teetammil, mis kulges maanteega rööbiti ning mida teiselt poolt piirasid kõrged jõeäärsed pajud ja leedripuud. Ning just too jupike teetammi oli Balweary koguduse nooremate liikmete hulgas halvas kuulsuses. Õpetaja Soulis jalutas seal tihti pärast pimeduse saabumist, ägades aeg-ajalt valjust oma kirklike, kuid sõnatute palvete juures, ning kui ta kodunt ära läks ja kirikla uks lukus oli, sõandasid mõned vapramad koolipoisid põksuval südamele piki toda legendaarset teejuppi «oma juhile järgneda»!

See hirmuõhkkond, mis ümbritses toda veatut ja kindlate vaadetega jumalameest, äratas üldist imestust ning andis põhjust pärimiseks neile vähestele võõrastele, keda juhuse või asjatoimetused sellesse tundmatusse ja kaugesse maanurka tõid. Ent isegi paljud koguduseliikmed polnud kunagi kuulnud noist kummalistest sündmustest, mis olid toimunud mr. Soulise esimesel ametiaastal, need aga, kes seda asja paremini teadsid, olid kas loomult tagasihoidlikud või jälle ei tahtnud sellest üldse kõnelda. Üksnes haruharva juhtus, et mõni vanema rahva hulgast pärast kolmandat kannu küllalt vaprust kogus ning õpetaja kummalise välimuse ja üksildase eluviisi põhjustest pajatama hakkas.

Sest om nüid jo oma viiskümmend aastaringi ku opetaja Soulis edimest kõrd mi kanti tulli. Timä olli siss viil poiskene nigu rahvas üteli, raamatide tarkust täis ja päälnätä uhke miis, aga nigu siukese nooremba mehega ikke om, olli timä usuasjun viil õige roheline. Noorembid rahvid meelüt irmsade timä selge pää ja lipe jutt, aga vanemba tõsitsemba mehe ja naise pallesiva iks jumalat tolle noore mehe iist, kedä nimä essinüss pidivä, ja kogoduse iist, kel nõnda alvaste om läinu. Siü juhtusi viil enne parajuslasi — oidku jumal neide iist, aga alva asja om niisama ku ia — tuleva iks jao aaval, raasikene kõrraga. Joba tol kõrral olli noid, kes kõnlesiva, et jummal om kõik opatu mehe umast armust ilma jätnü üteli noidega, kes näide manu opma om lännü ning et poiskestel oless õigemb jäää turbasuuhu istma

niiku näide takankiusatu esivanembagi, Piible kainlan ja palve ingen. Es ole vähämbätiki kahtlemist, et mr. Soulis olli üleardu kavvass kuuli opma jäänü. Soulis olli oolen ja muren kõigi asju iist pääle tolle üteli ja õige. Timäl olli üteli ulka raamatid, rohkebb ku kogoduse kunagi varem nättü, ja vedäjäl olli näidega kurja vaiva, nõnda et pidi neidega Balweary ja Kilmackerlie' vaheli pia Kuradisuuhu vaoma. Nuu olliva kõik jumalasõna raamatu nigu opetaja esi kinnit, aga tõsitsem rahvas arvass, et seokse ulgaga põle küll miskit pääle akata, sest jumala kiitusesõna mahup mägiläse pleedinuka sissegi ärä. Opetaja istse iks puul päivä ja puul üteli takkapihta raamatide takan, egä siü küll õige asi es ole, ja kirjut, ei midägi muud, nink rahvas akass pelgämä, et tä endä jutlust paprest lugeda mõtlep. Siss sai selgess, et opetaja kirjutap kogunisti raamatu — siü es sobi peris kindlaste ei timä iä egä vähetse elotiidmisegä.

Opetajal tulli löödä mõni vanemb kõrralik naisterahvas, kis täl majja piäss ja süüki keedäss. Ja tälle anti nõu võtta üteli vana luhva Janet M'Clour ja opetaja laske endä ärä pettä. Ulk inemisi andse tälle tõistsugust nõu, selle et Balweary paremba rahva ulgan olli Janet enämb ku kahtlane. Nojaah, täl olli üteli traguniga laits olnu ja jo vast kolmkümmend aastat es ole tä armulavall käinu. Latse näinuva tedä üteli kõrd pimedä aigu üleval Liivaperveli endä ette pomiseman, es ole siü mingi õige koht egä aig üteli jumalakartliku naisterahva jaoss. Nojah, aga eks ärä esi olli opetajale Janetist kõige edimält kõneltu ja tuul ajal oless Soulis tiid mis kõik teinu, et aga ärräle meele järgi olla. Kui ia inemise tälle üteli siva, et Janet kuradiga ühendusen saisap, siss temä meelest olli tuu ebäuss ja ku nä tedä Piiblega nuumsevä ja Endori nõiast kõnelseva, tagosi temä neidele pähä, et nuu päivä olla ammu mõödän ja et kurat püsida iloste löan.

lakene küll, ku külän kuuldi, et Janet akkap opetaja man tiinmä, saiva kõik Janet ja Soulise pääle pahatsess ja es ole siss külänastel targembat tetä ku Janet i usse taade kōndi ja tälle kõik ette latu, mis timä kohta tedä olli, soldati sohilatsest John Tamsoni kate lehmäni vällä. Janet es ole suure jutuga ja inemise lasivä enämbält jaolt täl omma tiid kävvä ja timä neil kah, ei «iad ommukut» egä «iad õhtat» lausmada, aga ku Janet vihatsess sai, olli tä kiil terräv ku lihuniku väits. Es ole üteli vanna juttu Balwearyn, mis Janetile tiidmääd oless olnu nink egä asja vasta olli temäl iks kaits kosta. Viimäte karassiva naise Janetile kallale ja kiskseva täl undreku maha nink vidäisivä tä alla Dule'i viirde. Tahtseva pruuvi, kas ujuop vai upop, kas om nõid vai mitte. Vanamoor

rüükse nii et Salomääni olli kuulda, ja rabelsi vasta ku kümme miist. Tõisel pääväl ja kavvembki viil olli nii mõnegi külänaise naha pääl tä küüdsi jälgi nätä. Ja õkva kõige kuumemba tapluse aigu tulli uus opetaja sinnä juskü karistusess ummi patte iist.

«Naised,» ütäl tä (aga ääl olli täl väkev), «jumala nimel, laske tal minna.»

Janet juuske temä manu, esi kangede irmul, karass täl õlmast kinni ja pallesi Kristuse nimel, et opetaja tä külänaieste käest päästäss. Naise umalt puult seletivä, mis Janeti vasta teedä olli ja vast rohkembki viil.

«Naine,» küsse opetaja Janeti käest, «on see tõsi?»

«Jummala nimel, kis minu loond om,» kostap timä, «ei mitte ainumaski sõna. Pääle sohilatse põle mul üttegi tõist pattu inge pääl.»

Ja mr. Soulis ütäl: «Kas ütled siis siin jumala ja minu, tema vääritu teenri ees, lahti Saatanast ja tema mustadest tegudest?»

Noojah, olli aga nõnda, et ku opetaja sedä ütäl, siss irvit Janet nii, et kõigil, kes tuud nägivä, irm pääle tulli, ja kõik kuulsiva, kuda täl amba suun üitstõse vasta tantu leivä. Aga tetä es ole miskit, nii vai tõistmuudu, ja Janet tõstse käe ja ütäl indä näide kõigi iin Kuradist valla.

«Ja nüüd,» ütäl mr. Soulis naistele, «käige koju, teie kõik, ja paluge Jumalat, et ta teile andeks annaks.»

Ja opetaja sirot Janetile käe, olka pääle, et tuul muud sälän es ole ku hame, ja vei tä läbi terve külä koju niiku oless Janet mõni peenikene provva. Janet aga rüükse ja kiskse naaru nii et irmus kuulda.

Tu õdagu olli külän pailu noid, kes ildani vällä ummi palvid lugesiva, aga ku ommuk tulli, akass Balwearyn kõigil niisuke irm, et latse pagesiva pakku ja kogoni külämehe julgesiva ainult usse vahelt vällä kaia, selle et läbi külä tulli Janet — vai keski Janeti mooduline olevus, — timä kaal olli kõvver ku oless tä üles puudu nink suu irevil ku lautsile pandmada koolnul. Teräaaval arjusiva inemise ometigi ja julgesiva lõpuss kogoni perrä küssü, mis olli juhtunu, aga sest päiväst pääle es saa Janet kõnelda ku ristineimine, pudist ainult ja lagist ambid ku lambaraudu vastamisi ja Jumala nimme es saa tä suust kuigimuudu, pruuvs küll, aga es saa. Nuu, kis sedä asja parembide tiidsevä, es lausu sõnagi, aga toda olevust nä Janet M'Clouriss enämb es nimetä, näide arust olli Janet esi joba peräpõrgun. Aga opetaja es tii tollest vällägi, temä lugi jutlust inemisi kurjusest, misläbi Janet olli alvatuse saanu, nuumse latsi, kis Janetit naarseva, ja vei timä indä manu elämä.

Nõnda siss, aig läits nink kergembä meelega inemise mõtlesiva joba vähämb tollest kahtlases asjast. Opetajast arvati äste, tä istse iks ilda õdaguni ja kirjut nii et küinal Dule'i veerest viil pääle kesküüd nätä olli ja opetaja olli endäga rahul ja uhkust täüs ku akatusengi, aga ometegi võis egäüits nätä, et ta olli pöduras jäänü. Janet kävi iks umma tiid. Es ole tä ennembki tiäb mis suur jutuvestjä, nüid es kõnele tä enämb üttegi sõnna ja es sekä kedägi, aga tedä olli võõrik kaia ja Balweary kogodusen peläss tedä egäüits.

Ainakuu lõpun tulliva niisäändse ilma, et kiäki es ole tollen maanukan siukesi viil näinu: ilm olli tuuleõnguta nink kuulmada lämmi, kari es jõvva enämb Musta mäe otsa üles minnä ja lastõl es ole säändse kuumaga enämb mängeissogi, nink mõnikõrd tulli ooti lämmi iil läbi orge ja paar vihmaoogu kah, aga nuu es aita kedägi. Inemise ootsiva omukuss vihma, aga päiv läits päivä perrä ja ilm olli iks säänesama ränk inemisile ja loomile kanda. Kõige tõbitsemb olli mr. Soulis, tä es saa ei magada egä süvvä nigu tä indä ülembile kaivass, ja ku tä parajaste umma rasset raamatut es kirjuta, ulkse tä müüdä maad ringi ku kurjast vaimust aetu. Teise kõik oidsiva enese kodole lähembäl.

Salomäe ligidäl, Musta mäe varjun, olli lapikene maad ravvast värati takan, mis vanal ajal olli vist olnud Balweary kerkoaid ja paavstimeeste puult pühitset maa viil inne ku õnnistet valgus kuningriigi pääle paistma akass. Tuu paik olli mr. Soulise meilmüüdä, sääl tä istse ja mõtel ummi jutlusi vällä. Ja ültse om tuu üits kenä varjuline kotus. Iakene küll, ku Soulis ütäl päiväl Musta mäe lääne puult küljest sinnä tulli, nägi ta taivan kõigepäält kätte, siss nellä ja siss viil säidset kaarnat. Nuu lendsiva iks ringirastat vana kerkoaiä kotsin, lendsiva madalan ja rasselt, ja muudku kronksusiva lennäten. Mr. Soulis sai õkva arvu, et kaarnit miski essütäp. Opetaja es pelgä sukugi ja läits otsetiid kerkoaiä müüri manu. Ja ta nägi ütte miist — vai mehe muudu asja — istman vana kalmu veeren. Tuu olli pikkä kasvu ja süsimust ja täl olliva irmus imeliku silmä.* Mr. Soulis olli mustest inemistest mitu kõrda kuulnu, aga tuu miis paistse küll sääne, et opetajal kõhe akass. Päiv olli lämmi, ometigi kävi külm jutt täl lihast ja luust läbi. Aga opetaja olli julge ja küsse: «Sõber, kas olete siinkandis võõras?» Must miis es kosta sõnagi, saise üles ja akass nigu libisemä kaugembale, aia tagumise müüri poole, esi kaie opetajale otsa ja opetaja kaie vasta nink siss äkki olli

* Sõtimaal usuti, et kurat ilmub musta mehe kujul.

must miis jo müüri veeren ja üle müüri ja kadosi suure joosuga puie varju. Mr. Soulis juuskse tälle perrä egä tiidnü esiki, mille tä juusk. Aga tä olle väsunü pikast tiist ja lämmätäväst ilmast ja juuske mis tä jõudse, ometegi näi tä musta miist ainult kõive vahelt vilkuman, seniss ku tu mäest alla jõudse nink katte üpaten ja karaten üle Dule'i jõe Salomäe poole.

Mr. Soulisele es miildü sukugi, et tuu ulgus timä maja man om, tä juuske kipembast üle nõmme ja tiid piti edesi, aga musta miist es näe enämb koski. Ta läits suure tii pääle vällä, aga sääl es ole kedägi, kõndse aia läbi — ei määnestki musta miist. Lõpuss siss akass tä joba pelgäma, aga tuu olli ka loomulik, võtse maja usse riivist valla ja läits sisse. Sääl olli Janet M'Clour, pää iks kõvver ja tääle es paista opetaja tulek miilmüüdä ollev. Perän tulli opetajal miilde, et ku tä Janetit näie, kävi säänesama külm jutt nigu innegi täl ihust läbi.

«Janet,» küsse opetaja, «kas sa nägid siin ühte musta meest?»

«Musta miist?» kostsõ Janet. «Pästä ja avita! Mis jutt tuu om, opetaja. Terven Balwearyn ei ole üttegi musta miist.»

Aga nüid piab ütlemä, et selgeste tä es kõnele, mämmut ainult ku obene, kel suu kaaru täis.

«Noh,» üteli opetaja, «kui siin pole tõesti mingit musta meest olnud, siis rääkisin ma praegu vist küll vanakurja endaga.»

Ja opetaja istse maha ja olli ku palavikun ja amba lõgisesiva täl suun.

«Mesasja,» üteli Janet, «äbi teile, opetaja,» ja andse tääle lonksu kanget napsi, mis täl endä jaoss oitu olli.

Siss läits opetaja Soulis umma kambrehe kõigi noide ummi raamatide manu. Tuu om üits pikk pimme kammer ja talve aigu irmus, külm nink röske. Saisap jo opetajamaja jõe veeren. Opetaja istse maha ja mõtelsi kõgest, mis olli sündnü seitsaadik ku tä Balwearysse tulli. Ja tä mõtelsi kodo pääle ja noide aigu pääle ku tä viil väikene laits olli ja jõe viiri pite ringi laskse, aga must miis püsüsi iks miilen ku määndsegi laulu kordussalm. Ja midä rohkemb tä mõtelsi, toda rohkemb mõtelsi tä ka tolle musta mehe pääle. Tä pruuvsse pallelda, aga es levvä õigit sõnnu, pruuvsse ka kirjutada, aga tuust kah es tule midägi vällä. Olle nigu saisass must miis kõik aig temä sellä takan ja opetaja otsaette tõussi külm igi ku kaivuvesi. Siss tulli täl aga puhuss aru jälleki pähä ja tä olli ku õkva ristitü laits ja es mäletä midägi.

Opetaja saise lõpuss üles ja läits akna manu ja kaesi vällä Dule'i jõe poole. Puid om sääl pailu nink jõe vesi on sükäv ja tumme. Jõe veeren mõskse Janet mõsu, undrekuhand vüü vaihhele üles pantu, sellägä opetaja

poole ja opetaja jüsku es näeki tedä. Siss püürse Janet ümbre ja nädäss umma näko nink tuusama külm jutt juuskse opetaja ihost läbi, mis kaits kõrda varemki tuul pääväl olli juusnu. Tä saie nüit arvu, et piät õigõ olõma, mis inemise kõnellsiva. Et Janet om jo ammuki koolnu ja et sii om pailas kodukäija timä koolukehän. Opetaja astse teräkese tagasi ja kaesi perrä. Janet trampse mõsu otsan ja jõrisi iks indä ette nink, oidku jummal, olli täl vast irmus näko. Janet laulse kõvembide, aga üitski inemisest sündünü miis es vöi õelda, mis sõnnu ta laulse. Ja ku tä säändselt kõveride alla vaadass, es ole maan ometigi midägi kaia. Opetajal käie uvveste jutin ihost läbi ja sii olli ku taiva märk. Aga mr. Soulis pandse sedä endäle süiks, et tä nii alvaste mõtelsi vaesest tõbitsest naisest, kel üttegi omast inge es ole pääle timä. Ja opetaja ütelsi palve Janetit iist ja jõe tsilga külmä vett, sest süvvä tä es taha, nink läits videviku aigu tõse kõrra pääle sängi.

Tuu üü, 1712 aasta määdakuu 17. päivä üü, ei kao Balwearyn ilmangi miilest. Olli nõnda lämmi ku ei kunagi varem. Päiv läits pilvi sisse luuja ja ilm olli pimme ku kotin, es ole üttegi tähesilmä ega tuuleõngu, nätä es ole omaindä nõna ettegi. Vana inemise heitsivä kõik palaka sängist maha ja püsüvivä viil vaivalts ingen. Es vöi usku, et mr. Soulis sõpa silmi pääle sai kõige tolle rasse kuurmaga, mes tä inge pääl olli. Ta vintsel ja väherd, jahe säng palut tä ihho ku tuli, kõrd suikse tä, kõrd virgu, kõrd kuulse kellä löömän, kõrd pinni nõmme pääl ulgman ku oless kiäki ärä koolnu, kõrd paistse ku kostass tonte irvitus täl kõrvun nink kõrd jälle näi ta suutulukesi uman kambrin. Opetajal olli säändne tunne ku tõbitsel, tä olli tõeste tõbine, aga tä es tiitä sedä esi.

Siss läits täl pään selgebäss, tä istse hamme väel sängiveere pääl ja mõtelsi uvveste musta mehe ja Janetit pääle. Tä es mõista ütelda, kas olli tuu selle, et tä jala külma olli, vai mille, aga ähkesti tulli opetajal pähä, et nuu kaits saisivä ühendusen ja om mõlemba vai om üits näist kodukäijä. Õkva siss kostse Janetit kambrest opetaja kambre kõrval irmat trampmist jüsku oless sääl keski tapelnu, kõva mürrin takkaperrä nink läbi maja juuske kõle tuuleil. Siss jäie kõik jälleki audvaiksess.

Mr. Soulis es pelgä ei inemist egä kura-dit. Tä võtse tikutopsi, pandse küindla palama nink läits paari sammuga Janetit usse manu. Uss olli välläst puult riivin, opetaja tõugass usse valla ja visass julgeste silmä sisse. Tuu olli suur kammer, säändne sama suur ku opetaja indä uma ja asja oliva kõik vana, uhke ja tammitse. Kambrin olli nellä sambaga säng, vanaaigse iisriide iin, ja väkev tammine kapp, opetaja jumalasõna raamatid

kõik täis. Noid es ole täl praegalt tarvis ja olliva sinnä iist ärä pantu. Põrmandul vedelsivä paar Janetil ilpu. Aga Janetist endäst es ole märkigi nätä egä ka üttegi tapluse jälge. Opetaja läits kambri ja vähä om noid, kes oless julgenu tälle sinnä perrä minnä. Tä vaadass ja kulless, aga es kuule midägi ei majan egä kõigen Balwearyn ja es näe midägi pääle varje ümbre küindletule. Ja siss kõrraga teki opetaja süä kõva volksu ja saisahti, kõle tuul pandse juusse tä pään liikma. Vaese mehe silmle olli sii küll irmus pilt kaia. Vana tammitse kapi kõrvan naela otsan rippusi Janet, pää öla pääl longun, silmä päaluust vällän ja kiil ripakil, jala uma kaits jalga põrmandust kõrgemal.

«Jumal andku meile kõigile andeks,» mõtelsi mr. Soulis, «Vaene Janet on surnud!»

Tä astse sammu koolnu poole ja süä jüsku püürse täl rinnun ümbre. Es mõista üttski ärä arvata, mis nõiatükiga, aga Janet rippusi üteainsama naela otsan üitsainumas sukanõelumise lang kaala ümbre.

Irmus om olla südäüül ihuütsinda säändside pimedüse jõudega, aga opetaja Soulise usk olli väkev. Tä käändse ümbre ja läits ussetse vällä ja pandse usse indä järel lukku. Siss läits tä sammaaval, jala rasse ku tina-klombi, trepist alla ja panni küindle trepi manu lavva pääle. Tä es saa ei pallelda ega mõtelda, külm igi juuske täl egält puult ja tä es kuule muud ku uma indä süäme lüüke — iks põmp-põmp-põmp. Soulis võisi nõnda saista tunni vai kogunisti kaits, tä es mäletä enämb peräst, siss kuulsi tä ülemitse kõrra päält jüsku oless säääl keski liigutanu, keski käisi kambrin, kus koolnu rippusi, edesitagasi ja opetaja mälet ometigi äste, et tä kambre usse lukku olli käändnü. Siss kostseva sammu trepiotsan ja opetajal olli tunne, jüsku vahissi koolnu tedä üle trepi käetoe.

Mr. Soulis võtse küindle jälle käde ja läits nõnda kipeste ku sai majast vällä ja tiitammil lõppu. Olli kottpimme üü ja küindle tuli olli pikk ja helle nigu saissas küinal kambren, ku opetaja tä vällän maha pandse. Es ole miskit liikumist pääle Dule'i vii oru põhjan ja tolle võõriku sammukaja, mis majan trepist alla tulli. Nu sammu olliva opetajal teedä — nuu olliva Janetil sammu nink ku nuu lähembale tulliva, läits opetajal rinde

alt külmembass ja külmembass. Ja tä andse uma inge luuja oolde ja üteli: «Oh, Issand, anna mulle jaksu võidelda sel ööl kurjade jõudude vastu!»

Tolless ajass tulliva sammu joba usse manu ja opetaja kuulse, kuda käsi kobisi saina müüdä jüsku otsissi keski tiid. Puu-ossa ägisivä ja ojassiva ja küindlatuli võbisi. Kõvera Janetil koolukehä saise usse pääl, all ame ja must õlst sälän, kaal kõvver, suu irevil, jüsku elun, aga koolnu, sedä mr. Soulis tiidse.

Et inemise ing tä surelikun kehän nii kõvaste kinni om, om iks ime küll: opetaja näi sedä kõike, aga tä süä es rebene.

Janet es saisa säääl kavva, tä nakass liikuma ja tulli sammaaval mr. Soulise puule, sennä, kos tuu pauiosse varjun saise. Kõik elu, mis temä ihon viil olli ja kõik temä ingevägi olli nüid opetaja silmin kuun. Janet tahtse ku kõnelda, aga tä es leia sõnnu ja tei kura käega märgi. Tuul kräunahti ku kass, küinal kistu ärä ja puie ossa ojassiva ku elun inemise. Mr. Soulis sai arvu, et nüid om kõigel ots, nüid tule kas elu või surm.

«Nõid, kodukäija, saatan!» üüdsse ta. «Kõigevägevama Jumala nimel — kao! Kui sa surnud oled — hauda, kui sa äraneeatud oled — põrgusse!»

Õkva siss trehväss tuud koledust jumala indä käsi ja vana nõia äravaivatu koolukehä, midä saadan nii kavva olli avvast välän oidnu ja ümbre vidänü, leie palama ku perätü tõrvas ja sätte maa pääle põrmuss, pikne nakass müristämä, ütts kõmmin tõise perrä, vihma tulli nigu lahhin. Mr. Soulis üpäss läbi aiaeki ja juuskse ütesstüküst rüüken külä puule.

Omuku kellä kuvve aigu näie John Christie tuud musta miist Kivikangro man, inne katsat läits tä müüdä Knockdow' kõrtsi mant ja viil vähä ildampa näie Sandy M'Lellan musta miist limbaten Kilmackerlie' man üle nõmme minemän. Küll sii iks vist timä olli, kis nõnda kavvas Janetil kehä sisse jäie, nüid olli tä aga läinü. Tollest pääle ei ole kurat Balwearyn enämb kiusaman käinü.

Aga opetajale olli sii üits kurb aig, ta olli kavva kõrge palavikuga sängin, ja tollest tunnist täämbäse päävani om tä tuusääanne miis, kedä ti praegalt tiiate.

Tõlkinud Kersti Unt

MIHKEL MUTT Teatri ümber (4)

«Vanemuise» ümber on meie kriitikas viimastel aastatel valitsenud teatav ebamäärasus. Üksikud noorimad kunstinõudlikud arvustajad on teda valusalt naksanud, süüdistades teatrit esteetilise kõie lohiseda laskmises. Üldiselt on aga «Vanemuisele» ebaldes kaasa tuntud, hellitatud mureliku suuga tuleviku-väljavaateid või siis tehtud suisa nägu, et midagi polegi lahti. Lisaks üldisele delikaatsusimperatiivile kunstiasjadest kõnelemisel on niisugust hoiakut ilmesti inspireerinud tõsiasi, et «Vanemuisega» on lähiminevikus lõikunud paljude väljapaistvate isiksuste individuaalsed saatused. Mulle on ikka tundunud, et «Vanemuine» on ses suhtes meie teatrielu kõige dramaatilisem lüli. Ehk pole aluseta oletus, et kontrast ephohhiliste tipp-tööde ja lohutu keskpärasuse vahel, mis pole vist kusagil olnud nii tähelepanuvääriv ja arusaamatu kui «Vanemuises», on just mainitud saatuseõlmede väljenduseks kunstiskaalal. Inimlikud põhjused on mõistetavad mullegi, ent siiski tundub, et ka ilma kedagi kohtu alla andmata või näägutamata saab kunstiprotsessi otsesõnalisemalt analüüsida, mitte teatri ümber kikivarvul käia ega sõrme suule suruda. «Vanemuist» aastakümnete lõikes jälginuile ei või jääda märkamatuks seal toimunud muutused. Pärnis viimasel ajal on kuulda rõõmsaid hüüatusi: värsked tuuled on Tartus taas puhumas, kunstilatt jälle kõrgemale kergitatud. Niisuguse eelhäälestusega läksingi augusti gastrollide aegu likvideerima võlga «RURi» ja «Vastutuse» osas.

Čapeki hoiatusdraama tõi taas meelde kurvavõitu tõe, et kunstiliste ideede maailmas ei maksa kopiraidi õigus. Pole parata, aga mingi motiivi või süžee algkuju ei pruugi järelepõlvi kuigivõrd paeluda, juhul kui hili-semad autorid on samu motiivi või süžeesid eredamalt käsitlenud. Nimetagem niisugusena frankensteiniaanat — hiljuti «Mirabilia» vahendusel meie keelde jõudnud Mary Shelley algvariant tundub tänapäeval lihtsakoeline ja raskepära ühtaegu. Mingil määral maksab eelõeldu ka «RURi» kohta. Čapekist oli kahtlemata andekas nii ammu ette näha meie päevade põhilist probleemi. Ja tema käsitlustasand on kõrgem kui ütleme ulmejutudal (vt «Dr. Morrow' saar»). Aga näiteks Orwelli antiutoopiate läbinägelikkus ja psühholoogiline dramatism mõjuvad hoopis võimsamalt. Nii et ülemäärast vaimustust

«RURi» kui kirjandusteose suhtes ma jagada ei saa.

On selge, millele tükk üles kutsub, mitte aga päriselt, keda või mida peetakse süüdlaseks, kes üllastele eesmärkidele vastu töötab. Ühelt poolt näikse konflikteeruvat tehnokraatlik ja humanitaarne, teisalt ökoloogiline ja mitte-ökoloogiline mõtteviis. Samas esildub robotite sõnavõttudeks eksploateerivate ja eksploateeritavate klasside teema («kes teeb tööd, see on ka peremees»). Need teemad ei haaku omavahel päris tõrgeteta. Aga olgu peale, kõlama jääb üleskutse peatuda, enne kui on hilja. Meie kriisimaigulisel ajastul mõjub see kahtlemata aktuaalselt. Robotite mäss ja võimuhaaramine on õpetlik hoiatus. Tundub siiski, et lavastus kaldub teise äärmusse, millega ei tahaks ka nõustuda kui ilmesti lihtsustatud käsitlusega. Muidugi pole tarvis teha ohtlikult inimsarnaseid robotid. Aga kas tuima töö ja totalitaarse valitsemisega inimesi robotiteks muuta on parem? Lavastus mitte üksnes ei manitse ettevaatlikkusele, vaid peaaegu keelab, kuulutab tabusid. Olgem hardad, olgem looduslähedased, heitkem põrmu ja saagem paremaks! Programmiliselt kõlab vana teenijanaise viha ning põlgus progressi aadressil. Tema neab ära kõik inimese tehtud leiuised! Mida arvata säärasest kurjast vanausulisest, kui vaadata tänaval värvilistes vestides turskeid marmisid laotamas mürgises leitses asfaldi, aga eelmine õhtu on teler näidanud, kuidas Jaapanis panevad robotid (mitte inimesesarnased) automobiili otsast lõpuni kokku? Eks tundu siis meid — siin ja praegu — robotite mässu eest hoiatada umbes nagu manitseda Sudaani näljahädalisi liigsöömise pärast.

Mulle pole hingelähedane ülemäärane alandlikkus. Aukartus elu ees on väga aukartust äratav hoiak, aga kas peab ta tingimata lähtuma millestki müstilisest, pooleldi religioosest hardusest? Kõrkust kammitsedes ei tohi mõistust kui niisugust risti lüüa. Sest väärustunud ühekülgse mõistuse kõrval esineb ka teistsugust. Tõeline saab alati aru oma piiridest. Ja selleks ta mõistust ongi, et siis pöörduda teiste tunnetusvahendite poole. Ent ikka jääb just tema neid teisi organiseerivaks algmeks, tuumaks nii individuaalsel kui kollektiivsel tasandil. Esimene ja teine vaatus kujutavad lähteseisu ja katastroofi ennast. Teostusel on esimene sujuvam, funktsionaalsem, sündmused, tegelased jm haakuvad omavahel kenasti. Isegi nalja saab (pill tuleb pika ilu

peale!). Teisest vaatusest hõivab suure osa naispeategelase siseheitlus, poolt- ja vastu-argumendid robotite tootmise saladuse hävitamiseks. See pole eriti dramaturgiliselt kirja pandud. Pikad, nagu kasugilt klassitsistlikust perioodist pärit monoloogid, enda läbikatsumine ja ringutamine ei veena kuigivõrd ega ole ka huvitav. Näitleja (H. Soosalu) peaks tegema lausa üleilmlikke pingutusi, et vastupidist tõestada. Samas ei saa salata, et kahes esimeses vaatuses on vägagi meeldejäävaid kohti (nagu seismine tulukese ümber) ja üldse on nad küllalt tõetruude ja usutatavaten vaatavad.

Aga siis tuleb kolmas. Robotitel on vesi ahjus. Nad ei paljune, ent inimesed, kes neid juurde võiksid toota, on ülestõusutuhinas maha notitud. Vaid üks endistest vihatud «aadlikest» on elus ja teda palutakse nüüd pisarsilmil, et ta päästaks robotite soo peatsest hääbumisest. Too katsetabki, püüdes saladuse jälile saada, ent ei suuda enam midagi. Ja kuidas olekski see võimalik? Robotid säästsid ehitustööde juhataja Alquisti, sest teda oli nähtud, kellu käes (*ergo*: temas oli midagi sarnast robotitega). Selge, et niisuguse valiku kaudu peaks positiivses valguses esilduma töö-motiiv, ent kas pole Alquistilt ses keerulises küsimuses abi ootamine sama lootusetu kui nõuda lihtsalt müüri-mehelt relatiivsusteooria taasavastamist? (Veel üks kivi tüki loogika-kapsaaeda.)

Siis aga välgatab lootuskiir. Kaks noort robotit ilmutavad armumismärke. Neil on tekkinud tundeelu, nad on saanud inimesteks. Armastus on pääsemine, kõlab kuulutus. Ehitusmees õnnistab noori ja publikut — sõna otseses mõttes. Seda vaatust on katarlitiseks ja lummavaks kiidetud. Olen paraku teist meelt. Lavapoesia on ütlemata libe tee. Küll on sellel kerge läilaks väärata. Praegu pole seda suudetud vältida. A. Allikveel, perspektiivikal noorel näitlejal, ei maksaks kujundada ühekülgset lüürilisromantilist ampluaad. Keerulisema, endaga puntras inimese rollis nagu Kiir on ta huvitavam kui robot Primuse või «Unenäomängu» luuletaja osas.

Kas etendus läheb publikule hinge? Olen kellele. Kindlasti leidub neid, kes selle järgitult omaks võtavad. Aga arvan, et need on enamikus need, kes niikuinii samale lainele häälestunud. Uusi järgreid tükk märkimisväärselt ei värba. Paljud ju ei taha, et neile alasti üleskutset pakutakse. Agiteerival teatril on kahtlemata eluõigus. Teatavates ühiskondlikes situatsioonides osutub ta eriti otstarbekaks. Aga peajasjalikult siis, kui mõnel ideel väljaspool kunstikanalit pole piisavalt levikuvõimalusi. Praegu on aga nn hoiatuskunsti ja ökoloogilise mõtlemise kõrgaeg. Kas siiski ka nüüd ei peaks kunst

kaasa aitama? Kindlasti! Ainult et sel juhul ikka rohkem eriomaste vahenditega, s.o kunstina.

Eelöeldut tagasi võtmata ei kavatse ma hoopiski väita, nagu poleks «RUR» tähelepanuvääriv nähtus. On, ja just tänu oma programmilisusele. Siit võib lugeda otsingute jäljekirja ning ta on neid vähesed töid, mis ärgitavad seisukohta võtma. «Unenäomängu» pean kunstiliselt siiski õnnestunumaks. Ta polnud küll lausa ere, kohati võttis maad igavus, poeesia jäi hingetuks ning ekspressiivsuse asemel karjuti. Siiski kohtas seal ka ehedat lavaluulet ning usutavat traagikat. Viimast suuresti tänu Liis Benderile Indra tütre osas. Mäletan, et juba kunagi tosin aastat tagasi seda tükki esimest korda lugedes murdsin pead, kuidas tuleks võimalikul osatäitjal intoneerida sagedast refrääni «On kahju inimestest!» — nii et see poleks retooriline, vaid kõlaks kunstipäraselt ja usutavalt. L. Bender mu meelest suutis seda.

«Viina vanne» oli küll päästearmeelik. Ü. Tonts imestab (SV nr 14, lk 6), miks suhtumine Toominga viimase aja töödessa on muutunud, «kuigi lavastaja kõneleb vaatajaga sellest samast, millest kõneles varemgi». Samas ta mõõnab ise, et neis töödes on varasemaga võrreldes oluline erinevus. «Praegune Tooming on kunstnikuna selgesti taltunum.» Aga kas siis kunst on midagi niisugust, millest kunstnikul on lubatud taltuda?

A. E. Kerge lavastatud «Vastutuse» kohta on perioodikas enam-vähem kõik öeldud. Tõepoolest, Leo abikaasa sissetoomine teenib juhtide ja nende probleemidest tiine elu «inimlikustamise» eesmärgi. Kahjuks on Juta üsna stereotüüpset loodud kuju. Ta ei taha lubada meest ohtlikusse rindelõiku, soovides säilitada kättevõidetud turvalisust. Kui nad mehega pika aja tagant esimest korda kohtuvad (mis ta vahepeal tegi!), räägivad nad söötühikutest, uue tootmisviisi eelistest ja muust sarnasest, aga mitte sellest, kuidas nende endi suhted võiksid sõlmuda. Ning lahtiseks see jääbki. Raudsed inimesed, mis seal salata — nagu välja astunud kolmekümnendate-vieekümnendate aastate tootmisromani lehekülgedelt.

Tegevus toimub lavasügavuses ja teksti läheb kaduma. Näidendis, kus peajasjalikult räägitakse, on see ohtlik. Vastasleer on karikatuurne ning pinget tekib vähe. Seda sugeneb siiski steenis Ennoga (L. Eelmäe). A. Peep peategelasena ei mõju küll pelga idee-ruuporina, ent ometi tuli mulle etenduse ajal mõte: miks mitte loobuda igasugusest traditsioonist ja panna peassa näiteks A. Ander! Elus kohtab ju mitmesuguseid inimesi.

Pöördume nüüd hetkeks tagasi «Vanemuise» aktsiate juurde. Võtame veel arvesse Adlase «Suve», A. E. Kerge «Mina pean saama teed juua...» ning «Aeg tulla, aeg minna» (millest tuleb kunagi edaspidi pike-malt juttu). Mis selgub? Kummalisel kombel on üldpilt parem kui üksikuti. See ilming on muidugi rõõmustav. Aga et tõus on päral, tundub siiski ennatiik õelda. Esialgu kõnelgem pigem üritamistest ja võimalustest kui viimaste realiseerimisest.

Teatrisse tullakse mitut moodi — lavakunstikateedri, õppesuudiotest ja haruharva (vähemasti meie päevil) iseseisvalt end üles töötades. «Vanemuise» järelkasv pärineb suuresti kahest viimasest kanalist. Mõned nimed hakkasid juba üsna ammu vilksatama — algul massistseenides ja kõrvalosades, hiljem ikka ulatuslikemas rollides. «RURis» on J. Lumistel üks peaosi. Ja ta tuleb sellega igati toime. Huvitav kuju, võiks öelda. Toime tulevad ka teised, Kaljuri ja Allikvee. P. Kollom (Alquist) oli veel mõne aja eest umbes samasuguses staatuses nagu nemad praegu. Neid on arvatavasti veel tulemas. Nende tee pole olnud lai ja lilledega kaetud. Pigem pikk ja märkamatu. Sel on oma head ja vead nagu kõigel. Ehk on neil tuulike ründamise ja maksimalismi aeg hajunud, samas jälle «kahtlustan» neid meeldivas täiskasvamuses.

Kuidas erineb nende tulekust näiteks praeguse kolmetoimikümnenda lennu ettevõtjate ridal? Suvelgi ei mallata puhata. Algu Mesikäpa meistriks saamise, seejärel juba Taanima printsi traagiline lugu. See avalike esinemiste aktiivsus tekitab vastakaide tundeid. Mõistagi kena, kui on varakult palju lavapraktikat ja väärt dramaturgiat. Võib-olla ei õnnestu neist pooltel elus enam kunagi «Hamletis» mängida. Tore, kui jätkub entusiasm, et jääda suveks linna teatrit tegema, selle asemel et heinakaarel hullata. Samas kahtlustan, kas eakaaslaste ülisuur tähelepanu, mõnikord ülemäärased ovatsioonid ja tagasiplaksumised ei loo natuke varakult pärisnäitleja tunnet? Nõrgemate natuuri puhul ei kõla see kahtlus vististi naiivselt.

Igatahes ei läinud nende «Hamlet» aia taha. Tunnistan, et paljud päris-«Hamletid» on mulle päris igavad olnud. Siin on seda vältitud peamiselt väliste vahenditega — lavastusnipid, kaasaegsed rekvisiidid, aegajalt õhku käristavad roki-akordid jms. Samuti lühendamise kaudu. Viimast oleks võinud mõnes paigas veelgi teha. Näiteks stseen, kus Laertest instrueeritakse Hamletile kätte maksma, venis ja alandas pinget. Claudiuse ja Hamleti kahestamine ei häirinud. Nii leidis rohkem kursuslasi rakendust. Ja kahekesi on suurt osa kergem teha kah. Eriti kehtib see Hamleti puhul. Tema on üldse

üks paremini kahestatavaid tegelasi maailmaklassikas. On ta ju kõhkluste ja kahtluste prints ja miks mitte tema heitlevaid pooli visualiseerida.

Nagu noorte lavastustes tihti püüdsid pilku eeskätt dünaamilised stseenid ja need, kus sai midagi leiutada, fantaasiat rakendada (nagu gaasimaski kasutamine kolba asemel). Esile tõusid värvikamad kõrvaltegelased (Rosenkrantz ja Guildenstern, hauakaevajad). Seevastu kuulsad monoloogid ei kandnud hästi, olgugi mitme peale esitatud. Parim osatäitmine oli Polonius (H. Toompere). A. Reemann võiks küll juba praegu «Meelejahutajas» rahvast naerutada, aga teda varitseb oht, mis kõiki andekaid koomikanärviga näitlejaid — juhu! kui nad laval viibimisest suisa rõõmu tunnevad. Nad ei pane kiusatusele vastu ja vajutavad pedaali põhja, tõustes niiviisi küll ise esile, aga rikkudes ansambli. Tütarlapse tehtud purjus hauakaevaja oli naljakas, aga võinuks varem lõppeda.

Noorusele on omane niihästi romantiline mornimeelsus ja werterlus kui ka mõõdapääsmatu sund näha elu päikesepoolt raskuste kiuste. Kuigi trupp «Hamletis» käsitab ja suudab end selle maailma sisse tunda, on trotsimeel ja väljapurskuv elurõõm samuti tuntavad. «Läbi «Hamletite» tähtede poole», võiks parafraseerida. Kujutlusse kerkib meie esiemade plikapõlv, mil nood raske orjatöö järel kiigemäel kõõrutamas käisid. Niisiis on etendus meelsus selge. Lõpuks korratakse üle — «olla või mitte olla?». Ja ilmselt ei tähenda see dilemmit enesetapu mõttekusest, vaid valikut mõtestatud inimväärse elu ning mugava veeteerimise vahel.

Sooja-aja teatrihuviliste tee Pirit kloostri väravasse on juba mõnda aastat sisse tallatud. Noorsooteatri selle suve šlaagriks sai Gorini töötlus Thijl Ulenspiegel loost (lavastaja K. Kilvet). Nagu sesoonile paslik, on etenduses laule ja massistseen (O. Ehala muusika, P. Aimla tekstid). Kaasa teeb peaaegu kogu trupp ja lavastuse suuniluse tabamine ei nõua pingutusi. Too on selgem kui taevas varemte kohal. Tüki esimene pool pole siiski nii kaasakiskuv, kui võinuks eeldada. Osaliselt on siin süüdi lisenud vihm, mis segas näitlejaid terviklike karakterite loomisel. Olulisem põhjus peitub draamavariandiks valitud materjali kokkupanu ja seda seadnud lavastaja käekirjas. Costeri romaan on kirjandusliku üleminekuaja ilming, pooleldi eeposelis-folkloorne, pooleldi pärisromaan. Esimesest johtub panoraamsus ja legendipärasus, teisest mõned tegelased suurem individualiseeritus-psühholoogiseeritus, mis uuema aja romaani pärisosa. Kõnealus teoses pole viimati mainitud tasand tänapäevalugejale siiski enam eriti paeluv. Igatahes mõjub see irdu. Võtame või Kala-

kaupmehe kaju. Kirjanik on siin taotlenud midagi enam traditsioonilisest reeturist, üritanud keerukamat hingeelu. J. Aarma mängib selle kenasti välja. Eraldi võetuna võiks säärast varjatud motiiviga tegelast võrdlevalt analüüsida näiteks koos «Likvideerimise» reeturiga, aga siin mõjub säärane komplitseeritus asjatuna. Kompleksid ei sobi folkloori samasusesteetilisele paletile.

Tundub, et võimalus «Ulenspiegelit» edukalt lavale seada sõltub sellest, kui võrd on suudetud ülejäänud tegelasi integreerida ühelt poolt Thijli ja Nele kui romantiliste armastajate, teisalt Thijli ja Lamme kui vastandliku paari ümber. Muud tegelased, olgu ideelt kui sümpaatsed ja kehastuselt usutavad tahes (nt A. Otsa Klaas ja T. Teppandi timukas), ei suuda iseseisvalt pinget kanda. Nendega toimuv pole võrdväärset huvitav. Praegu ei saa Thijl (R. Oja) kohe õiget joont kätte ning ka tema ja Lamme (A. Vaarik) partnerlus laseb end oodata. Päriselt need võimalused ei realiseerugi, ja peamiselt Lamme võimaluste kahjuks. Tal on esiotse vähe teha. Kui ta lavale ilmub, on küll selge, et ta on vahepeal oma eluviisi jätkanud, aga kahjuks mitte meie nähes. Nii on etenduse esimene pool pisut puisevõitu ja fragmentaarne. Arvestades lühidust (kaks tundi puhast aega) oodanuks enam mängulisteatralset laadi ja hoogu.

Tõeliselt hakkas etendus elama sealt alates, kus Lamme ja Thijl satuvad göösides laagrisse. Siis läks kõik käima ja muutus särtsakamaks. Mitmel Noorsooteatri näitlejal on tugev kool raadio-estradilt ning selle tunneb kohe ära. E. Spriit, G. Kangur, L. Nebel, E. Järvis, L. Komissarov, E. Kraam jt oskavad lavaletulekust alates õiget tooni tabada, tunnetavad säärase etenduse atmosfääri. Nalja saab siin muidugi vähem kui kunagises «Dekameronis». See on paratamatu. «Ulenspiegel» pole kaugeltki naljatükk. Kõrvu rahvanaljaga kohtab siin naturalistlikku julmust. Seda on lavastuses paiguti

musta huumoriga looritatud. Siin-seal visatakse tänapäevaseid keelevigureid.

Hea sõna ütleks mitme näitleja kohta — K. Orro kuningana, A. Lamp kolmikosas jt. R. Ojale on see roll eeltoodud norimistele vaatamata kordaminek.

Finaali sümboolne pidulikkus oli parajalt doseeritud, ei tehtud liigseid liigutusi. Nii jäigi kokkuvõttes mulje, et lõpp hea, kõik hea. Pealegi pole ju konkurents! Aga jah, pea oli natuke vale keha otsas.

ÜHE SÜNDMUSE TÄHISTAMISEKS

Kümme aastat tagasi oktoobrikuu alguses 1976 said 25 õppurnoort kirjakese meie Kirjanike Liidult. Neid kutsuti osalema noorte autorite seminaril, paluti kaasa võtta loomingut ja 13. oktoobril hiljemalt kella kaheteistkümneks kohale sõita. Üritus pidi lõppema 14. oktoobri hilisõhtul, mistõttu kirja postskriptum pöördus koolidirektori poole palvega vabastada nimetatud noor õppetööst ka 15. oktoobril. Ei lõppenud üritus siis. Vähemalt noorte omavaheline suhtlus kujunes päris sundimatuks ja jätkus (eriti tallinlastel) kauagi hiljem, ka pärast tekstikogumiku «Viis tüdrukut ja kaheksa poissi» (1977) ilmumist.

Mingit «Siurut» või «Noor-Eestit» sedasi ei loodud ega luua loodetudki. Keegi ometi tuli. Või oleks tulijad niigi tulnud? Seda peab küsima Karevalt, Raualt, Keskülalt, Beierilt, kes raamatuga maha saanud. Mõni õige mitmega. Iga sündmusele kutsutu kohta tuleb praegusel hetkel 0,32 luuletuskogu. Nimetagem seda näiteks KS'76 kasuteguriks. Aga tegevliteraate on sündmuslaste hulgas veelgi, nagu on ka diskor ja baarman.

Siinne tervitus on mõeldud eelkõige neile, kes küll osutusid väljavalituks selleks sündmuseks, kuid kellest monograafiaid ei kirjutata.

ANDRES LEPP, osalenu

AUTORITUTVUSTUSI

Ilmar Vene (sünd 1951) lõpetas 1975 TRÜ saksa filoloogina. Töötab TRÜ Teadusraamatukogu rekataloogimisosakonnas vanemraamatukoguhoidjana.

Ele Süvalep (sünd 1951) lõpetas 1975 TRÜ eesti filoloogina, oli samas aspirantuuris. Töötab TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris õpetajana.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Vihamõmm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 601-772. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 601-772. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 601-858. Agupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 601-858. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 601-858, **Kajar Pruul** 601-858 (Tartus teisip. reedeni k 13—15 tel 33-396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 601-858. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 601-858. Tehniline toimetaja **Katrin Kuulmann** 601-858. Korrektor **Tiiu Vseviiov** 601-858. Masinakiri **Viivi Tammik** 601-858.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Ladumisele antud 04. 09. 1986. Trükkimisele antud 10. 10. 86. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,3. MB-00162. Tellimuse nr 3405, EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 25 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 5, ноябрь 1986. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Hind 45 kop.
78245

